

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.

LEGJOBB KÚTFÖK UTÁN ÍRTA

BERGL JÓZSEF,

ORVOS.

Kaposvárrott

Nyomatott Jeteles Hermannál

1879.

A magyarországi zsidók történetét megírni egyike a legnehezebb feladatoknak. Az ehhez megkívántató kutforrások, csak gyér számban találhatók fel. Azok, kik a zsidók általános történetével foglalkoztak, mint: Basrage, Depping, Jóst és Grätz majdnem végkép mellőzik a magyarországi zsidókat, mivel — miként Grätz csak a napokban ír nekem — a magyarországi zsidóknak a világtörténelemben vagy egyáltalán nem, vagy csak igen csekély szerep jutott.

Ugyanígy gondolkozhattak hazai történetíróink is, kik kisebb-nagyobb műveikben csak itt-ott emlékeznek meg a zsidókról.

A legbiztosabb és legkimerítőbb forrás e téren a régi corpus juris és az újabb idők országgyűléseinek törvényei. Hanem ezek többnyire csak a politikai és társadalmi körök- és jogokból való kizárásra vonatkozó rendeleteket tartalmaznak, vagy az életfentartási eszközök megszorítását, a fizetendő adók felemelését és ehhez hasonlókat tárgyalnak.

A zsidók benső, szellemi életével a törvényhozó testület mit sem törődött; — ez az újabb kornak vívmánya.

De a magyarországi zsidó íróktól, jöllehet ezek egy zsidó történet megírásához a legtöbb anyagot szolgál

tathatták volna, — sem maradt fenn valami lényeges mű; ha csak néhány régi, héber nyelven írt vallásos véleményadást nem akarunk említés nélkül hagyni. *)

Sok és megbecsülhetetlen anyagot hordott össze újabb időben a lángelméjű és a magyarországi zsidókra korán elhunyt Dr. Lov az „Évkönyv“ 1845—46-iki évfolyamokban, „Ben-Chananjában“, de különösen „A zsidó kongresszus“ című röpiratában. Azon ígérétének beváltásában pedig, hogy megírja a magyarországi zsidók teljes történetét, megakadályozó hirtelen bekövetkezett halála.

Lichtscheinnak kísérlete pedig az 1846-iki „Neuzeit“-ban oly kevésbé sikerült, hogy csak a legnagyobb óvatosság mellett használható kútfőül.

Mindezen nehézségek daczára vállalkoztam egy ilyen történet megírására, és a fentemlítettekén kívül a következő .segédforrásokat használtam; még pedig terjedelmesebb történelmi művek közül: Bonfini Reg. hung. — Istvánfy Hist. reg. hung. — Pray Annales. — Katona Hist. őrit. — Bél Not. nov. hung. Horváth, Szalay, Kerékgyártó Magyarország története. — Fessler, Gebhárdi, Engel M a j l á th Magyarország története. — Egyes korszakokat tárgyaló művek közül: Schvantner Script, reg. hung. — Virág B. Magyar Századok. — Teleky Hunyadiak kora. — Jászai Pál Magyar nemzet jogai és Buda város jogai 1244—1421. — Végre az okirat gyűjteményekből: Fejér Cod. dip. — Mon. hung. hist. Magyar Akad. Értesítő. — Szilágyi Török-Magyar állam okmánytára. — Szilágyi Cod. dip.

Ezekén kívül akadtam kisebb iratokban is itt-ott egy gyenge adatra, művem megalkotásához; ez azonban

*) Dr. Zipser rohonczi főrabbit illeti meg az érdem, hogy a különféle zsidó véleményadásokból felkutatta azt, a mi némileg történelmi tárgygyá értékesíthető. Ugyancsak ő tette közzé a rohonczi zsidó hitközség irattárából felhasználható adatokat, s eléggé sajnálható, hogy működése eddig utánzókra nem talált. (L. „Orient“ 1846—47. „Ben-Chananja“ VIII. 57.)

még történelmi feldolgozásra vár, mivel sok csak egyszerűen le van írva és nélküli a történelmi ítézetet. Nem hagyhatom végre említés nélkül, hogy némely becses adatot jóakaró barátaim egynémelyike szolgáltatott, kiknek itt e helyen fejezem ki őszinte köszönetemet.

Most még néhány szót a vázlatról, melynek alapján jelen művet dolgoztam.

A magyarországi zsidók története épp úgy, mint az összes zsidók története általán két főrésze osztható. Az egyik a zsidóknak külső életét taglalja, vagyis az államhoz és az ország lakosaihoz való viszonyaikat; a másik rész tárgyalja a zsidóknak belső, vagyis szellemi-vallásos és családi életét. Az első főrésze vonatkozólag 6 korszakot különböztetünk meg. Az egyes korszaknak meddig terjedése szigorúan meg nem állapítható, a mi nek okát azonban az ország történetében kereshetjük.

Első korszak. A zsidók a pogány vallásu magyarok idejében. — Ezen korszakban a zsidó háborítlan egyetértésben és közös jogokban élt úgy a magyar, mint az ország egyéb nemzetiségeivel, kikkel házassági kötelékbe is léphetett. 880—1000.

Második korszak. A zsidók az Árpád-házból származott királyok alatt. — E korszakban a kereszténység, vagyis inkább a kereszt, papság hazánkban is úgy, mint másutt, megzavarni kezdé az eddig fennállott egyetértést, mennyiben a zsidót lassan-lassan kiszorította az állampolgárság köréből. 1000—1301.

Harmadik korszak. A zsidók a vegyes házból származott királyok alatt. — Ezen korszakban a benszülött uralkodók kegyét elhomályosítja az idegen uralkodók szigora. 1301—1526.

Negyedik korszak. A zsidók a Habsburg-házból származott királyok alatt. — Ezen korszakban túlsúlyra emelkedik a német türelmetlenség, karöltve a jezsuiták fondorlataival. 1526—1781.

Ötödik korszak. A zsidók II. József császár uralkodásától a függetlenségi harczig. — E korszakban a zsidók viszonyaira jobb korszak kezd derengeni. 1781—1848.

Hatodik korszak. A függetlenségi harctól napjainkig. — A derült korány előidézi a teljes világgosságot.

Megjegyezni kívánom még, hogy szerény művecském nem igényli a maga részére sem a tökélyességet, sem a hibázhatlanságot; én egy rövid történecksét, a tudásra méltók megérintésével — óhajtottam csupán a nagy közönségnek adni, míg egy terjedelmesebb munkának megírását ügyesebb, és a régi okiratokban jártasabb történetbúvár szakavatott tollára bízom. Miért is köszönettel fogadok bárhonnét jövő barátságos útbaigazítást.

Es most átadom a nyájas olvasónak művemet, kérvén azt elnézőleg bírálni, a mire — mint első kísérlet — talán számot is tarthat

Kaposvárrott, 1879. január hóban

A Szerző.

BEVEZETÉS.

A magyarországi zsidók története egészben véve azonos Európa más országbeli zsidók történetével. Mindenütt úgy tekintették a zsidót, mint az állam életerejét felemésztő gombát, melynek ártalmatlanná tevésére, vagyis megsemmisítésére mindendenha iparkodtak. De minden üldözések és alkalmazott megsemmisítési eszközök daczára nem lehetett a zsidók terjedését megakadályozni; mert az összes államoknak megmételyezett, majdnem rothadt belső állapota csak elősegítette ezen élősdiék kifejlődését és virágzását. Egészséges talajon ellenben ama gomba helyett a leghasznosabb növényzet sarjadzott volna fel.

Magyarország is igen kedvező talajt nyújtott az annyira rettegett parasytának. A honfoglalástól kezdve a 18-ik század elejéig az ország folytonos s véres bel- és külháboruknak volt színhelye. Ez által a nemzet bizonyos ledér, kedélyes, de büszke soldateska jellemet öltött, mely sem az állampolgári rendnek, sem a megszorító törvénynek nem akart hódolni. Ehhez járult, hogy I. István óta be lett hozva a német és francia minták szerint rendezett és tökéletesített hftbérrendszer, minek folytán a mód felett kegyelt főurak csakhamar önhaszonleső és fenhéjázó olygarchakká fajultak. Minden nemes, különösen a magasabb rangú, nem különben a dúsan javadalmazott főpapság korlátlan és

teljhatalmú urak voltak nem csupán saját birtokaikon, hanem az egész országban. Ugyancsak ők voltak kizárólagosan jogosítva a — királylyal egyetértőleg — törvényt alkotni; de csakis a „misera plebs contribuens“ számára, mert ők enmagokat minden törvény felett állónak képzelték, semhogy annak engedelmeskedtek volna.

A nemesség, mely a kötelezett, de mindig lelkiismeretesen betöltött katonai szolgálaton kívül — ha csak az időről-időre és tetszés szerint adott, többnyire nem elegendő subsidiumot nem említjük — semmiféle államterhet nem viselt, jóllehet gazdag, úgy törvényes, mint törvénytelen jövedelmi források felett rendelkezett: a nemesség — mondom — csakhamar pazarlásra és túlcsigázott fényűzésre vetemedett, a melynek fedezésére szokott segélyforrásai távolról sem voltak elegendők. A magyar nemesség is tehát, a német rablólovagok módjára a gyengébb polgártársak rovásán szerezte meg a hiányt; vagy pedig — a mi gyakoribb eset volt — védeczeinek, a pénzben gazdag zsidóknak szolgálatkésztségét vette igénybe.

Az ország gazdag földkincsei nem lettek értékesítve; mivel azoknak birtokosai nem értették, vagy nem akarták érteni az értékesítést. Vadászat, háború s politika volt azon három foglalkozás, melyek a magyarnak élte feladatát képezték. A kereskedést — a mi tudvalevőleg minden állam életerét teszi — az akkori nemesség megbecstelenítő foglalkozásnak tekintette, a miért csak a megvetett zsidókra bízta.

A zsidó veleszületett, vagy elsajátított kereskedelmi szelleme, valamint kiterjedt külföldi összeköttetései folytán könnyebben adhatta el az ország teimé nyeit egyrészt, míg másrészt könnyebben szerezhette be külföldről az akkor oly becses áru- és fényűzési cikkekét, mint: selymet, aranyt és gyémántokat.

Azért találunk is minden nemesnek birtokán néhány zsidót, kik annak ügyleteit vezették, és kik még

az ország törvényeivel szemben is, földesurok magas pártfogásával dicsekedhettek.

Ide magyarázható az is, hogy Magyarországon a zsidók egyáltalán kevesebb üldözéseknek és bántalmaknak voltak kitéve, mint egyebütt. A természetes, kedélyes és türelmes nép nem gyűlölte a zsidót, mivel vele a polgári jogok vagy jogtalanságok egyenlő magaslatán állott, és mivel legcsekélyebb szükségleteit is fedezhette a majdnem minden faluban lakott zsidó szatócsnál. E kívül pedig a földesuraság pártfogásában álló zsidót a nép nem is merte bántalmazni.

Még a papság sem volt oly nagy ellensége a zsidóknak Magyarországon, mint más államokban; mert egyrészt hazánkban a papság is a közvélemény befolyása alatt állott, másrészt pedig a zsidóság a papságra nézve az akkori viszonyokat tekintve — nélkülözhetlenné vált. De meg a papságnak különös oka is volt csínyán bánni a zsidókkal. Ugyanis Kálmán királynak egy rendelete folytán a zsidóság többnyire püspöki városokban lakhatott csak, a mi által ezen városok jólléte tetemesen előmozdított.

Ugyanily viszony fejlődött ki a zsidók és a király, vagy ennek kormánya közt. Magyarország államjövödelmei béke idejében fölösleg fedezték az állam kiadásait; de az örökös bel- és külharczok alatt, midőn az államnak a költséges idegen, zsoldos hadak ellátásáról is kellett gondoskodnia, — ezen jövödelmek korántsem voltak kielégítők, kivált miután a főnemesség és főpapság az állam jövödelmeit, tőlük telhetőleg a magok javára törekedtek kizsákmányolni. Ennek következtében a királyok nem egyszer jutottak oly pénzzavarba, hogy kényszerítve látták magokat a koronajavakat és államjövödelmeket zsidóknak adni haszonbérbe, mivel a zsidók nem csupán magasabb és biztosabb bérleti összeget ajánlottak, hanem még gyakran pénzelőleggel is szolgáltak. Ezért — persze drága pénzen — a királynak közvetlen védelme alatt állottak, a mi ugyan nem sokat

használt volna nekik, ha nem érezték volna magokat egyszersmind biztonságban a nemesség védszárnyai alatt.

Sokkal kényesebb természetű, volt a zsidóknak állása az u. n. sz. k. városokban, melyeknek lakossága többnyire bevándorolt németekből állott.

Itt a zsidóknak kettős ellenséggel volt dolga; először azon sajátszerű nyugoti ellenszenvvel, mely a gondolkozásban, erkölcsökben és szokásokban nagyon is eltérő keleti faj ellen nyert kifejezést, és másodszer a Németországból ide is áthozott nyárspolgársággal. Ezen városokban a virágzásnak indult ipar- és kereskedelem terén csakhamar irigység és gyűlölet vert gyökeret, még pedig leginkább az ezen városokban lakott, és anyagi gyarapodásnak örvendő zsidók ellen elannyira» hogyha Magyarországon itt-ott zsidó üldözések be is következtek, ezeknek kiindulási pontjuk csakis a sz. k. városokban kereshető.

Feltűnő jelenség azonban, hogy míg a térítési buzgalom az u. n. izmaeliták közt (bolgárok) a legnagyobb szigorral folytattatott, addig a zsidókat, ezt illetőleg bántatlanul hagyták. Az izmaelitáknak t. i. kiutasítási büntetés terhe alatt meg volt tiltva a körülmetélés és gyakori mosdás, kényszerítették őket vendégek társágában sertéshúst enni,*) és lakhelyeiken saját költségökön ker. templomokat építeni. (Corp. Juris, Fessler I. 126, Virág I. 151, Engel I. 207.) A zsidók megkeresztelésére ellenben Nagy Lajost és Kolonits érseket kivéve, senki komolyan nem gondolt. Ellenkezőleg, a zsidók isteni tiszteletüket és sajátszerű életmódjukat háborítlanul gyakorolhatták és építhették templomaikat, úgy, hogy III. Károly idejében a protestánsok sérelmes panaszaikban arra is hivatkoztak, miszerint a zsidók szabadabb vallásgyakorlatot élveznek, mint az evang.

*) Mailáth (A magy. tört. I. 6.) alig ha nem téved, midőn azt állítja, hogy ezen szigorú rendeletet kizárólagosan a zsidók ellen hozták; mert ez más írók állításaival merően ellenkezik.

hitfelekezetek. (Engel V. 258.) Ugyanezt használják érvül a jezsuiták is azon vádiratban, melyet az ellenök Erdély rendei által emelt vádra, Báthory Zsigmond fejedelemnek 1508-ban felterjesztettek. (Fessler VII. 537.)

Hogy a zsidók a fentjelzett zavartalan nyugalomban élhettek, annak köszönhetik, hogy nagy számot sehol nem képezve, szétszórtan laktak az országban, és hogy proselyta csináláshoz nem lévén hajlamuk, a ker. vallásra kevésbé voltak veszélyesek; de leginkább köszönhették a nyugalmas állapotot a hatalmokban levő varázseszköznek, mi ajtókat nyitott nekik, és számukra sziveket hódított.

Még egy másik feltűnő jelenség is tárul a figyelmes vizsgáló szeme elé. Míg Spanyol-, Olasz-, Francia- és Németországban — még a vad középkor is — a zsidó tudományosság annyi herosait mutatja fel, kik profán tudományokban is otthonosak voltak, és kiknek irodalmi működését még napjainkban is a legnagyobb elismerésre méltatják: addig Magyarország a 18. századig — az 1666 körül élt Ehacham Zwi kivételével — sem valami kiváló zsidó tudóssal, sem tudományosan kimivelt zsidó egyéniséggel nem dicsekedhetik. Ennek okát részben abban kereshetjük, hogy az örökös háborúk okozta élet- és vagyonérti folytonos aggály, megakadályozott minden szellemi lendületet; részben pedig azon körülményben, hogy a magyarországi zsidók papjaikat, a miveltség tekintetében még hátrább maradt Lengyelországból — és mint látszik, ezeket sem a legjobb fajtájából — választották. Az ilyen irányú lelkipásztoroktól és vallástanítóktól tudományos haladást nem várhattunk és ma sem várhatunk.

Mi másként alakultak a viszonyok korunkban! Más országokban a zsidók szellemi fejlettségre nézve majdnem felülmúlják a keresztényeket, Magyarországon ennek éppen ellenkezőjét találjuk. Azon óriási haladások, melyeket a magyar nemzet a művészet és tudomány terén korunkban elért, nem maradhattak be-

folyás nélkül a zsidókra, kik buzgón törekedtek tündöklő mintaképeikhez hasonlókká lenni; s ha néha-néha sikerül egy-egy zsidónak elismerést vagy kitüntetést kiérdemelnie, úgy ezt a szellemi tevékenység boldog öntudatán kívül bizonyára magyar polgártársai serkentő példájának is köszönheti.

Van még egy megjegyzésem, a zsidóknak Magyarországon is tett és folyvást tevő azon szemrehányásra, hogy hiányzik náluk a hazafiság. — Hogy ezen nemes érzelem a keresztényeknél valóban oly igen gyakran előtérbe nyomul-e, mint a mennyiszer azzal sokan kérkednek, vagy azt elhitetni szeretik, aligha kétségbe nem vonható. Ki az emberiség történetét figyelemmel és részrehajlatlanul tanulmányozza, az a leginkább csudáit hazafiak működésében, talán igen ritkán fogja a tiszta hazaszeretetet, mint cselekedeteik egyedüli indokát följ egyezhetni. Legtöbb esetben egészen másnemű, hol alacsonyabb, hol magasabb érdekű oknak tudható be áldozatkészségök. De bármelyike ezen okoknak mindenesetre azon jobban vagy kevésbé kedvező viszonyokban leli rugóját, mely viszonyok tényleg léteznek a hazafi és azon állam közt, melynek érdekében kifejti tevékenységét, és a melytől erkölcsi vagy anyagi megjutalmazását várja.

Ha csak egy futó pillanatot vetünk a zsidók viszonyaira mindazon országokban, a hová őket a kérlelhetlen sors elvezette, úgy egyetlen egy esetet sem találunk az említettek közül, mely őket hazaszeretetre buzdíthatta volna.

Az ország, melyben laktak, idegen volt és idegen maradt is előttök; csak azon hely iránt érezhették némi hajlamot, a hol létök fentartására biztos védelmet várhattak. — De miután az efféle védelem, valamint minden másnemű kedvezmény is csak pénzen volt megvásárolható, nem lehet csudálni, hogy a hibázatlan segédeszköz megszerzése iránt különös hajlam fejlődött

ki nálok, és törekedtek is azzal magokat minél nagyobb mértékben ellátni.

És mindamellett, különösen Magyarország újabb történetében találjuk ama elvitázhatlan tényt, hogy a zsidó, valahányszor arról volt szó, hogy az ország azon részének érdekei — a hol ő történetesen lakott — bármi tekintetben is előmozdítassanak, mindig kész volt a legnagyobb áldozatra. A Kossuth által teremtett védegyeletet a zsidók hathatósan gyámolították. A magyar ipar és kereskedelem emelése nagyrésztben a zsidók közreműködésének és áldozatkészségének köszönhető, s midőn végre az elnyomott ország örökemlékezetű szabadságharczát vívta, a zsidók is a harcosok első sorába léptek, vért és vagyont áldozván egy hazáért? melyet sajátjuknak még nem is nevezhettek.

Igen szépen és találóan mondja erre vonatkozólag Geiger. (Das Judenthum I. 152.) „Nem csupán megindító, hanem lélekemelő is annak megfigyelése, hogy a zsidók mindenütt, a hol huzamosb időre letelepülhettek tökéletesen és teljesen elsajátították azon országnak szellemét és jellemét; megtagadva Palastinához való szeretetöket, megtagadva az öröklött erkölcsökhez való bensőséget, és daczára annak, hogy át valának hatva a Jeruzsálemből kiindult szellemtől, és daczára annak, hogy át valának hatva a Zionból kiindult tantól.“

Egy rég elveszett és talán soha vissza nem nyereendő, s éppen azért csak képzeletben létező hazához ragaszkodni, — nemkülönben az öröklött erkölcsöket kegyelettel fentartani, ma már a ritkaságok közé tartozik. Annál mélyebb gyökeret vert a zsidóban a vágy, az immár megkedvelt hazai földhöz ragaszkodni, mely neki szerető testvéri jobbját nyújtja, és mely őt a most már valóban nyert új hazának érdekeihez feloldhatlan köteléssel csatolja.

ELSŐ RÉSZ.

Politikai élet.

ELSŐ KORSZAK.

A zsidók a pogány vallása magyarok idejében.
(880—1000.)

Az időt, melyre a zsidók első megjelenése Magyarországon esik, sűrű homály fedi. Mindaz, a mit erről tudni vélünk, merő sejtelmek körébe tartozik, a melyek csak itt-ott közelítik meg a valóságot.

Magyarország legrégebb történetírója, Béla király névtelen jegyzője, kinek műve alig szól a 9-ik századot megelőző időről, nem tesz említést a zsidókról. Ugyanez mondható a második krónikáiról Thuróczyról is, ki alig mond valamivel többet a zsidókról.

Nem vagyunk sokkal szerencsésebbek e tekintetben Magyarország és történetét tárgyaló külföldi írók műveivel sem. A római és görög történetírók ismerték ugyan Magyarországot, az akkori Pannóniát; de az ebben lakott zsidókról mit sem tudnak. — És mégis kell, hogy a magyarok bevándorlása előtt zsidók már laktak itt legyen.

Igen helyesen jegyzi meg Jóst, (a zsidók történetében) hogy a középkorban egyáltalán mindenütt, a hová vándor népek jutottak, igen sok zsidó hitközségről tétetik említés; nem mint új jövevényekről, hanem mint rég ideje fennállókról. S valószínűleg ugyanezen eset volt Magyarországon is. Itt is korán telepedtek

le zsidók; mi csupán az időre nézve, hogy mikor történt ez, lehetünk bizonytalanságban, és ezt illetőleg csupán sejtelmek lehetnek.

Katona is kételkedik, (Hist. crit. I. 596.) ha vájjon az első magyarok a zsidókat bebocsátották-e, vagy pedig az itt találtakat megtúrták. Épen úgy hiszi Szirmay Antal (Szathmár várm.) azon körülmény folytán, hogy a magyaroktól Szathmár megyében talált helységek közt sok zsidó eredetű névvel bírt, elfogadhatónak azon véleményt, hogy azon a vidéken még a magyarok bejövetele előtt valamely nép lakott, mely közelebbi viszonyban állt a zsidókkal, és ezeknek nyelvét használta.

Hanem ezek nem lehettek európai zsidók, mert rendes közlekedési nyelvül nem használták soha a héber nyelvet, hanem mindig azon nép nyelvét, ha nem is egészen tisztán,*) a mely nép közt éltek. Tehát csakis ázsiai zsidók lehettek, kik nemzeti nyelvüket sokkal tovább tartották meg. Szirmay tehát azt hiszi, hogy Szathmár vármegyében a magyarok bejövetele előtt már zsidókkal kevert kozarok laktak.

Eme sejtelen megközelíti a valóságot, ha elfogadjuk (rebhardi állítását, (III. 13.) ki oda nyilatkozik, hogy éppen ezen kozarok már 830-ban bírták Erdélyt, a honnan könnyen áttelepedhettek Magyarországra, és az itt ütött tanyáiknak héber neveket adhattak.**)

De még sokkal korábbiak kell a zsidóknak megjelenését Magyarországon gondolnunk. Pannóniába már Julius Caesar légióival vándorolhattak be zsidók; mert mint Momsen helyesen megjegyzi: (Rom. tört, III. 534.) „A hódító római kereskedőt a zsidó kalmár is követte.“ A rómaiktól elfoglalt minden tartományban gazdag ara-

*) A héber aüvek folytonosan tanulása egyrészt és a különböző népekkel való kereskedelmi összeköttetések másrészt eredményezték, hogy a zsidó közlekedési nyelve egy, mindenféle idegen hangzású szavakból kölcsönzött nyelvkeverékké vált, mi által az u. n. zsidó-zagyva beszéd keletkezett.

**) Ha azonban ezen állítást elfogadjak, úgy Erdélyben ehhez hasonló elnevezésekre kellene akadnunk.

tást lelt a már akkor is kizárólagosan kereskedéssel foglalkozott zsidó, s azért ezen tartományokban választotta hol biztosabb, hol kevésbé biztos állandó lakhelyét.

Nagyobb mértékben történt ez Augusztus alatt, (35. K. e.) ki Pannóniát római tartományává tette, és római helytartó igazgatására bízta. Ezen helytartó — egy akkori történetíró szerint — nem igen merte bántalmazni a tartományában lakott zsidókat, mert félt, hogy hazatérése alkalmával a fővárosi nép füttyekkel fogadja. (Momsen.)

Ekként látta el Róma provinciáit a saját hazájában elfajult és a római keresked. politikában beavatott zsidókkal, kiket sajtáságos életmódjuk daczára, a nép — miután szükségletei fedezése végett akkor majdnem nélkülözhetlennek valának — ha nem is mindig tisztelt, de kiméit és megvédett.

Gazdagabb kontingenst nyújtott — mint látszik — az ismeretes későbbi provincia Ilyria, melynek területéhez Pannónia is tartozott. Ez kitűnik Honorius császárnak következő ediktumából:

„Nullus tanquam Judaeus, cum sit innocens, obte-
ratur, nec expositum eum ad contumeliam Religio qua-
liscunque perficiat. Non passim eorum Synagogue vei
habitacula concrementur, vei perperem sine ulla ratione
ne ledantur. Séd ut nos Judaeorum personis volumus
esse provisum ita illud quoque monendum esse conse-
mus ne Judaei forsitan insolescant elatique sui securi-
tate quidquam praeceptis in Christianae reverentiam
cultiviciis admitant.“ (Cod. Theodos. 16. 8, 21.) Továbbá
„Mercatores Judaei undecunque sint de Rebus et Mani-
cipiis justum pendant vectigal. (Avent, annal. Baj.
p. 288.)

Egy másik zsidó kontingenst nyert Magyarország valószínűleg nyugotról. Nagy Károlynak az avarok elleni hadjárata alkalmával 796-ban. Ezen király uralkodása alatt úgy látszik, a zsidók némi kedvezményeknek örvendhettek. Sőt azon küldöttségnek, melyet a király

Harum al Raschid arab fejedelemhez küldött — egy zsidó tagja is volt,*) ki is, miután társai az ut fáradalmi alatt elvesztek, egymaga teljesítette — még pedig szerencsésen — a megbízást. (Schlosser V. 400.) A rablott kincsek, melyeket az avarok gyűrű alakú bástyáikban összehalmoztak, nem kis mértékben növelhették a zsidók bevándorlási kedvét.

Hogy vajjon ezen újabb utócsapat itt találta-e még a korábban bevándorolt hitsorsosokat, vagy a népvándorláshatalmas özönében rég elenyésztek-e, arról a történet nem ad felvilágosítást. Hanem igen is valószínű, hogy a zsidók — az élet minden viszonyaihoz beletaláló simülékonyosság és alkalmazékonyoságnál fogva — a háborgó hullámok közepette mindig a felszínén maradtak, úgy, hogy a két leteleplő közt bizonyos érintkezési pontok találkoztak.

Több valószínűséggel, sőt bizonyossággal állapítható meg a zsidóknak későbbi bevándorlása Magyarországra, a midőn t. i. a magyarok foglalták el ezen országot.

Köztudomású dolog, hogy a magyarokat, miután a 7-ik században Ázsiából a Kaukasus déli részére vándoroltak, a kozárok hódították meg. Ezen kozár nép pogányok-, mohamedánok-, keresztények- és zsidókból**) álló keverék nép volt; de kikkel a magyarok —jóllehet, mint hűbéres segédc csapatok le voltak kötelezve — szomszédos, barátságos viszonyban éltek. (Horváth, Szalay, Engel, Grebhárdi, Fessler.) Sőt kölcsönös házasságra is léptek a nélkül, hogy az illetők vallásával tö-

*) Talán azon Narbonneban lakott zsidó lenne ez, kit N. Károly oly gyakran megbízott államügyekkel? (L. Jost Judenthum B. 384)

**) A legtöbb történetíró említi ugyan ezen különféle hitfelekezet létezését a kozár birodalomban; de hogy a király, a kir. udvar tagjai és a birodalom nagyjai közül többen zsidók lettek volna, ezt csak Cassel állítja egy zsidó kozár királynak fdtalált egyik zsidó levele nyomán, (Magyarische Alterthumer) a mely levél intézve volt Ehasdaihoz, tekintélyes spanyol zsidóhoz. (L. Jost Gesch. d. Juden.)

rödtek volna, a minthogy ez a későbbi idő folyamában is igen gyakran megtörtént. (Engel, Horváth.)

Mostantól kezdve a két néptörzs elválhatlan viszonyban élt egymással. Együtt vándoroltak Európába be, és midőn a bessenyők a kozárokat meggyőzték és leigázták, ezeknek egyik része a kabarok (Chavurim, Cassel szerint: szövetségtársak) mint 8-ik néptörzs kíséerte a magyarokat mai hazájokba, (Engel) és ezekkel egyidejűleg zsidók is érkeztek az országba.

A magyarok vallás dolgában igen türelmesek voltak. Daczára annak, hogy őseik vallásához szigorúan ragaszkodtak, szabad vallásgyakorlatot engedtek mégis Magyarországon ért minden néptörzsnek. (Horváth) Sőt azon társadalmi viszony, mely a bevándorolt néptörzsek közt fennállt, kiterjesztetett az itt talált és a győzőnek önkényt hódolt ország lakosaira.

A kozár vagy kabar zsidók a magyarokkal igen barátságos viszonyban élhettek. Ha nem is hiszszük el feltétlenül Casselnek, hogy egy zsidó kozárbirodalom létezett zsidó királylyal élén,*) úgy mindazáltal kétséget nem szenved, hogy a kozár zsidók teljes egyenjogú állást foglaltak el az új államban.

Arányos részt nyertek a hódított földből és zsákmányból, és egyenlően szenvedtek velők a veszteségek alatt, miután akkor még a magyaroknak kiegészítő részét képezték.

Az említett kabarokon kívül — Almos alatt — a magyaroknak még egy másik baj társa az u. n. brutá-

*) A zsidó kosár királynak tulajdonított levél évszáma is, mit Cassel 957—71-re teszen, csak megerősíteni látszik kéte-lyünket. A kozárok s velők szövetséges magyarok már 834-ben kiszorítanak eddigi lakhelyökből és további vándorlásra kényszerítettnek. Lebediában 885—888-ban találjuk őket (Const. Porphy) és ugyanezen évben megint a magyarok szövetségében Erdélyben. E szerint a kozár birodalom fényes korszakát valamivel korábban kellene keresnünk, a mi megint meg nem egyezik azon idővel, a melyben a kérdéses levél átvevője Ehasdai élt. Valamivel jobban összevág az egésznek úgy személyi, mint idő kérdése Gebhardi és Fessler szerint. Ezek ugyancsak Const. Porphyrogenesre hivatkozva, állítják, hogy a kozárok egyik ré-

chok vagy bristuachok törzse érkezett az országba (Berith-Achim szövetségtársak) mely saját főnöke alatt kísérte a magyarokat minden harc- és rablókalandjaikon. (Gebhárdi IV. 531.)

A magyaroknak a görögök által szenvedett veresége után 970-ben, Taksony az elesett harczfiakat pótlendő, különféle néptörzseket hívott az országba, köztük a kaliziumokat is. (Talán Chaluzim, fegyverzett harczosok?) (Engel I. 96.) Cinamus azt mondja, (L. III. 115.) hogy a kaliziumok Mózes hitfelekezetű néptörzs vala, Gebhárdi pedig (III. 13.) a zsidó kozároktól származtatja őket. A kaliziumok lehettek ennél fogva a magyarok régi szövetségesei, kik azután mint meghívott szabad harczosok, saját törzsfőnökük vezérlete alatt vettek részt a béke és háború minden ügyeiben.*)

Ha tehát a fentjelzett sejtelmek csak némileg is magukon hordják a valószínűség jelét, úgy Magyarországon már a legrégebb idő óta két különböző jellemű zsidófaj lakott. Ugyanis az európai tartományok majdnem mindegyikéből bevándoroltak, kik korán estek a keresztény szeretet áldozatául — mennyiben a polgári élet mindennemű pályájáról leszoríttatván, kizárólag kereskedéssel foglalkoztak. Hasonló minőségben telepedtek le azután Magyarországon is, hol a n yervágnak még gazdagabb aratása kínálkozott.

De más viszonyok alakultak az Arábiából bevándorolt zsidókra nézve. Az ázsiai zsidók birodalmuk elpusztulása után még sokáig fenntartották azon harci

sze az u. n. kabarok fellázdak a király ellen, mely alkalommal legyőzettefc, mire el is hagyták lakhelyeiket. Tehát csak ezen rész egyesült a magyarokkal, és a 8-ik néptörzst képezvén, Magyarországra kísérte A tulajdonképeni kozár birodalom pedig még egy egész századig állhatott fenn, a míg azt a bessenyők megsemmisítették.

*) Katona is említi a Taksonytól behívott néptörzseket, (Hist. erit. prim. du. Hung. XXXIII. csakhogy tévesen vallja az izmaelitákat zsidó eredetiteknek; nemkülönbén téves azon állítása is, hogy a kunok és kabarok egy és ugyanazon néptörzs lett volna.

szellemet, mely még a hatalmas Rómának is mert dacolni. Szétszórásuk után különféle kisebb, önálló államokat teremtettek, melyeket épen úgy, mint Ázsiában, túlnyomó ellenség ellenében is meg tudtak védeni. Ugyanezen szellem lelkesítő kétség kívül a zsidókat is, mely a messze terjedő birodalom uraivá tette őket, és midőn más kozár törzsekkel egyesülve Magyarországra jutottak, mint egyenjogú haditársak közösen élvezték a magyarokkal a győzött megillető jogokat és előnyöket.

Ha a keresztény évkönyvek és krónikák nem is említik, annyi mégis majdnem valószínűnek látszik, hogy a vezérek uralkodása alatt a zsidók épp úgy nyertek földbirtokot, mint a többiek. Lehetek továbbá a harczokban magokat kitüntetett zsidók bizonyos kerületek főnökei is, (főispánok) és az általok kiállított fegyveresek vezérei, a mi kivételes esetben az idők későbbi folyamában is, nem ritkán megtörtént.*)

A zsidóknak ezen egyenjogú állása azonban — mi a nemeség megszerzéséhez is juttatta, őket — csak addig tartott zavartalanul, míg a ker. világosság sugarai nem homályosíták el Magyarországon is a zsidók napfényét. —

*) Ismeretes a zsidó comes (főispán) Téha, ki II. Endre idejében gazdag földbirtokos volt; de a gyenge király uralkodása alatt 1228-ban bizonyos privilégiumokról — jogos igényeinek daszára — Simon spanyol lovag javára — le kelle mondania. (Cod. dip. III. 2 140.)

MÁSODIK KORSZAK.

A zsidók az Árpádházból származott királyok

alatt.

(1000-1031.)

A mint a kereszténység terjedni kezdett Magyarországon, a zsidók sanyarúsága is beköszöntött. Annyi német pap bejövetele, és a német hűbérrendszer elfogadása sok idegenszerű elemet hozott az országba, a mely elemek végveszélylyel fenyegették a magyar nemzetiséget. E miatt sokszerű elégedetlenség és ellentállás fejlődött ki, s első Istvánnak sokkal több dolga volt saját népével, semhogy az akkor még amúgy is csekély számban itt lakott zsidókról is gondoskodhatott volna.

Maga a papság, mely nem szólhatott még a néphez saját nemzeti nyelvén, hanem a meg nem értett latin nyelven hirdette Isten igéjét — sem vala képes zsidó ellenes irányát a néppel megkedveltetni. — Ide magyarázható, hogy a zsidók viszonyai István uralkodása alatt nem változtak. Mindamellet István törvényeinek első fejezete, mely így szól: “Quoniam ad Regalis dignitatis ordinem, non oportet nisi fideles et catholica fide imbutos accedere“ — (XX.) képezte a magyar zsidóság későbbi hanyatlásának első alapját.

István halála után a kereszténység még sokáig nem verhetett erős gyökeret hazánkban. Midőn I. Béla 1062-ben Fehérvárra országgyűlést hirdetett, a nép hangosan követelte, hogy állítsák vissza az ősi vallást, kövezzék agyon a püspököket, a papokat irtsák ki, fualaszszák vízbe az egész klérust, rombolják le a templomokat és zúzzák össze a harangokat. (Fessler 1.439. Engel I. 159. Mailáth I. 69.)

Ezen hangulat közepette a zsidók nem igen tartották a papoktól, mert ezek saját bőrüket féltették, és a nép nagy része inkább hajlott a zsidókhoz, mint a keresztényekhez.

Csak Sz.-László idejében áll be hanyatlás a magyarországi zsidók állapotában. Lászlónak, ki apostoli elődének művét minden áron befejezni — és az ország összes lakóit a kereszténység lobogója alatt egyesíteni óhajtotta — még mindig küzdenie kellett a magyaroknak a pogánysághoz szító előszeretete, és még inkább a nép közé harapódzott erkölcstelenség ellen.

Hogy mind a két bajnak elejét vegye, 1092-ben Szabolcsban országgyűlést tartott, melyen megjelentek az ország rendei, mint: püspökök, apátok, kir. tisztviselők és grófok, s ezeken kívül mint az alsóház tagjai * az alsóbb rendű papság és a világi nemesek. Ezen gyűlésben azután czélszerű intézkedések és törvények hoztattak, melyek a klérusról bőkezűleg gondoskodtak. Oly gyülekezettől, hol túlnyomólag papok voltak, más egyéb nem volt is várható.

A zsidókra vonatkozólag pedig következő törvények hoztattak:

1.) Zsidók és keresztények közötti házasság megtiltatik, a már létezők pedig feloldatnak.

2.) Zsidók szolgálatában levő ker. cselédek szabadon bocsátandók, és az érettek fizetendő váltságdíj az illető püspök javára szedetik be.

3.) Vasárnapon és keresztény ünnepeken nem szabad a zsidónak, szerszámai elvesztésének terhe alatt nyilvános vagy zajos munkát végeznie.*) (Endlicher mon. Lr. 35.)

4.) A vásárok vasárnapról szombatra tétetnek át.**) Fessler ebben a zsidó kereskedelemnek szánt-

*) Ezen rendelet a kereszt, kézművesekre is kiterjedt.

***) Thuróczy (P. II. c. 45.) és Engel ezen rendeletet már I. Bélának, Horváth és Gobhardi ellenben Szt.-Lászlónak tulajdonítják.

szándékos megszorítását véli találni, míg ellenben Horváth jogosan következteti, hogy ez csupán az ünnep szentségének megóvása végett hozattatott szentségtelen megfertőztetések ellenében. Ugyanígy vélekedik Engel is.

A zsidókat illető eme legelső törvényeknek már is szerencsétlen következményei voltak; mert eltekintve attól, hogy az eddig zsidók és keresztények közt fennállt kölcsönös jó társadalmi viszonyok közt tátongó ür képződött, eme törvények még a zsidók eddigi életmódját is más irányba terelték.

Az akkori szokás szerint minden vagyonosb ember több vagy kevesebb rabszolgát tartott, kik a házi és mezei munkát végezték. A zsidóknak nem volt szabad ker. szolgákat tartaniok, a pogány rabszolgák pedig lassan-lassan a ker. vallásra térítették, s így kénytelenek voltak még azok is, kik magasabb állásnak vagy rangnak örvendettek, felhagyni eddigi életmódjukkal és fentartási eszközül, korábban bevándorolt hitsorsosaik példáján indulva, a kereskedést vagy a dús nyemernnyel kínálkozó pénzüzetet választani.

Így lett egyengetve a végzetteljes pálya. A helyett, mint Virág (I. 18) helyesen megjegyzi, hogy a zsidókat jó állampolgárokká nevelték és az állam érdekeihez kötötték volna, kiszorították őket nem csupán az élet élvezetéből, hanem a polgári társadalomból is, s csakis türött idegeneknek tekintettek. És ily módon bántak is velők, minek következtében eltértek érdekeik az állam érdekétől, és az állam többi lakosságának érdekeitől. Ez vetette meg azután alapját a később bekövetkezett viszontagságoknak.

Ugyanígyen igazságtalan, politika ellenes elkülönítésben találjuk a zsidókat a tudós és erélyes Kálmán uralkodása alatt, ki a keresztények és zsidók közt felmerült egyenlenségeket émi részben törvények által akadályozta ugyan meg, de az egyenlenség okával nem szállt szembe.

Kálmán törvényhozásának azon része, mely a zsidókat illeti, következő pontokat tartalmazza:

1.) A keresztény szolgákra vonatkozó korábbi törvény érvényben hagyatik ugyan, de a szolgatulajdonosnak határidő engedtetik, mely alatt szolgálain lassankint túladhathat

2.) Tulajdon házak birtoklása megengedtetik, de csakis püspöki városokban. (Ezen záradék alkalmasint az okból, hogy a zsidók térítése könnyebben eszközöltessék.*)

8.) Ha a zsidó és keresztény egymástól 2—8 pensa értékű kölcsönt vesz fel, (egy pensa 45 ezüst fillér) úgy az adós egy kezest, s egy ker. tanút állít. Ha pedig az Összeg 3 pensánál nagyobb értékű, akkor adóslevél állítandó ki, melyet aláír: hitelező, adós, kezes és tanuk, és ellátják az iratot a két elsőnek pecsétjével.

4.) Minden adás-vevési ügylet zsidó és ker. között, írott szerződés útján köttessék, és két hiteles tanú által megerősíttessék, hogy a vevő az akkori sűrű orzások ellenében a vett jószág iránt magát igazolhassa.

5.) Ha a vevő a netalán lopott és felkeresett tárgy eladóját nem képes kimutatni, úgy az aláírt tanuk esküje feloldja őt a lopás gyanúja alól. Ha azonban a tanuk csak zsidókból állanak, úgy ezek az esküt More Judaium teszik le,**) (Fessler I. 611.) és a vevő mindazáltal a lopott tárgynak négyszeres értékét fizeti.

*) Ezen törvényből kifolyólag alakultak már igen korán — némelyek szerint csak a 14-ik században — az e'ső és legrégebb zsidó hitközségek Budán. Pozsonyban. Nagyszombaton Esztergomban és Sopronban. (Magy. Akad. értesítő) A többi zsidó hitközség mind később keletkezett.

**) Igen is valószínű, hogy ezen sok átkozódással telt esküminta már akkor is szokásban volt, mert a személyi becsületesség ellen akkor fenállott jogos bizalmatlanságnál fogva ilyen esküt általában mindenki tett tekintet nélkül a hitfelekezetre. (Engel III. 105.) Verbőczy Tripartitumában előforduló zsidó eskünek szó szerinti szövege a következő: „Én N. N. zsidó, esküszöm az élő, szent, hatalmas Istenre, ki az eget, földet, tengert mindazt, a mi ezeken és ezekben van, teremtette, hogy azon vád tekintetében,

6.) De ha a vevő nem képes az eladót kimutatni, és a vételt írás által sem bizonyíthatja be, úgy az eljárás az ország törvényei szerint történik, megfizetvén 12-szeres értékét.

Az állam felvirágzását előmozdító kereskedést, valamint az elkerülhetlen kölcsönügyletet Kálmán törvényes keretbe akarta szorítani, hogy egyrészt gátat vessen a már igen elerköcstelenedett nép vad önkényének, másrészt pedig megvédje a még tapasztalatlan népet a

melyet N. N. keresztény ellenem emel, ártatlan vagyok. Ha pedig vétkes vagyok nyeljen el a föld, a mint elnyelé Dáthánt és Abiramt. Ha vétkes vagyok, úgy szélhűdés bénítsa meg tagjaimat, szállja meg testemet azon bélpoklosság, mely Elisat imájára elosztott Naamon syriai királyról és megszállta Elisát fiát Geacit Ha vétkes vagyok, úgy a nehéz kór és vérzés érjen; egy gyors szélhűdés érjen; gyötrő halál ragadjon ki a földi létből, testem, lelkem és minden, a mivel bírok enyészszék el és soha ne jussak Ábrahám boldog túlvilágába. És ha vétkes vagyok, úgy a törvény, melyet Mózes Sina hegyén nyert, semmisítsen meg és mindazon bűncsapások, melyek Mózes öt könyvében tartalmazvák tegyenek eugem zavarttá. Ha végre ezen esküm nem igaz és nem jogos, úgy semmisítsen meg Adonai és istenségének hatalma Amen.“ Az esküttevő arczczal kelet felé fordulva, meztílab, tephitin és thalisban állva mondotta el az esküt, miközben a thórát tartania és érintenie kellett. Ezen nevetséges eljárást némikép csak azzal szépíthetjük, hogy az más országokban még nevetésesebb formák közt történt.

Ilyen esküt kellett 1671. Október 12-én mondania Jndának, a zsidó tolmácsnak Apafy Mihály erdélyi fejedelem és ennek neje Bornemissza Anna előtt, hogy a legnagyobb hűséggel fogja őket szolgálni, és mindent csak érdekek előmozdítására cselekedni. (Török magyar állam okmánytár 7. 68.)

Hanem; miként említve volt, keresztények is ehhez hasonló esküt mondtak telve átkokkal és átkozódásokkal. Sőt 1446-ban a rendek is ilyen eskütevésre lettek kényszerítve a királylyal szemben. (Engel III. 195)

Fel világosodott, szellemi irányánál fogva feltűnő különösen azon esküminta melyet 1752 ben a Battyáni grófok mondtak birtokaikon: „Én N. N. esküszöm a mindenható Isten előtt és a község jelenlétében, utógondolat nélkül, hanem esküszöm számmal a tiszta igazságra, hogy.....Ha, mitől Isten menten! hamisan esküdném, úgy érjenek mindazon átkok, melyek Mózes öt könyvében vannak; ha pedig az igazsághoz híven esküszöm, úgy szálljanak rám mind az áldások Amen.“ (Orient. 1846)

Sajnos azonban, hogy ezen szelidebb esküforma nem talált utánzókra, hanem többnyire a bíró tetszésétől függött, ha vájjon Verböczy eskümintáját használja e, vagy nem. — így maradt ez 1846-ig, a midőn az egész osztrák birodalomban a zsidó esküt a többi bitfelekezet eskümintája szerint módosították.

minden kereskedelmi fogásba már tökéletesen beavattott zsidók csalásai ellenében. Utóbbi tekintet annál égetőbb figyelemtárgyát képezte, miután a zaklatások és üldözések elől Csehországból, különösen Prágából tömegesen idetódult zsidók úgy a kereskedést, mint a kölcsönügyletet kizárólagos hatalmukba kerítették. — (Horváth.)

Csak sajnálni lehet, hogy oly erélyes és felvilágosodott uralkodó, mint Kálmán, — kora szellemének hódolva — a felfuvalkodott papság erőszakos kívánataival szemben, nem fejtett ki több ellentállást. Megengedte hogy Lőrincz esztergomi érsek papi zsinatot tarthasson, melyen azután a kívül, hogy a papságnak teljhatalmú állást biztosítottak, a zsidókról is megemlékeztek. Megújították ugyanis a ker. szolgák tárgyában hozott szigorú tilalmi rendeletet, és megtiltották a keresztényeknek, hogy nem szabad nekik zsidóktól kivágott húst vásárolni. (Virág I. 175.)

De ha már némi megszorításnak, sanyargatásnak és ellenséges támadásnak voltak is kitéve a zsidók az országban, azért Kálmán még sem engedte meg, hogy az itt lakó zsidókat külföldiek bántalmazzák, és e tekintetben támaszkodhattak is erőteljes védelmére. Midőn tehát a rajnavidéki Emico gróf 17000 gyalog és 300 lovas katonából álló kereszties had élén Magyarországon keresztül vonult] és itt is úgy akartak erőszakoskodni a zsidókon, mint Németországban, Kálmán utjokat állta és kiüzte őket az országból*)

Kálmán után következett 8 király alatt: II. István, II. Béla, II. Géza, III. István, II. László, IV. István, III. Béla és Imre — a zsidók nyugalmas, háboríthatlan életnek örvendhettek. Mert ezen korszakban 1114—1205-ig mit sem hallunk zsidó üldözésekről Magyaror-

*) A Chron. Hiensolym ebben az előtött zsidó vernek igazságos visszatolását látja: „Quum Deus neminem invitum ad jugum catholicae fidei jnbent videre.“ Mily fénysugár ez a középkor sötétségében — jegyzi meg Engel. (1. c. I. 199.)

szágban, holott a nyugati és északi tartományok krónikái ez időtájról sok véres történetet tárgyalnak. (Löv Kongressus.)

A zsidók ellen eddig hozott minden törvényt a rendek jóváhagyása és aláírása mellett hoztak ugyan, de a valóságban érvényre vagy éppen nem, vagy csak igen ritkán emeltetett. A folytonos bel- és külharczok annyira igénybe vették a nemzet minden erejét, hogy a zsidók akadálytalanul folytathatták kereskedelmi ügyleteiket úgy, mint sajátos életmódjukat, kivált mennyiben éppen ezen harcok folytán szorultak az ország nagyjai a zsidó segítségére. Csak a zsidók segíthettek állandó pénzzavaraikon, a miért azután őket az ország törvényei ellenében is megvédték.

Az ingadozó, majdnem törvénytelen állapot még nagyobb és szomorúbb mérvet öltött II. András alatt, a midőn a zsidók is nem egy terhes viszontagság járma alatt nyögtek.

Ezen tunya, erélytelen és gyenge király uralkodása alatt, kit idegen származású neje és a klérus kényök-kedvök szerint vezettek, a nemzeti szabadság, vagy jobban mondva az aristokratia fényes győzelmet nyert a királyság felett. Az ismeretes „arany bulla“ kiadása végkép alásülyeszté a király hatalmát, míg a nemesség és a klérus az ország korlátlan uraivá lettek. Ez alkalommal a zsidók is szánalomra méltó helyzetbe jutottak; mert ama törvénykönyv 4-ik fejezet, 3. §-ban kimondatik — a mit 1231-ben újból megerősítettek — hogy a zsidók a bányá-, só- és adóhivatalokból, (Cod. dip. III. 2. 260.) valamint a nemesi jószágok és előjogok birtoklásából kizáratnak. (Engel így magyarázza az eredeti szöveget.) De most megint az ország nagyjai kerítették hatalmukba az állami jövedelmeket, még pedig nem az ország, hanem saját érdekeik előmozdítása végett.

De ezen törvények, jóllehet, hogy a király azokat később több ízben megerősítette, figyelmen kívül ha-

gyattak; még pedig azért, mivel a rendek és ezek közt különösen Dezső Nádor ama törvények megtartását nem tanácsolták. Es csak így érthető meg, hogy a „*lucrum camerae*“ név alatt behozott, évről-évre silányabb értékben vert pénznek beváltása, nemkülönben bérbe adott királyi jövedelmek behajtása még most is a zsidókra bízott. így történt azután, hogy IX. Gergely pápa — jogosan-e, vagy nem, nem kutajuk — azzal vádolta őket, miszerint a zaklatott nép, csakhogy az adószedők túlszigora elől meneküljön, kénytelen vagy gyermekeit rabszolgául elfogadni, vagy a zsidó vallásra áttérni. (Cod. dipl. II. 242 és 367.) Azonban ezúttal sok zsidó eshetett áldozatul az ingerelt és elkeseredett nép dühének. (Engel I. 303.)

Ekkor Robert, esztergomi érsek — állítólag keresztényi hitbuzgalomból, de talán inkább az okból, hogy a papság a dézsmában megkárosított, és hasonlóképp adófizetésre lett kötelezve — síkra szállott a király és tanácsosai ellen. Ugyanis egyházi tilalommal sújtotta egész Magyarországot, míg valamennyi hitetlen el nem távolíttatik az állami hivataloktól.

A királynak ezt követő előterjesztésére IX. Gergely beküldé 1233-ban Präneste Jakab legátusát Magyarországba; ez az egyességet és az egyházi tilalom beszüntetését akként hozta létre, hogy a királynak következő pontokra kellett megesküdnie: 1.) A zsidók kizártnak minden nyilvános hivataltól. 2.) A zsidóknak felső ruháikon jelt kell hordani.*) 3.) Zsidónak nem szabad ker. szolgálakat vennie és tartania; a meglevők pedig hatóság közbeléptével szabadon bocsátandók. 4.) Zsidók

*) Eleinte ezen jel egy, a felső ruhán viselt sárga czafatból állott, de később ezen szomorú kiténtetés nagyobb terjedelmet nyert. A zsidónak t. i. szegletes kalapot, veres köpenyt és kerek alakú sárga czafatot kellett viselnie. (L. Buda város jogai 1244-1424. 193. ez. (Ezen nevetséges álarczoskodás aól ritkán volt valaki fel menve. Így pl. Pozsonyban az általánosan tiszte It zsidó bíró Mendl Jakab és Zacharias orvos is hordtak ilyen jelvénye, két. (Magy. Akad. ért 1855.) Mendl család n gy szerepet játszik a magyarországi, de különösen a pozsonyi zsidók történeté-

és keresztények közti házasságok az egész vagyon elvesztésének terhe alatt megtiltatnak és mindkét fél rabszolgaságra ítéltetik. (Cod. dipl. ül. 2. 319. — Gebhardi I. 559. — Virág II. 78.)

De mindezekből semmit nem tartottak meg, és semmit nem teljesítettek, mondja Fessler, (II. 474.) mert a szellemileg szegény, erélytelen András csak az üres királyi címet viselte, míg Dezső nádor a hatalom és a zsidó a pénz felett rendelkezett.

András fia, IV. Béla idejében ismét nyájásabb fény kezdte a zsidókra derengeni. Ezen okos, körültekintő és erélyes fejedelem, ki már apja uralkodása alatt is küzdött ennek gyengesége és a nemesség gőgje ellen, — mint koronázott király kíméletlenül ostorozott minden visszaélést. A többi közt ismét zsidókra akarta bízni a nemességtől hűtlenül kezelt királyi jövedelmeket. De hogy e miatt ne gyűljön meg baja a klérussal, megkérdezte IX. Gergely pápát, kitől 1239. Deczember 10-én a következő választ nyerte:

„Miután téged különösen szeretünk, megengedjük neked is, mint megengedtük Portugal királyának, a kir. jövedelmeket zsidóknak adni haszonbérbe. De gondoljuk, hogy királyi méltóságodhoz illőbb volna, ha a jövedelmeket keresztényeknek adnád haszonbérbe.“ (Virágh II. 103. Mailáth I. 174). S miután mint látszik Bélának egészen más fogalmai voltak a királyi méltóságról, az állami jövedelmeket azoknak adta haszonbérbe, kik az államnak nagyobb és biztosabb hasznot nyújtottak.

Azonban minden jóakarató törekvését meghiusítá a Magyarországot váratlanul ért szerencsétlenség 1241-

ben. Nem csupán nagyra becsült zsidó bírák voltak Pozsonyban, hanem 1482 —1526-ig Praefekturus Judaeorum hivatalt is viseltek, úgy, hogy Magyarországnak összes zsidó hitközségei hozzájuk fordultak panaszaikkal, kivált ha valamely város igazságtalanul járt el a zsidókkal. így szólította fel 11. Lajos király Pozsony városát löll-ben, hogy egy ehhez hasonló ügyben Mendellel egyezkedjék. (Magy. Akad. értesítő 1865.) Ugyancsak rájuk volt bízva a zsidó adó kivetése és behajtása.

ben. A virágzó ország puszta sírhalommá lőn. A ki nem menekülhetett, azt a mongolok lemészárolták, és az általános öldöklés alatt, valószínűleg sok zsidó család lelte sírját úgy a hazában; mint a hazán kívül.

Béla királynak körültekintő és erélyes szelleme csak a mongolok kitakarodtával mutatkozott még csak teljes fényében. A szerencsétlen ország puszta rommá változott; az erdőkből és barlangokból előbúvó népnek nem vala sem pénze, sem vetőmagva, de még igavonó marhája sem volt, hogy földjét megművelhette volna. Mindezeket Béla közel és távol eső tartományokból szerezte meg. S hogy ezen alapító művében hathatósan gyámolították őt a zsidók pénzzel és a szükségesek beszerzésével, több mint valószínű. Azért nyerték vissza az ekkor nem igen jövedelmező kir. haszonbérleteket, (Szalay) és miután Béla a rendkívüli körülmények szülte pénzhiány miatt ugyancsak silányabb ércpénzt volt kénytelen verni, úgy ennek beváltását is ismét zsidókra bízta.

Az 1251-ik évben az ország állapota annyira javult volt, hogy Béla a zsidók polgári állását és jogviszonyait is kezdte rendezni. E végből kiadta az u. n. kir. szabadságlevelet, melynek bevezetése ekkép szól: „Mivel akarom, hogy országomban lakó minden ember részesüljön királyi kegyembe és jószágomba, úgy a zsidóknak adott következő jogok is teljes épségükben megtartandók“.

A szabadságlevél következő pontokat tartalmazza:

1.) Zsidó elleni peres ügyben, akár személye, akár vagyona forogjon kérdésben — keresztény tanún kívül, egy zsidó tanúnak is kell lennie.

2.) A zsidónak szabad minden, neki felajánlott tárgyat zálogul elfogadni, csak vérfoltos vagy nedves ruhákat nem; (?) továbbá templomi öltönyöket sem, hacsak maga a templom gondnok nem zálogosítja el azokat.

3.) Ha vitássá válik az adott vagy ellopott zálog, — ha a zálogra kölcsönzött összeg nagysága, vagy a

kölcsönösszegre visszafizetett részlet, és ehhez hasonlók képezik a vita tárgyát: akkor a zsidónak, vagy a kereszténynek esküje elhatározólag dönt.

4.) Csekélyebb értékű ügyekben nem szabad a zsidót kényszeríteni, hogy Mózes könyvére esküdjék; kivételt csak azon esetben tesznek, ha a királynak udvari széke elé idéztetik a zsidó.

5.) Szombati napon a zsidót nem szabad törvény elé idézni.

6.) Zsidó bírók, formaszerinti panasz nélkül — nem avatkozhatnak hitsorsosaik peres ügyeibe, s zsidó és keresztény közt felmerülő jogi kérdés elintézésére nem vállalkozhatnak.

7.) A városok keresztény biráinak tiltva van — hivataluk elvesztésének terhe alatt — zsidókkal a kir. kedvezmények mellőzésével elbánni, vagy őket szokásaik és privilégiumaik ellenére megesküdtetni. (Endlicher 471. Horváth).

8.) Ha kereszténynek záloga egy teljes éven át marad a zsidó kezében, s a kölcsönösszeg és kamatainak értékét nem múlja felül, úgy a helység bírójánál tett előleges bejelentés után, azzal szabadon rendelkezhetik. Ha pedig a zálog egy évnél, vagy a kikötött időnél tovább maradt, akkor nem tartozik már senkinek érette többé felelősséggel.

9.) Ha keresztény a zsidó házára tör, és elveszi tőle erőszakkal a zálogtárgyat, úgy mint a kir. kamara vétkeसे büntetendő.

10.) A zsidó bíró csupán csak 12 fillérnyi birságig büntetheti hitsorsosait. Ha a vádlott a bírónak első és második megidézésére nem jelenik meg, úgy mindannyiszor 4 fillért, — harmadszori meg nem jelenés esetén pedig 26 fillért fizet büntetési díjúl.

11.) Zsidók közti testi sérelmek egy márk és 40 ferting (a 40 ezüst fillér) pénzbírsággal bünheshetnek. Nagyobb verekedések, vagy tárgyak miatti perek zsidó és zsidó közt, a király vagy nádor bírószéke elé tartóz-

nak. Tisztán személyi ügyek kizárólagosan a király bírószéke elé tartoznak.

12.) Ha keresztény megver egy zsidót, úgy 4 márkot fizet a királyi kincstárba; ha nincs pénze, testi büntetéssel bűnhődik. Ha azonban vér folyt, akkor a bűntény az ország törvényei értelmében büntetetik? és az illető 12 markot (a 160 fillér) és orvosi költséget fizet a megsebesítettnek.

13.) Erőszakos támadás ugyanoly pénzbírsággal büntetetik mint egy kézlevágás; de ha valaki zsidót megöl, az kivégeztetik, és ingó-ingatlana a királyi fiskusra száll.

14.) Ha egy zsidó orozva öletik meg, és a meggyilkolt rokonainak alapos gyanúja keresztényre esik, ez esetben törvényes párbaj dönt.

15.) Útközben nem szabad zsidókat feltartóztatni vagy zaklatni, ha árukkal utaznak, nem szedhető tőlük nagyobb vám, mint ker. polároktól.

16.) Ha zsidók halottakat szállítanak egyik helyről a másikra, akkor a vámszedőknek nem szabad külön vámot zsarolni tőlük. Mindenki, ki ez ellen cselekszik, hulla-rablónak tekintetik.

17.) Ki zsidó synagógát megszentégteleníteni mer, 1 mark és 2 fertinget fizet a zsidó bírónak.

18.) Ha keresztény, zsidó gyermeket eloroz, a lopás bűne terheli őt, és ennek értelmében büntetetik.

19.) A zsidók nem kötelesek házaikban és birtokaikon a király, vagy főurak ellátásáról gondoskodni (utazás közben).

20.) Ha egy zsidó írott szerződés alapján és jószág elzálogosítás mellett kölcsönzött pénzt egy főurnak, s ezt kötvény és pecsét által bebizonyíthatja, úgy a visszafizetés megtagadása esetén az elzálogosított jószág birtokába törvényesen behelyeztetik. Még az erőszakos megakadályozás ellenében is megvédi őt a törvény. A jószág jövedelmét élvezzi mindaddig, míg az ki nem váltatik; azonban az úri joggal, és a birtokon lakó kereszt-

tények feletti bíraskodási joggal a zsidó fel nem ruháztatik.

Ezen szabadságlevél a zsidók sorsára kedvezőleg hatott Magyarországon, mit IV. Béla lenkolt szelleme indított meg. A szabadságlevél, korát messze túlhaladt szellemnek eredménye ugyan; de a korral még sem szakíthatott végkép. A szabadságlevél következő megjegyzésekre szolgáltat alkalmat:

1.) Ezen okmányban állíttatik fel először az elv, hogy a zsidó Magyarországon is a királyi kamra tulajdona; a ki tehát zsidót bántalmaz, az a kir. kamrát is károsítja.

2.) A zsidó, törvény előtt egyenlő jogokkal bírt az ország többi lakosaival, és át nem engedtetik a bíró önkényének.

3.) Mint látszik akkor már több zsidó község alakult volt, és ezeknek meg vala engedve saját bírójokat választani, ki ugyan csak korlátolt ügyekben bíraskodhatott, de még is bizonyos tekintélyre vergődött.

4.) A barátságos viszony, mely egykor zsidók és keresztények közt fennállott, hatalmas bomlásnak indult. Hogy ezt az oly gyakran ürügyül használt zsidók romlottsága — vagy az egyedül boldogító egyháznak mély gyökeret vert szeretettana, — vagy végre az általánosan uralkodó törvénytelen állapot eredményezte-e, ezúttal nem akarjuk kutatni.

Azonban Béla a zsidók elkülönített állását is meg akarta szüntetni, és őket nemcsak az ország nem-nemes lakosaival egyenlő rangra emelni, hanem adandó alkalmal esetről-esetre még nemesi rangot is adományozni nekik. Midőn Ausztriával háborúba keveredett, és pénzre vala szüksége, elzálogosította 1251-ben Komárom várát az akkor még csak faluból állott helységgel együtt a zsidó Herul *) családnak, mi által comesi ranghoz ju-

*) Ezen nevet majd Hérálnak majd Heruknak írják: Egyik sem elégíthet bennünket. A régi időben tudvalevőleg a zsidóknak nem voltak családneveik, hanem mindenki saját nevéhez

tottak minden vele járó jogokkal és köteleességekkel.

Herul családja nem sokáig élvezhette a birtok nemesi rangját. Mert midőn Herul fiai az anyakirálynétől, Mária anyjától haszonbérbe vett harminczad-jövedelemért hátrálékos 800 ezüst markot le nem fizethették Béla 1268-ban a komáromi várat anyjának adta át, ki azután eladta Walter budai várnagynak. (Cod. dipl. IY. 3. 443.)

Negyedik Béla halála után a zsidók Magyarországon hosszas nyugalmat élveztek. A gyakori királyváltás, a kül- és belháborúk szakadatlan sora, és végre a veszély, mely a kunok részéről fenyegette a még erős gyökeret nem vert kereszténységét: annyira igénybe vették a papság figyelmét; — még utóbbi egy római legátus megjelenését is szükségessé tette — hogy háttérbe szorult a zsidók elleni harag és egyelőre el is feledték. A zsidók tehát Béla királytól nyert kedvezményeket háboríthatlanul élvezhették.

A következő század közepén — 1348 — az egész Európát pusztító járvány, az u. n. fekete betegség sem zavarta meg a zsidókat csendes nyugalmaiban, holott ezt mindenütt, mint isteni csapást hirdették a népnek, a miért a hiteős zsidókat megtűrik, és ezer-meg ezer áldozatot gyilkoltak le ártatlanul. Magyarországon ezen barbar eljárás nem talált utánczókra; ellenkezőleg, a más államokból kiüldözöttek itt biztos menhelyet találtak.

vagy apja nevét, vagy a helység nevét — a hol lakott — oda bigygeztette. Judas Jakab p. annyi; mint Jakab, Judas fia; vagy Nagyszombati Eisak annyi; Eisak Nagyszombatáról. De az efféle nevek vagy tiszta héber, bibliai nevek voltak; vagy pedig lefordítottak az ország nyelvére. Az említett Herul vagy Heruk név, ismeretlen eredetű. Azonban úgy látszik, hogy a zsidók már akkor is igen gyakran éltek keresztény nevekkkel, és csakugyan találkozunk Herul nevű keresztényekkel. (Cod. dipl. VIII. 3. 733. 4. 220.) Éppen oly gyakran történt meg, hogy a török uralom alatt sokan török neveket vettek fel. (Orient 1846.)

HARMADIK KORSZAK.

A zsidók a vegyes házakból származott
királyok alatt.
(1301—1526.)

Ha a zsidók Magyarországon eddig — miként láttuk — valamivel jobb és biztosabb állásnak örvendhettek, úgy a most tárgyalandó korszakban a legkülönbözőbb, közben-közben szájalomra méltó viszontagságoknak voltak kitéve.

Az ezen korszakban egymást követő királyok nagyobbrészt oly országokból jövének, hol a zsidók elnyomása vagy üldözése állandóvá vált. — Elhozták tehát magukkal a benyomásokat és előítéleteket a szerzett országba, és habár a zsidóknak tényleg megadott jogokat és kedvezményeket nem is hagyhatták figyelmen kívül, de ezeknek szélesbitésére egyáltalán nem érezhették nagy hajlamot. Ehhez járult még azon körülmény, hogy a kunok sikeres megtérítése után a pap-ságot mi sem akadályozta többé a zsidók elleni ingerlést és ellenségeskedést megindítani, kivált hogy a zsidók Béla király kedvezményei által felbátorítva, tömegesen vándoroltak a különféle országokból Magyarországra.*) Hanem itt Magyarországon azóta nem egy forrása a jövedelmeknek apadt ki a zsidókra nézve. Robert Károly ugyanis a „*lucrum camerae*“ név alatt eddig fenállott királyi jövedelmek határozatlanságát, és a zezzel karöltve járt gyűlöletes beszédési módot belátván, 1378. szilárdabb és czélszerűbb ércpénzek verését határozta

*) Bertrandon de la Broguiere 1433iki útleírásában beszéli, hogy Budán zsidókra akadt, kik francziául beszéltek, és már a lélek században vándorolhattak be. (Mon. hung. hist. I 4. 301. — Engel II. 374. a függelékben.)

el, és rendezte ezúttal a kapuk szerinti arányos évi adórendszert. — Ezen okos pénzügyi intézkedés folytán fölöslegessé vált a rász pénznek évi beváltása, mi körül amúgy is sok visszaélés történt, s a zsidók így megfosztattak egy nem megvetendő keresetforrástól.*) De mint látszik, még a királyi regalek sem adtak nekik haszonbérbe.

De miután mindezek daczára a zsidóknak jólléte — Béla szabadságlevelének érvényben maradása mellett — nem igen csökkent; az e miatti irigység a keresztény szeretet leple alá rejtőzött, hogy ennek segítségével szabaduljanak a zsidó vetélytársaktól. Az ilju, vallásos király pedig készséggel nyújtotta ehhez jobbát. A történelemben „nagy“-nak nevezett I. Lajos elég kislelkű volt azt elhinni, hogy a polgárnak államképesége el válasz thatlan annak vallásától.

Ezen nézetnek megfelelőleg, összes alattvalóit a ker. vallásra akarta téríteni, és ki is adta a szigorú rendeletet, hogy az országban lakó Összes zsidók, kik nem akarnak — ha mindjárt csak látszatra is — a keresztény valláshoz tartozni, az országból kiutasítsanak. (Bonfini Deer. X. 275. — Thuróczy III. c. 41. — Engel II. 115. — Fessler III. 772.**)

*) Azok, kik a pénzbe váltást kezelték, minden községtől, hol a beváltás történt, 3 lat ezüstöt kaptak egy-egy napra fáradságuk díjában. (Decr. Andr. II. d. aun. 1224.)

**) A történetírók különböző időre teszik ezen kiutasítást. Fejér szerint (Cod. dipl. XI. 5.628.) 1382-ben történt, Thuróczy szerint (Krou. hung. c. 40. f 106.) 1370-ben; Fessler (III. 772.) 1368-ra teszi; Enget (II. 115) 1367-re és utóbbi méltán sajnálja, hogy ez eseményre vonatkozólag nem létezik biztos chronologiai adat A Cod. diplom-ban. (IX. 2. 218 előforduló Lajosnak egyik rendeletéből, melyet 70 talentum adósság tárgyában Izrael zsidó ellen kiadott, kiviláglik, hogy a zsidók 1352-ben még az országban voltak. De már 1361-ben Lajos Pozsony városának rendelkezésére bocsátá a kiutasított zsidók synagogáját. (Pozsony város irattár) Az 1374-iki évben Lajos az összes zsidó bírónak is küldi üdvözlétét és biztosítja őket kegyéről. (Cod. dipl. IX 4. 579.) Ugyanezen évben egy bizonyos Eisak Sopronban írásbeli elismerést nyert Merteinsdorf Miklóstól 12 font bécsi fillérnyi adósságról, (ibid IX. 4. 6)2.) Ugyancsak ezen évben kapja Pozsony városa a parancsot, hogy Nikul zsidónak 52 arany lefizetése mellett vissza-

Lajos — eme szigorú intézkedése mellett — mégis szép bizonyítékát adá a veleszületett lovagiasságnak. A kiutasítottaknak sem személye, sem vagyona nem forgott Veszélyben, mert mindenki tetszése szerint adhatta el ingó- és ingatlan vagyonát, s vihette magával, száműzetése helyére szerzett vagyonát.

A kiutasítottak egy része Lengyelországba ment, hol Kázmér király, ki éppen egy zsidó leány bájainak (Esther nevű) rabjává lett, barátságosan fogadta őket. Egy másik része — leginkább németek — Oláhországba ment, melynek vajdája, az okos Bessaraba Neag. Nergul megengedte nekik a Turnul vidékén való letelepedést. Másokat megint úgy egyéni, mint államgazdászati érdekből az osztrák hercegek fogadtak igen barátságosan, így jutottak a soproni zsidók Bécs-Újhelybe és a pozsonyiak Hamburgba. Utóbbi városnak bírása felszólította

ereszsze a tőle elvett javakat (ibid IX. 4. 579.) Az 1376-iki évben abban egyeztek meg a pozsonyi polgárok Jakab zsidó bíróval hogy a zsidó mészárosok vehetnek marhákat és azokat saját házaikban kivághatják, még pedig úgy a kósert, mint nem kósert; csapán keresztény mészárosoknak nem szabad a húst eladniok. (Magy. Akad. értés. 1865) Ugyanez időtájt ruházta fel Lajos Pozsony városát azon joggal, hogy az ott lakó zsidóktól külön adót szedhessen (Bél. Not. Hung. nov. I. 648) Továbbá 1378-ban adta ki Lajos azon rendeletet, hogy a zsidóknál elzálogosított gr. Nagymártoni Miklós féle birtokok kiválthatók. (Cod dipl. IX. 5. 860.) Mindezek böi eléggé világos, hogy N. Lajos uralkodása alatt időközöüiut — a kiutasítás daczára — még mindig^voltak zsidók az országban; és csakugyan 1868 ban megint akadunk zsidókra Pozsonyban, hol házakat is vesznek magoknak. (Magy. Akad. ért. 1865.) Igen valószínű tehát, hogy Lajosnak kiutasítási parancsa az 1352—1361 közötti évekre esik, és eszerint a fent jelzett idők mind, tévedésen alapulhatnak. És éppen oly valószínű az is, de sőt majdnem bizonyos, hogy Lajos uralkodásának későbbi éveiben, hallgatag visszavonta parancsát, a mire őt alkalmasint a csakhamar megérett zsidó segélyforrások hiánya indíthatta. Más különben a kizáratási parancs keletkezésében, talán legkisebb része sem lehet Lajos vallásosságának, sőt hajlandók vagyunk ezt a k. városok nyárs polgári lakosok besugdosásainak tulajdonítani, kik könnyelmű gazdálkodás következtében nagyon is elvoltak adósodva. Találjuk is hogy éppen Lajos alatt volt pl. Pozsonyban j városi ingatlanok legtöbbje zsidóknál elzálogosítva, a pozsonyi zsidók voltak valóságos zálogtulajdonosai a városi tanács — háznak és a Corpus Christi nevű kápolnának, a nélkül, hogy ezeket beválthatták volna. (Magy. Akad. ért. 1865)

a pozsonyi bírót, hajtaná be a pozsonyi lakosoktól azon összegeket, melyekkel azok a kiutasított zsidók kezeiben levő kötelezvények alapján nekik tartoznak. A kívánatot a pozsonyi bíró teljesítette is. (Magy. Akad. ért. 1825.)

A szigorú kiutasítási parancs daczára — mint látszik — mégis sok zsidó maradt vissza az országban; részint a királynak és törvénynek mindig ellenszegülő daczos főurak védelme alatt, részint pedig — miként Spanyolhonban — a látszatra fölvelt kereszténység leple alatt, a miről azonban a legelső alkalommal ismét lemondtak, hogy őseik vallásához visszatérjenek. Valamivel későbben is akadunk ehhez hasonló esetre. Bizonyos Szerencsés Imre, (Glück Henrik) ki jóllehet, megkeresztelkedett, egész bensőséggel csüngött régi vallásán, és bűneit megbánva, mint zsidó halt is meg. (Löv Tört. és vallástud. érték. 17.18.)

Ezen államférfiul és hadvezéri tekintetben valóban egyiránt nagy királynak halála után következett Zsigmond. Államférfim képességét ugyan tőle sem tagadhatjuk meg, csakhogy könnyelmű, pazar és folyvást pénzsükiben levő uralkodónak tűnik fel a történelemben. Zsigmond, eltekintve attól, hogy talán személyesen szerzett tapasztalatai győzték őt meg a zsidók képességéről és ügyességéről a pénzzavarokban, még állambölcsességi szempontból is belátta a kedvező befolyást, a mit a kereskedelmet előmozdító zsidók az ország jólétére gyakorolnak, és ennek megfelelőleg meg is engedte visszatérésüket az országba.

És már az 1436-ik évben ismét találunk tekintélyes zsidó hitközségeket Magyarországon, névleg Budán, és Pozsonyban. Ezen zsidó hitközségek különös küldöttséget menesztettek Zsigmondhoz Prágába — bizonyára nem üres kézzel, mint Szalay megjegyzi — őt kérve, erősítené meg Béla királytól nyert szabadságié velőket.

Ezt n. é. November 9-én ki is nyerték Zsigmondtól következő toldalékkal: *)

1.) Zsidók közötti perlekedéseket maga a zsidó bíró, vagy ennek helyettese (esküdt) intézhet el. Nem szorulnak tehát a nádornak és még kevésbé a kir. bíró ítéletére.

2.) A magyarországi zsidók mind, tehát azok is, kik valamely főúrnak telkén laknak, kötelesek a kivett országos adót a korona javára lefizetni. (Katona XII. c. 579. - Szalay II. 437.) **)

3.) Ha keresztény zsidótól pénzt vett föl kölcsön a kamatoknak előleges meghatározása nélkül, úgy a kamatok havi 20%-ban állapíttatnak meg. (Schvartner, Fényes.) Pozsonyban már azelőtt is a heti kamatláb 2 fillérben egy font után lett megállapítva, (Magyar Akad. értés.) minek következtében a Zsigmondtól megállapított kamatláb nem volt éppen oly hallatlan magas és kárhóztató.

A zsidók autonómiáját — belügyeiket illetőleg, — Zsigmond nem engedte csorbíttatni. Így engedte meg pl. Garay Miklósnak vasmegyei birtokán Német- és Csehországból bejött zsidókat letelepíthetni azon föltétel alatt, hogy nem avatkozik belügyeikbe. (Magy. Akad. ért. 1865.)

*) Hogy az akkori zsidók mily kevésbé viselték, vagy viselheték gondját még a legfontosabb okiratoknak is, kitűnik a többi közt a következőkből. A kinyert visszatérhetési engedély után egyetlen egy zsidónak sem volt meg az oly fontos szabadságlevélnek másolata és csak Zsigmond királynak határozott parancsára másolhatták le a székesfehérvári káptalan könyvtárában megőrzött eredeti okiratról. (L. Busch I. B 72 lap, hol azonban egy némely chronologiai hibára is akadunk)

**) Ezen rendeletet a pozsonyi zsidók kérvénye eszközölte ki; gyakran megtörtént ugyanis, hogy néhány zsidó elhagyta hitközségét, és valamely főúrnak jószágán ennek védelme alatt meghúzódott; az elhagyott hitközségnek pedig ezután is meg kellett fizetnie a kivett adó egész mennyiségét, mi mint kir. adó fizetendő vala. Fentebbi jendelet azonban az elszálingóztott zsidókat is kötelezte adórészletüket folyvást az anyahitközségnél befizetni.

Most tömegesen özönlöttek megint a zsidók az országba; úgy a már ezelőtt itt laktak tértek vissza, mint érkeztek újabb jövevények és Zsigmondnak utolsó életéveiben oly számosan voltak, s oly szoros viszonyban a királylyal, udvarral, főurakkal, papsággal, só- és kamaragrófokkal, hogy az utánna következett király Albert, üdvösnek tekintette a szívélyes és szolgálatkész vendégeket — Jakab budai zsidónak és ugyancsak Jakab nevű pozsonyi zsidónak kérelme folytán — meg erősíteni Bélától nyert jogaikban és szabadalmaikban. (Fessler IY. 1001.) *)

Negyedik Béla óta a magyarországi zsidók — mint már említve volt — a királynak tulajdonát, jóllehet nem elajándékozható tulajdonát képezték, s a korona közvetlen védelme alatt állottak, a miért a királynak évi védpénzt fizettek. E védpénz időközönként mindig nagyobb-nagyobb lett. Hogy mily nagy volt a védpénz IY. Béla alatt, azt nem tudjuk; de 1425-ben már 1600 írt, Y. László alatt 4000 vörös forint (Magy. Akad. ért. 1865.) sőt Corvin Mátyás idejében 20000 aranyfa rúgott. (Fessler Y. 455.)

A királynak fizetendő védpénzt időnkint másra is lehetett átruházni. így ruházta fel e joggal Erzsébet — Zsigmond leánya 1440. — Pozsony városát egy évi tartamra az ezen városbani zsidók védelmezéseért és fenntartásáért (Teleky Hunyadiaik kora.) **)

*) Albert ezen magaviseletében, mint egyáltalában minden tetteiben feltűnő ellenmondást találunk. Mint Magyarország királya, zsidó alattvalóival szemben jóakaró urnák mutatkozott, holott mint osztr. herczeg legbuzgóbb zsidóüldözőnek volt ismerve, Zsigmond is, mint Csehország királya, törlesztett minden a zsidóknak fizetendő kamatot: de Magyarországbán pártolta és fel is emelte a kamatokat (L. Busch I. B 1847. 74. a jegyzetben.)

**) Itt megint feltűnő ellenmondásra akadunk. Bél. M. Ugyanis (Not. Hung. nuv. I. 648. (azt mondja, hogy Erzsébet az említett védpénzt 10 évre engedte át Pozsony városának azon föltétel alatt, hogy a zsidók kitakarodjanak a belvárosból. De mintán Teleky eredeti okiratokkal erősíti állításait e tekintetben több b telt érdemel, Pozsony városának irattárában meglevő okmány szerint Erzsébetnek ezen ajándéka 1444-ig terjedt. (Magy. Akad. értés. 1860)

De hogy mily gyenge alapon nyugodott a magyarországi viszonyok közepette, az oly drágán megfizetett királyi védelem, mindenki könnyen beláthatja. Mind e mellett semmiféle erőszakoskodásra nem akadunk, s így igen valószínű, hogy a zsidók alkalmazhatóságuknál fogva nem annyira a korona, mint inkább a főnemesiség pártfogására támaszkodhattak. Magától értetődik, hogy ezen pártfogásért a főuraknak is nem megvetendő adót fizettek. *)

Ha visszatekintünk Magyarország eddigi uralkodóira és az országnak zavarteljes, bonyolult viszonyaira csak sajnálnunk kell, hogy az állam kül- s belállapotának javítása körül kifejtett küzdés és buzgalom között, a zsidók viszonyai — lényeges oldalról véve — alig vétettek tekintetbe. Míg a zsidóknak biztonsága egy szabadság — vagy védlevéltől függött, mindaddig a zsidó minden egyes hatalmas főur kezében, ki magától történetesen a hazátlan idegennek védőjéül feltolta, csak játékszer volt, a melylyel mint labdával szeszélye és önkénye szerint játszhatott. A magyarországi zsidók háromféle patronussal bírtak, u. m. a király, a főnemesiség és a kir. városok; ezek egymásra irigykedve, mindegyik külön egymaga óhajtotta volna magát a védencz vérén hizlalni. A akkori kornak elhintett mérges magva még a következő századokban is megtenné vésteljes gyümölcsét, és ártalmas légköréből még a nagy Corvin Mátyás sem szabadulhatott.

*) Hogy mennyire szokott rúgni ilyen adózás a főúri pártfogásért és azon engedélyért, hogy fentartási szükségleteiket szabadon kereshetik, szolgáljon például a rohonczi zsidó hitközségnek évi adózása, melyét még 1737-ben lefizettek az ottani földes uraságnak. A nagy mézárszék után 400 frtot; a kis mézárszék után 80 frtot; apró marha vágatásért 40 frtot; kóserborért 400 frtot; pálinka mérésért 40 frtot; aprómarha beszolgáltatástól való felmentésért 75 frtot; védpénzül 1116frtot; régi kivetés 200 frtot; másnemű fizetések 300 frt. Főösszeg: 8011 frt. Ehhez még járultak következő újévi ajándékok: Az uraság részére 13 arany. 2 süveg ezkor, 4 font kávé, 3 tuczat narancs, ugyanennyi ezitrom és két ind. A felügyelőnek 12 frt 1 süveg czukor 1 font kávé, 2 ind. A tisztarának 6 frt; egy ind. A helységi papnak

A Hunyadi család nem viseltetett különös ellenszenvvel a zsidók iránt; nem fürkészte azok származását, vagy nem — kékvérűségét. Hunyadi Mátyást 1443-ban egy Thusz nevű kikeresztelkedett zsidó tartotta a keresztvízen. (Engel III. 61.) Atyja, Hunyadi János közbenjárt Pozsony városánál 1453-ban, egy, 60 arany adósság miatt beperelt nagyszombati zsidóért Miselért, (Maussel?) hogy ne szorítsák őt fizetésre, hanem ellenkezőleg védjék őt addig, míg a király az adósság alól őt felmenti. (Teleky Hunyadiak kora.)

A fiatal Mátyásra nem maradhatott befolyás nélkül a zsidók elleni azon gyűlöletes hangulat, melynek szemtanúja volt Csehország fővárosában Podiebradnában s mely ellenszenvtől igazságszeretete és éles látása daczára sem szabadulhatott. Egészben és általán véve Mátyás nem igen kegyelte a zsidókat, a mit eléggé tanúsít, hogy 1485-ben kiűzte őket Bécsből, és Magyarországon is több megszorítás közé szorította őket. S mindemellett egyes zsidók hatalmas pártfogásával és sokszerű kedvezményével dicsekedhettek, a mint ezt, különben más, zsidó gyűlölő uralkodóknál is, nem ritkán találjuk.

Midőn mint koronázott király először vonult be Buda városába, — 1452 — mely alkalommal az ország főnemesei, a papság és a polgárság ünnepélyesen fogadták, az-ott lakott zsidók is megjelentek, a thorát magok előtt vitetvén. A zsidók fel is használták az alkalmat. Kérték, Béla, Zsigmond és Albert királyoktól nyert szabadságlevelők megerősítését, mit Mátyás mindjárt

1 lúd, 1 font bors, 1 font gyömbér, Vs lat sáfrán 1 lat szegfű, 1 lat szerecsendió. 1 lat virágmag, 1 lat fahéj. A tanítónak 4 frt. Orgonapénz 5frt. Toronyvilágításhoz 1 font olaj. A vásárbírók mindegyikének 1 ludat, kisbíróknak $\frac{1}{4}$ font bors; minden czéhmesternek $\frac{1}{2}$ font bors, ugyanennyit a hajdúnak. Az alispánnak, Kőszeg s Szombathely bíráltnak, a titkárok, — ország főbíráinak, kamarásoknak s fiskusnak küiön-ktlön 1—2 Márton napi lúd. járt. II. József császár alatt a rohonozó zsidó hitközség megkísérlé két tekintélyes pozsonyi zsidónak — Koppel Theben és Mózes közbe járása mellett szabadulni ezen nyomasztó adótól, a mi azonban nem sikerült; sőt a kath. papnak fizetett 5 frt évi teher egész 1862-ig tartott.

uralkodásának első évében teljesített is. (Bonf. Decr. III. c. 9. 401 — Bél. M. I. 648 — Fessler Y. 539 - Szalay III. 192.)

Mátyás, ki — miként Fessler állítja — néha erőszakos eszközökhöz is nyúlt, hogy rendkívüli kiadásait fedezhesse, az említett védlevelet jó drágán fizettette meg. Mint említve volt, a zsidók 20000 aranyat fizettek érette évenként a koronának. (Mind e mellett 1475-ben a védlevelnek újbóli megerősítése alkalmával, ezt egy záradékkal látták el; e záradék nem ugyan kedvező a zsidókra nézve, de annál előnyösebb az államnak, és leginkább a polgárságnak, melynek felvirágzását a király minden áron előmozdítani akarta. Ezen záradék így hangzik: „Zsidótól felvett kölcsönösszeg után járó kamatnak csupán fele illeti meg a hitelezőt, másik fele pedig a városi polgárság javára juttatik.“ **)

Továbbá, hogy egyetlen egy polgárnak sem szabad ingatlanát zsidónál elzálogosítania, mi ha mégis

*) A mantuai kongressuson, mely 1459-ben II. Pine pipa jelenlétében tartott meg, a törökök elleni hadjárat költségeinek fedezése végett elhatározták, hogy a klérus j övöd el me tized részével, a laicsn osztály pedig jövődelme harminczad részével járn hozzá. A zsidók ellenben vagyonuk huszadik részét kötelesek adni. (I. Gobeliin Pil. II Lib, III. — Fessler V. 65.) Hogy az igazságos Mátyás ehhez belecgyezését adta-e, arról a történelem nem szól. Megemlítendő még, hogy II. Pál pápa alatt 1464-ben ezen adózást újra követelték ugyan a zsidóktól, de épp úgy nem teljesítették, mint a korábbi követeléseket.

**) Nyolcz évvel ezelőtt, tehát 1467-ben, Bánfy Miklós grófnak és Petem Tamás zsidónak azon parancsolatot adá hogy két polgár- és két zsidóból álló bizottmányt nevezzenek ki, mely bizottmány 6 hó alatt rendezze és határozza meg a kamatokat. Addig pedig a polgárság nem fizet kamatot. (Magy. Akad. értés 1866.) Különben a polgárok által fizetendő kamatok rendezése körül nem egyedül Mátyás tett intézkedéseket. így engedte el pl Albert 1439-ben N. Szombat városának a tőlük zsidóknak járó összes kamatokat, ha a tőkét a legközelebbi Sz. Miklós napig lefizetik. Éppen így engedték a kamatokat II. Ulászló 1503-ban és II. Lajos a pozsonyiaknak, ha a legközelebbi Sz. Márton napig fizetik le a tőkét (Ibid.)

megtörténnék, az egész kölcsönösszeg a királyi fiskusra száú (Fessler V. 539.) *)

Mint rendszeren minden nagy szellemnek, Mátyásnak is szokása volt csakhamar felismerni a derék férfiakat, és ezeket azután úgy saját, mint állami szolgálatra üdvhozólag alkalmazni. Ilyen egyéniség volt a Sváb földről még Zsigmond idejében bevándorolt gazdag, eszélyes és becsületes Hampa János, ki okossága és becsületessége által a király teljes bizalmát érdemelte ki, és mindvégig bírta is. **) Találjuk is, hogy hogy Mátyás 1462-ben ráparancsolt Pozsony városára, hogy mindazon|tárgyakat, melyeket a budai polgár — akkor már kikeresztelkedett. — Ernst János, mint szükségeseket kijelöl, azonnal, vásárolják meg, s adják át neki, hogy a király után küldhesse. (Teleky Hunyadi kora) Ernst 1464-ben már kir. kincstartó lett; 1467-ben nemesi rangra emeltetvén, fő-vámfelügyelővé neveztetett ki, kinek a sz. k. városok kötelesek voltak a szükséges segílyt megadni. Az 1470-ik évben Thurocz vármegye örökös főispánja lett. Egyik fia, Zsigmond 1473-ban pécsi püspökké neveztetett ki, másik fia János pedig a Csáktornyái uradalmat nyerte el. Az első, ki Ulászló alatt kincstartó volt, az elidegenítés vádjával terhelve. 1495-ben elzárattott és 400 ezer arany pénzbírságra Ítéltett. A Király azonban a bündíjt 280 ezer aranyra szálította le.

Ez időben — 1476 — történt Mátyás egybekelése Beatrix nápolyi hercegnővel. A házasság alkalmával nyilvánult csak Mátyás pompaszéretete teljes nagyságban. Mindent, a mit a kor fényűzés dolgában felmutatni

*) Ezen parancsot aligha szigorúan tartották meg, mert II Ulászló kénytelen volt azt 1503-ban megújítani. Magy. Akad. Ért 1865.)

**) Egy másik zsidó is — kár, hogy nevét nem tudjuk — bírta ily nagy mértékben a király bizalmát; mert mint velencei írók állítják, 1476-ban Gebhardi szerint 1173-ban — ezen zsidónak közvetítése folytán sikerült Mátyásnak megkötni a békét Mohammeddel. (Engel III. 849)

csak képes vala, itt pazar fényben hordátott össze, és az ünnepély emelése körül a budai zsidók is lerótták adójukat. A királyi párt, Budára történt bevonuláskor, a budai zsidók következőleg fogadták: Hitközsége élén az ősz elnök lóháton, ezüst karddal kezében, melyről egy 10 font nehézségű, ezüsttel megtöltött kosárka csüngött le. Ezen értelmezés helyesebbnek tetszik mennyiben a pénzzel telt kosárcák alkalmi ajándéku szolgálta.

Oldala mellett lovagolt fia ugyanily karddal és kosárcával. Erre következett 24 zsidó lovag mindannyi egyforma gesztenyebarna öltözetben és kalapjaikon 3 strucztollal. Utánnok 200 ember gyalog, egy veres zászló közé csoportosulva, mely zászlón látható volt egy bagolynak lába 5 karral és két arany csillaggal, mi felett megint a zsidó tiara volt ábrázolva. *) A zsidók fejökön takaróval (talán thalisz) jelentek meg. A hitközség vénjei egy sátor alatt álltak, mely körül az ifjabbak gyülekeztek volt. A királyi pár megérkezésekor megindult az egész ünnepélyes menet, és a thórá elöttük vitetvén, hangosan énekeltek zsidó imákat (Schvantner Script, reg. hung. Bél M. III. 216.)

Ha a zsidók védeleveléhez csatolt és fentjelzett függeléknek talán az volt czélja, hogy a polgárságot távol tartsa a túlságos költekezéstől, mennyiben szerföött megnehezité az adósság csinálást: — jóllehet Mátyást a pompaszeretet néha a tékozlásig vitte — úgy más részt megint arra törekedett, hogy ugyancsak megvédje a polgárságot a városi bírák részrehajló,

*) Nem igen valószínű, hogy zsidó zászlón ilyen alakok lerajzolva vagy behímezve lettek volna; mert az akkor élt zsidók még igen szigorúan megtartották Mózes abbeli tilalmát, mely szerint semmiféle alakot nem szabad lerajzolni. És azután mit jelenthetett egy bagolynak 5 karmú lába? Talán Mózes 5 könyvének jelképéül lenne tekinthető? Alkalmasint nem volt más a zászlón, mint a zsidóktól nagyrabecsült csillagalakú hexagon — Dávid pajzsa — mi még napjainkban is a legfőbb templomi öltönyön látható.

igazságtalan eljárásától. A többi közt 1475. április 28-án megparancsoló Pozsony városának, hogy egyetlen egy pozsonyi zsidó részére se hajtsák be többé követelését valamely külfölditől; hanem a hitelező forduljon kérésével azon hatósághoz, a melyhez adósa, lakhelyénél fogva tartozik. Továbbá parancsoló 1482. márczius 17-én: Pozaony városa tartsa kötelességének, minden más hitelező mellőzésével, első sorban Mendel (zsidó) követelését kielégíteni bizonyos Binberg György ellenében (Teleky Hunyad. kora)

„Meghalt Mátyás király“ hangzék ezer- meg ezer ajkról 1490-ben és a nagy veszteséget a zsidók is megérezték. A nagy királynak halála után, kinek uralkodása alatt Magyarország nagygyá, virágzóvá lett, és parancsoló állást foglalt el Európában — az elárvult ország csakhamar anarchikus állapotba süllyedt, és az olygarchia ismét bátrabban emelé föl vészthozó fejét.

A pártoskodás szelleme, mit Mátyás vas keze egy időre elfojtott, újra dühöngeni kezdett; e kívül a német rablólovagok rakoncátlanságai itt is számos utánzókra talált, miben résztvenni még a főpapság sem átalott. (Fessler V. 489.)

Mátyást, a nagy királyt, a jeles hadvezért, állambölcsét és erélyes fejedelmet a gyenge elméjű, elzárkózott, ravasz és uralkodásra képtelen II. Ulászló követte a királyi széken, kinek uralkodása alatt az államkormányzat gyeplői soha az ő kezében, hanem mindig másnak kezében voltak. A zsidók II. Ulászlót is — szokásaiknak megfelelőig — ünnepélyesen fogadták, midőn az ország fővárosába bevonult. Egyúttal kérték védelvük megerősítését, mit meg is nyertek. *) (Bél M.III. 231.) Hanem ezen megerősítés csak látszat volt, a mint hogy ő

*) A pergamentra írt 10 ívből álló okmány Pozsony város irattárában van, és tartalmazza a zsidóknak a 12, 13 és 14-ik században kinyert jogaikat, különösen pedig IV. Bélától kiadott 12 pontból álló szabadságlevelet.

maga is csupán névleg volt király. Mindkettőről csakhamar szomorú meggyőződést szereztek a zsidók.

Az állam szükségleteinek fedezésére, különösen szorongatott helyzetben — a zsidók is hozzájárultak erejükhez képest, a mi az állampolgári fogalomnak megfelelőleg rendén is volt. Igen természetesnek találjuk tehát, hogy 1494-ben a rendes kapuadón kívül II. Ulászlótól követelt, a városok által fizetendő 12.107 drb. arany előleghez, a zsidóknak is kellett fizetniök. (Fessler YI. 166.) De ha már megtagadtak tőlük minden polgári jogot, és ennek daczára a magas védpenzen kívül, még az országos adó fizetéséhez is kénytelenek voltak hozzájárulni: hinnünk kellene, hogy legalább személy- és vagyonsbiztonságban élhettek. Azonban, eléggé sajnós, II. Ulászló alatt ez korántsem vala így.

Gyávaságának és tehetetlenségének első jelét a sajnálatra méltó nagyszombati eseménynél adá. Ezen városban ugyanis azon hamis vád alapján, hogy a zsidók ker. gyermekeket gyilkoltak, 12 zsidó férfit és két nőt zártan el, s őket kegyetlen kínzások által a soha el nem követett bűnnek bevállására kényszerítették. Az ekkép elkínzott ártatlanokat azután máglyán végezték ki, a zsidókat pedig az akkori szokások értelmében, örökre száműzték a városból. (Bonfini decr. V. 113.)

Egy ehhez hasonló, csakhogy inkább vagyont vesztélyeztető eset fordult elő 1496-ban Budán, a királynak ott tartózkodása alatt.

Történt ugyanis, hogy pajzán ker. fiuk a zsidó utczán ablakokat és ajtókat törtek be; s midőn őket a zsidók ezért elűzték, nagyszámú csőceselék nép tódult össze, és azon ürügy alatt, mintha a zsidók lennének okai a múlt évi adófelemelésnek, házaikra törtek, és loptak, raboltak. A zenebona, mely estig tartott — a tettelegességek csak a katonaság közbejöttével akadályoztattak meg — más nap nagyobb dühvel újult meg. Most már az okból is aggasztóbb szint öltött, mivel a

főuraktól védelmül küldött cselédség is, a néppel egyetértve, részt vett a rablásban. Elhurczoltak ágyneműt, elzálogosított tárgyakat, aranyat és ezüstöt nagy mennyiségben. Végre, nagy nehezen sikerült a katonaságnak a népet elűzni és a nyugalmat helyreállítani. Csudálatos azonban, — jegyzi meg az esemény elbeszélője — (Bél. M. III. 237.) hogy mindez megtörténhetett a királynak, főuraknak és az országos tisztviselőknek közvetlen közelében.

De a min a jó Bél M. oly annyira csudálkozik, azt az elfogulatlan történetbűvár igen is természetesnek találja. A gyáva király nem bírt annyi bátorsággal, hogy erélyes intézkedések által akadályozza meg a kihágást; mert attól tartott, hogy a zsidókkal nem igen rokonszenvező polgárság is csatlakozható a zendülökhöz. A főurak pedig örültek, látván a királynak eme gyengeségét, mert hiszen éppen a királynak eme gyengesége emelte saját tekintélyüket és hatalmukat.

Mialatt azonban a zsidók a sz. k. városokban hol kisebb- hol nagyobb támadásoknak voltak kitéve, tűrhető nyugalomban éltek azon főurak védnöksége alatt, kiktől ezt drága áron megvásárolták. Hanem itt is csak addig, a míg az állami jövedelmek kezelése után nem vetették ki szemeiket. Ekkor a birodalom nagyjai is — a zsidók védnökei — úgy bántak el velők, mint nem szívelhető versenytársakkal.

Mindenesetre szomorú jele az időnek, hogy nem csupán a királyi hatalom lett Alárendelve a főurak hatalmának, hanem a királynak pénzügyi állapota is száanalomra méltó volt. Miután t. i. az úgynevezett királyi jövedelmekből nagyobb részt a főurak elégítették ki saját igényeiket, — e jövedelmek nem fedezhették sem az ország szükségleteit, sem a király udvarának ellátását.

Majdnem felháborodást kelt bennünk megtudni, hogy míg a törökök elleni hadkészületek idejében — 1494 — sok főúr szolgáltnak ruházata az állam pénz-

tarából lett fizetve, addig maga a király, hogy a táborba utazhassék, pénzkölcsönöket volt kénytelen fölvenni, még pedig alkalmasint zsidóktól. (Engel III. 65.)

Még rosszabbul álltak az ügyek II. Lajos alatt. A gyermek-királynak olygarcha uralkodása idejében a főurak törekvése — bármely párthoz tartoztak is legyen — oda volt irányva, hogy az állam rovására gazdavgodjanak meg. Hogy ezen célzt elérhessék, mindannyian megegyeztek abban, a királyt a meddig csak lehetséges nyomasztó szegénységben hagyni, hogy így megakadályozzák hatalma fejlesztését. (Engel III. 192. G-ebhardi II. 262.) Es a szerencsétlen király uralkodásának egész ideje alatt csakugyan a legnagyobb szegénységgel küzdött elannyira, hogy még egy pár jó csizmája sem volt. Sőt, hogy asztalát elláthassa, kénytelen volt ezüstneműit zsidóknál elzálogosítani. (Engel III. 2&7.) Valószínűleg ezen nyomasztó ínség bírhatta II. Lajost arra, hogy a többszörös kizárási törvény dacára Izsák nevű zsidót nevezte ki Kassára pénznagynak, ki azután az u.n. Izsák érmekeket verette. (Schvartner)

Majdnem hihetetlennek tűnik, hogy ilyen zavart viszonyok és biztos rendszer hiánya mellett, miként volt lehetséges a nehézkes, gyarló államgépezetet még eme tűrhető módon is tovamozgatni. Nemcsak a nemesség és klérus volt adómentes, hanem alattvalóik egy része is egyszersmind.*) Az összes adóterhet a „misera plebs contribuens“ — minden kapu után 1—2 arany forintot évenként — és a zsidók viselték; ez utóbbiak 1521. novemb. 19-étől kezdve minden fej után — nemre és korra való tekintet nélkül — havonként 50 ezüst fillért fizettek. A nemességtől kezelt regale jövedelemből csak egy parányi kis rész jutott a kir. kincstárba. Hogyan fedezhette volna tehát a király ezen silány eszközökkel

*) Az is megtörtént, még pedig igen gyakran, hogy a földesuraság beszedte ugyan alattvóitól a királyi adót; de ezt elmulasztotta kiszolgáltatni.

az állam kiadásait? Különösen pedig miként fedezhette volna az ország védelmére tartott tekintélyes hadsereget, kivált miután e tekintetben a nemesség sem igen volt hajlandó megfelelni kötelezettségének?

Nem maradt más mentő eszköz, mint ismét a már gyakran alkalmazott, jóllehet gyűlölt — mert veszélyes — segély után nyúlni, t. i. az érmeket silányabb érczből veretni.

Ezen terv keresztülvitelére kinevezték királyi kincstartónak a Brandenburg-Auspach örgróftól, mint a király gyámjától ajánlott, kikeresztelkedett lengyel zsidót Glück Salamont, más néven Szerencsés Imrét. Ez azután Szálkai nádortól gyámolítva, az 1521. november 19-én egybegyűlt rendeknek előadta a terv szükségességét és ajánlotta annak elfogadását.

Bekövetkezett végre, a mitől rég ideje rettegetek, de a minek megakadályozására mi sem történt. Szolimán már Belgrádot és Szabácsot ostromolta, és a magyar nemesség még mindig késedelmeseit a haza megrvédésére fegyvert fogni. Csupán Szerencsés szerelt fel egymaga a rendelkezésére állott kir. kincstárból néhány hajót csapatokkal és élelmi szerekkel, a mi azonban a nemesség egyenetlenkedése és az uralgó közönyösségnek tekintetbe vétele mellett nagyon is kisszerű készület lehetett. Hogy a nemességnek és papságnak pártoskodása és hanyagsága következtében hanyagoltatott el az ország védelme, azt senki sem akarta beismerni; ellenkezőleg a balsors bekövetkezését csakis Szálkainak rótták fel bűnül, a miért titkos tanácsosa egy zsidó volt. A rendek ennek kifejezést adandók, határozták és kívánták 1525. Május 12-én, hogy a király Szerencsés Imrét erkölcstelen életmód, silány pénzveretés és más bűnökkel terhelt vád alapján máglya által való kivégzetésre ítélje. (Fessler VI. 134. Engel III. 251.)

A király, a ki megvolt győz kivé a vád alaptalanságáról, a rendektől néhány napi halasztást kért, és azután akkép válaszolt, miszerint kész a rendek kivá-

natát teljesítem, mihelyt törvényes úton tudják bebizonyítani a vádolt bűnösségét. Ezen királyi üzenet daczára, Szerencsést Május 26-án elfogták, és a csonka toronyba zárták, (ibid. 56.)

Június 5-én már megint szabad lábra helyezték, mely alkalommal a hivatalnokok nagy száma valóságos diadalmenetben kísérte házáig.

Néhány hétre az esemény után, midőn éppen fényes estebéddel ünnepelte meg szabadulásának emlékét, egy csöcselék csoport, — alkalmasint felbujtatva az elkeseredett nemességtől — megrohanta palotáját, úgy, hogy Szerencsés vendégeivel csak a várfalakon át kötélhágsók segélyével menekülhet meg. Palotáját pedig éjen át kirabolták. A pénzt zsákokban, a bort puttyokban czipelték el; és a király, kinek közvetlen közelében történt mind ez, elnézte a kihágást, a helyett, hogy legalább testőrei által iparkodott volna a dolgot megakadályozni.

Másnap ismétlődött a zendülés, mi alkalmul szolgált más zsidók házeit kirabolni. Csak harmadnapon, midőn a csöcselék már félig-meddig kifáradt volt, kergette őket széjjel Szapolya György, és üzette ki őket a városból (Szalay III. 558.)

Szerencsés iránt a hangulat ezalatt lassan-lassan kedvezőbb lőn. Verbőczy István a rendeknek u. é. július 5-iki gyülekezetében azt is ajánlotta, hogy a rézbányák Szerencsésnek adassanak át, mivel az állam tőle tetemesebb jövedelmet várhat, mint az eddigi bérlőtől Fuggertől; de ajánlatát a legnagyobb megilletődéssel utasították vissza.

De miután sikerült Szerencsének az 1526. május 7-én az e célra nemesekből összeállított bizottmányban felderítései által kitüntetni, hogy nem ő, hanem az országnak több előkelő nagyjai, Fuggerral egyetértve fosztogatták rablók módjára az állami kincstárt: (Fessler III. 161.) a rendek általános megbotránkozás közt sürgették eltávolítását, és a rézbányák átadását.

Szerencsésnek, kinek becsületességéről immár nem kétkedett senki. Mint ügyes államférfiút fel is szólították, dolgozná ki a kir. kincstár előleges költségvetési javaslatát, és terjesztené ezt azután be az országos választmánynak. (Engel III. 281.)

A szerencsétlen mohácsi vésznapi — 1526. aug. 29. — *) újabb jeladás volt a pártharczok kitörésére. Ha a pártok eddig egy király alatt szabadon folytathatták káros torzszalkodásaikat egymás ellen, mennyivel nagyobb elkeseredéssel üzhették ezt most, a midőn egyszerre két választott királya lett a nemzetnek?

S hogy a zsidók ezúttal is — mint rendesen — két szék közt földre jutottak, — az eseményeknek igen természetes következménye.

Az elveszett csata után a győző török Buda ostromlásához fogott; a város védelmezésében részt vettek az ott lakott zsidók is, még pedig oly bátran, hogy a fallal körülvett zsidó városrészt csak rohammal vehették he a törökök.**)

A zsidóknak eme hazafias hősiességét az országgyűlés, mely Fehérvárra egybehivatott, azzal hálálta

*) Ezt is a száanalomra méltó, szerencsétlen országos viszonyok eredményezték, habár a védelemhez a zsidóktól is tömérdek pénzt zsaroltak haszontalanul. (Mailáth III. 181)

**) így mondja ezt Löv „A zsidó kongresszus“ című művében. Hogy bonnét merítette Löv ezen állítását, ismeretlen előttem miután Fessler, Gebhárdi, Engel, Horváth, Szalai, Kerékgyártó és mások is azt állítják, hogy a törököknek Budára történt bevonulása alkalmával a város lakosoktól elhagyatva, üresen maradt, követkecséskép nem volt a törököknek szükséges azt rohammal bevenniük. Gans Dávid szerint pedig a zsidók, miután a városból mindenki menekült, visszamaradtak anélkül, hogy őket a törökök bántalmazták volna. S mégis. — mint Jászai följegyezte (I.-83.) Szolimán kivonulása alkalmával a ker. foglyok közt 2500 zsidót is vitt magával, kiket Budáról, Esztergomból és más városokból hurczoltak össze. Ugyanazt állítja Hamner is. (Az osm. bírod. tört. III 63) a midőn elmondja, hogy szept. 24-én rakattak meg a hajók a corvinával, Budáról száműzött zsidókkal és tömérdek kincsesei, hogy mindez Konstantinápolyba vitessék. (L. Verancsics Ant. össz. m. mon. hung. hist. II. 326.)

meg, hogy a rendek kimondták az összes zsidók kiutasítását az országból. Ezt azonban Szapolya nem erősítette meg. (Jászai Pál I. 179.)

Mostohább bánásmódban részesítette a zsidókat II. Lajos özvegye, Mária királynő. Midőn ugyanis a törököktől való féltében Budáról Pozsonyba menekült, utóbbi városnak a következő rendeletet adta ki: „Mindazon zsidók, kik a törökök elől vagyonukkal a városból kimenekültek, többé vissza nem térhetnek, és ingatlanaik a városra szállnak; azon zsidók pedig, kik nem menekültek, kiutasítandók a városból, csakhogy ezek — tetszésük szerint — szabadon adhatják el ingatlan jószágaikat.” (Jászai I. 90.)

Ez időtájt történhetett, hogy a zsidók a belvárosból kimenekültek, és részint „czukrosmandolának“ nevezett városrészben, részint pedig a Pálffy telkén álló „várhegyen“ telepedtek le. Az eddig zsidóktól lakott „zsidó-utcza“ — ez idő szerint: „kalap-utcza“ — a félre eső helyen épült Imolával együtt a keresztények birtokába jutott, minek következtében a zsidók új templomokat építettek. Egyet a „czukrosmandola“ városrészben és egyet a „várhegyen.“ Különösen az utóbbi helyén Pálffy védnöksége alatt legalább biztosítva voltak a nyárspolgárok zaklatásai és üldözései ellen, s a hol — mint Bél M. egész naivsággal megjegyzi — többet árthattak a polgárságnak, mint az előtti lakhelyükön, a belvárosban.

NEGYEDIK KORSZAK

A zsidók a Habsburgok uralnia alatti

(1526-1780.)

Első Ferdinandban Magyarország okos, becsületes, jóllehet vaskalapos uralkodót nyert, ki egy másik úrral is gazdagító egyszersmind az országot. A ravasz és cselszövő jezsuitákat értjük, kik a pártharcokban amúgy is megrongált országot „ad gloriam dei” még nagyobb zavarba sodorták. Hogy a zsidók sem kerülhették ki pénzvágyó fondorlataikat, igen könnyen belátható.

Eme világboldogító tanácsadók befolyásának köszönhetően Ferdinand kettős küzdelmét: vetélytársa Szapolya János és a Magyarországon is hatalmasan terjedő reformatio ellen. A kettős harcok viseléséhez megkivántató pénzt a nem nemes alattvalók szolgáltatták az, által, hogy a kapuk utáni adó mindegyre ekneltetett; de a zsidók még nagyobb arányban járultak ehhez, mennyiben havonként 20 50 fillérnyi fejadót kellett fizetniök. A túlszigázott adóteher azonban csakhamar oly nyomasztó és elviselhetlenné lőn, hogy a kézműves szándékosan rongálta el szerszámain, a molnár zsilippjeit és kerekeit, s a zsidó serföző serpenyőit, vagy pálinkafőző üstjét, — hogy kenyérkeresetre képtelenek és szegénynek tűnjék, ha csak látszatra is. (Fessler VIII. 120.)

A magyar éremügy — az országnak eme megmegujuló baja — nemcsak, hogy nem javult Ferdinand alatt, hanem még rosszabbra is fordult; és ez sokszerű alkalmat nyújtott a zsidóknak, hogy az állam részéről vagyonusukat ért túlkapásokért magokat kárpótolják. Más különben a különféle értékű érempénzzel való

uzsoráskodással, nem csupán az ország nagyjai közül többen — hanem még koronázott fők is foglalkoztak. (Fessler VIII. 93 s tovább.) A zsidók sem maradtak e tekintetben hátra; külföldi összeköttetéseiknél fogva értették, hogy miképen lehet magyar pénzzel előnyös kereskedelmi ügyletekbe bocsátkozni.*) De a hamis pénzt verők közt, kik akkor elég nagy számban voltak — maga Fessler sem tud egyetlen egy zsidót is említeni.

Első Ferdinand alatt a zsidók — eltekintve az államnak fizetett nagy adótól — mint látjuk, figyelmen kívül hagyattak, és oly elemnek tekintettek, mely minden állampolgári köteléken kívül áll. De Rudolf császár, ezen félénk, bizalmatlan, a kormánynyal keveset törődő és jezsuitáktól vezetett uralkodó alatt, a zsidók ismét visszaestek a már-már elfelejtett jogtalanság és védtelenség állapotába.

Rudolf, az 1578-iki rendeletével adá türelmetlenségének első jelét, „hogy a zsidók adják el házaikat, melyekkel itt-ott bírnak;**) és hogy mindannyian az összes adónemnek kétszeres értékben való fizetésén kívül, még egy különös adót, az u. n. dicat is tartoznak fizetni.“ (Decr. Rud. 1578.) Már maga ezen adó is elég nyomasztó volt a zsidókra nézve, hanem nem elégedtek meg vele; évről-évre emelték, míg 1595-ben a havonkinti fej adó elérte az 50 dénárt, á) 3 fillér. De a túlfeszített húr elpattanással fenyegetődzvén, már 1596-ban

*) Bizonyos Rotenburg. Megtől 1270-ben kiállított véleményadásból kitűnik, hogy a zsidók már a 13-ik században, vagy talán még előbb — sajátságos módon üzérkedtek a magyar érmeikkel. A királynétől (?) t i. kieszközölték az engedélyt, hogy saját nyers ezüstjükből a kir. pénzverdékben magyar pénzt verhettek, melyet azután Németországban, többnyire — Mainzban — árukért, vagy más pénzért becseréltek (Mon. hung. hist. I. 18, 673.) Hogy mások is nyerhettek és felhasználták-e ezen engedélyt, azt az ismeretes írók egyike sem említi.

**) Sopronban a zsidók 1440-ben négy házat bírhattak, a mely szám 1526-ig tizenhatra emelkedett, és ezeknek birtokolása szőlőkkel együtt 1553-ban telekkönyviig bekebleztetett. A pozsonyi telekkönyvben is 1439-től kezdve több zsidó van mint szőlőtulajdonos bejegyezve.

a zsidókra kivetendő adó is, a jövedelemmel, arányban levő adókulcs szerint lett megállapítva.

Miután a zsidók az ország uralkodója részére az időről-időre emelt védpénzt fizették, a legnagyobb igazságtalanság volt őket még e kívül, — egy külön — az óHaropolgávok adójával is terhelni, a mely adó is jókora faagy volt.

És ezenő igazságtalansághoz még egy másik is járult. A baj párjával jár. — Hogy a szegényeknek minden adó elengedtessek, a vagyonosabbaknak kellett az e módon támadt hiányt pótolniok olyképen, hogy a minden községre kivetett adóquota mindig egész teljességében kikerült. (Fessler VIII. 113.)

Jóllehet a zsidók többnyire csak távolról nézték a politikai zavarokat és pártharczokat, mégis igen gyakran belesodortattak a polg. háború iszonyaiba, és nem egyszer szenvedtek annak csapásai alatt. így pl. midőn a császár által kinevezett Basta, mint Erdély kormányzója 1594-ben bevonult Kolozsvárra, az ott talált zsidókat mind „en chevalier“ lemészároltatta. (Grebhárdi IV. 392.) Ugyancsak III. Mihály vajdának trónra lépte után — 1594 nov. 13-án — az volt első hősi tette, hogy ezen napon az Oláhországban talált Összes zsidókat legyilkoltatta. (ibid 362.)

A háború egy részt a törökök, másrészt az erdélyi reformátusok ellen folyvást tartván, ennek költségei is napról-napra növekedtek elannyira, hogy 1601-ben már minden parasztház 150 dénárt. — akkor hallatlan nagyadó — volt kénytelen fizetni, csakhogy a szükséges idegen, többnyire német zsoldosokat, kielégíthessék.*) Hanem ezen idegen zsoldos katonák oly erőszakoskodásokat és gyalázatos tetteket követtek el a békés la-

*) Erdélyben is éppen ily nyomasztó volt az adóteher, mert az 1685-iki rendi határozat folytan az erdélyi zsidóknak is — 12 frt bírság terhe alatt — 1 frtot kellett fejadót fizetniök. (Mon. hung. hist: XIV. 43. 70. l.)

kosokon, hogy sok helység jobbnak találta magát török uralom alá adni, semhogy kitegye magát vallásiüldözéseknek, vagy a fegyelem nélküli német csapatok, zaklatásainak. (Engel V. 96.) Hogy ily viszonyok közepette mily sorsban részesültek a zsidók, könnyen elképzelhető. Nem is lehet, tehát csudálni, hogy sok zsidó törököktől bírt területre menekült, a hol, ha mindjárt kedvezményekkel nem is dicsekedhettek, legalább nem kellett félniök a zaklatásoktól, aminőknek a német katonák uralma alatt ki voltak téve.*)

S mégis azon igazságtalan szemrehányással illetik őket, hogy jobban szítanak a haza ellenségéhez, mint saját hazájukhoz. Ilyen szemrehányást tesz nekik különösen Szerémi György**) és Kolonits Lajos érsek, utóbbi ugyan mégis csak bevallja, hogy az efféle honárulás csak sejthető, de egyáltalán be nem bizonyítható. (Neuzeit 1846.)

Itt egy csekélyke kis eseményről is kell megemlékeznünk: Rudolf uralkodásának utolsó éveiben, történt, hogy a Belgrádban székelő nagyvezér, Ibrahim pasa békealkudozásokba akart bocsátkozni, és Rudolf is kiküldötte e célra megbízottjait egy semleges szigetre. De a törökök sem az első, sem a később még többször megállapított Határidőre nem jelentek meg. Végre 1599 aug. 7-én néhány török zsidó érkezik Prágába, kik Mehemed

*) Hogy a török uralom alatt mily állást foglaltak el a zsidók, arról később szólunk.

**) Szerémi jelentése következőképp hangzik: „A kereskedők harmadik osztályát képezték a budai zsidók. Ugyanis török zsidók jöttek budai zsidókhoz, kik azután az itt hallottakat és tapasztallakat elbeszéltek saját nyelvökön otthon a szultánnak. Titokban különféle árucikkeket, is hoztak magokkal, és az együgyű magyarok — fatui Hungari — csak azon csudálkoztak, hogy mi kép kerülhettek ezen árucikkre ide.” (Mon. hung. hist. I. 1. 49.) A jó Szerémi azonban nem tudhatta, vagy nem akarta tudni, hogy a magyarországi, de különösen a budai zsidók élénk kereskedést folytattak Törökországgal, névleg: Belgrád, Sahmichék rég más városokkal anélkül, hogy a szultánnal személyes érintkezésbe jöttek volna. A titkolódzásra e szerint nem igen voltak utalva (l. tovább)

szultán megbízásából személyesen óhajtották megkezdni a császárral a béke alkudozásokat. Rudolf, ki fel nem foghatta, hogy miként alkalmaznak zsidókat ily fontos államügyekben, — holott Törökországban ez nem ritka dolog — az egészet csalásnak tartván, eleinte szigorral akarta a zsidókat büntetni, de azután megelegedett azzal, hogy őket elzáratta (Istvánfy Hist. reg. hung. XXV. 475.)

Hogy a minden nép jog ellen bántalmazott követek egyáltalában-e, és mikor bocsátottak szabadon, erről sem Istvánffy, sem más történetíró nem tesz említést. *)

Egy oly államban, mely alapjában meg volt ingatva, és melyben a legnagyobb fejtelenség uralkodott, — oly államban mondjuk, mint a milyen Magyarország volt, a törvények szigorú megtartásáról szó nem lehetett. Azért maradtak a zsidók még mindig a kir. regálék bérlői, bármennyi rendeletet hoztak is ellene. Ugyanoly csekély eredménye volt azon rendeletnek is, mit a rendek 1680-ban II. Ferdinand alatt bocsátottak ki: „hogy a zsidók a vám- és harminczadadó bérleteitől kizárattatnak.“ (Decr. Ferd. II.) Minden a réginél maradt, úgy hogy 1647-ben III. Ferdinand alatt a rendek ismét jónak látták a fenti törvényt nagyobb szigorral megújítani; (Peer. Ferdin. III.) csakhogy ezzel sem érték célra.

Első Lipót alatt a zsidókra ismét nehéz küzdelmek vártak. A jezsuitáktól annyi szívósságtól megindított protestáns- üldözés megtermé káros gyümölcsét, a miből azután a zsidóknak is kijutott. Nagy mértékben elősegítette a zsidóknak sanyarú állapotát a fanatikus és a jezsuiták karjaiba magát dobott esztergomi érsek,

*) Rudolfnak sajátkezűleg írt leveléből, — melyet Albrecht főherceghez intézett — tudjuk, hogy a küldöttség 14 tagból állott, törökök és zsidók; a küldöttség vezetője Don Gabriel Bonaventura nevű spanyol zsidó volt. őt magát egy toronyba zárták, míg a többi lánczra verve nyilvános ásási munkákra ítélték. (Mon. hung. hist. 1. 3.113.)

Kolonits Lajos, ő korlátlan hatalom birtokában lévén, oda tudta vinni fenyegetések és üldözések által a dolgot, hogy számos zsidó kényszerítettett a ker. vallásra áttérni. *)

Buda városának 1686-ban történt visszafoglalását — eme dicsteljes eseményt is a zsidók drágán fizették meg. A fővárosban lakott és az ostromlás alkalmával szintén körülzárolt zsidók is hősiesen harcoltak fenyegetett lakhelyük védelmezéséért. Meglehet, hogy őszinte ragaszkodásból a velők szelídebben bánó kormányhoz, vagy félelemből a németek által őket érhető szigorú bánásmódtól, és talán a mi a legvalószínűbb — az okból, mivel a törökök őket a harcolásra kényszerítették. A város bevétele után osztoztak a török őrség sorsában, mennyiben a győzelemért és elkeseredett katonáktól kíméletlenül legyilkoltattak. **) Csupán 1500 török zsidóasszony és gyermek lett Lothringeni Károly és a bajor választófejedelem parancsára megkímélve. Istvánffy (L. 47. 603) és kerékgyártó. (IV. 91.) 2500 zsidót említenék mindkét nemből. Sok zsidó és rác, kik a Vízivárosba menekültek, a Dunába szorítottak, másokat rejtkehelyeiken gyilkoltak le, és ismét mások a lángok martalékaivá lettek (Nic. Schmitth. Imp. Ottoman II. 223.)

*) Így beszéli ezt el Fessler; (X. 284.) a mi azonban az érseknek emberbaráti szeretetével és áldozatkészségével — Bécs ostroma és az egyízben uralkodott pestis alatt — homlokegyenest ellenkezik, Ugyancsak Kolonits érsek engedte meg a rohonczi zsidóknak 1682-ben. hogy Szombathelyt szabadon és senkit nem háborgatva, kereskedhetnek, a miért természeteden különös adót kellett fizetniük.

(**) Hogy a megelőzőtt kapitulatio és 80000 aranynak lefizetése daczára mégis kínoztattak és gyilkoltattak legyen, — mint ezt Lichtschein (Neuzeit 1646) állítja — be nem bizonyítható egyetlen egy általam ismert műből sem, hacsak zsidó jegyzetekből nem. Ellenkezőleg, a magy. tört. krónikában olvassak, (11. 608) hogy néhány 100 zsidó, kik a zsynagóába menekültek volt, és több ezer tallért ajánlottak, — megkímélve lőnek. Egy részük munkára szorítottak, más részét pedig arra használták, hogy elrejtett kincsek helyeit mutassák. Ezen szomorú esemény oszlatta fel Magyarországnak egyik legrégebb, legnagyobb és legfontosabb zsidó hitközségét.

A zsidóknak azon része, mely Féhérvárott lakott hitsorsosaihoz elmenekülhetett, ezen városnak a németektől történt elfoglalása után, a győzőtől foglyul ejtett és eladatott. (B. Ch. 7. 425. Emeck-Habacha című mű nyomán.*) A zsidóknak egy másik része pedig, mely szerencsésen menekülhetett Budáról, Törökországba jutott, hol Soliman szultán őket barátságosan fogadta, és nemcsak fel voltak mentve adófizetésétől, hanem minden vámdíjt elengedtek nekik, míg a nagy birodalmat átutazták. Hanem bátor magatartásuk jeléül a félholdat kellett ruháikon hordaniok. (Magyar tör. kron. XI. 603.)

Alig volt azonban Magyarország a 160 éves török járom alól felszabadulva, újra kitört a, polgár háború, élesztve jezsuita fondorlatoktól. Az 1704-iki évben fegyvert fogott Rákóczy, és a kurucziabbancz hadseregek versenyezve pusztítók az a nélkül is sokat szenvedett, szegény országot. A zsidók sem kerülhették ki a tettlegességeket és kizsákmányoltatást. Különösen kitüntette magát Rákóczinak egyik kapitánya Szombat hely Ferencz, ki a rohonci szidó hitközséget kíméletlenül kirabolta, s ezen szép mesterségét mindaddig gyakorolta, míg a hadvezértől kiállított védlevél határt nem vetett garázdálkodásainak.

Míg Magyarország törvényhozása meg nem értette, vagy megérteni nem akarta, hogy miként kelljen alkalmas eszközök által a zsidókat az ország érdekeinek megnyerni, és őket távol tartotta az állam más polgáraival való érintkezéstől: addig az ennyire kiszorítottaknak nem maradt más tenni valójuk, mint saját énjok és család jók fentartásairól gondoskodni. Minden más egyéb közönyös volt előtök, és csupán önző céljaik előmozdítására szolgálhatott.,

Ennek igazságát még az okos, szelíd, jóakaró, de vallásos III. Károly sem akarta megérteni, midőn 1715—1722 megújította az 1630-iki rendeletet azon szigorú toldattal, hogy a „a hol még ezután is zsidó

vámszedő van, ott senki sem tartozik a vámot megfizetni.“ (Deer. K. 1715.)

Károlynak ezen, valószínűleg jezsuita bofolyás¹ eredményezte szigorúságát, ismét veleszületett szelíd-sége enyhítette néha-néha. Nála is megtörtént egyébként, hogy egyeseket kiválóan kegyelt. Az 1729-ik évben megtiltotta a zsidóknak Horvát-, Tóth- és Dálmátországban állandóan lakhatni, vagy csak bizonyos időre is tartózkodhatni, a mely tilalomért azután az u. é. országgyűlés köszönetét szavazott a királynak: (Dicr. Karl. 1729.) Ugyancsak vallásosságának tudható be azon rendelete is, mely szerint 1731-ben megtiltotta a zsidóknak a ref. vallásra való áttérést. (Kerékgyártó V. 185.)

És ugyanezen király Schlesinger Wolfgang és Israel testvéreknek — egyik Becs városának szabadad mázott lakosa, a másik pedig Kőszeg sz. k. városának vámszedője vala (?) — kiváló pártfogásának biztosítását ígéri az 1716 január 22-éről keltezett védlevelben, a szegények gyámolítása körül szerzett rendkívüli érdemeik elismeréséül. Nevezetteknek és minden utódán iknak megadta a jogot az egész országban bárhol lakhatni, vallásukat szabadon gyakorolhatni, tetszésök szerint kereskedhetni, ipart űzhetni és bármerre utazhatni. Általán csonkítatlanul élvezhetik mindazon jogokat és kedvezményeket, melyeket a zsidók, elődeitől, a magyar királyoktól kinyertek. *)

*) Feltűnő azonban, hogy ily szabadságlevélre egyáltalán szükség volt. Az 1630-iki kizárási törvény, valamint a zsidókra vonatkozó egyéb rendeletek — a mint volt alkalmunk kimutatni — soha teljes épségben nem foganatosítottak. A zsidók életmódjokat illetőleg minden tekintetben szabadon mozoghattak, és a szóban levő szabadságlevél kiállításakor még mindig bérlői voltak a kir. regáléknak, sőt Kőszegen városi vámszedők is voltak. Károly valószínűleg tudta már azon szabadságlevél kiadásakor, hogy nem sokára megszorító rendeleteket fog kibocsátani, a zsidókra nézve, miért is a Schlesinger testvéreket jó előre akarta biztosítani a nagyon is rászoruló védelemről. Károlytól kiadott eme védlevelet Marta Theresia is 1760 jan. 19-én — minden pontjában helybenhagyta és megerősítette.

III. Károly uralkodása alatt a zsidókat illetőleg, egészen új rendszabályok alkalmaztattak, melyek alkalmasint az örökös tartományokból lettek behozva. A zsidók ugyanis a helytartóság útján, az eddig hazánkban ismeretlen rendőri felügyelet alá helyeztettek. A helytartóság 1725 Július 9-én az összes megyékhez rendeletet menesztett, hogy a zsidók tömeges bevándorlásának eleje vételessék, írassanak össze pontosan a már itt lakó zsidók, ezeknek állandó tartózkodási helyeik, valamint az általuk fizetendő adóquota. Újabb bevándorlások azonban meg nem engedhetők. *)

De miután a megyék autonómiájokhoz, a földesurak pedig jogaikhoz ragaszkodtak, a rendelet figyelmen kívül hagyatott. Ugyanezen rendeletet azután 1727 jul. 19-én azon függelékkal toldották meg, hogy a megyék nyújtsanak pontos adatokat: mennyi zsidó lakik egy-egy megyében, hány gyermekök és cselédjük van, és mi mindegyiknek külön-külön a neve; továbbá, ha vájjon saját vagy idegen házban-e, — engedélylyel, vagy e nélkül laknak-e, és végre minemű és milyen nagyságú adótfietnek. Ezen rendeletet u. é. novemb. 14-én szorgalmazták.

*) Magyarországbán lakott zsidók száma kimutatás szerint — 80894-re rúgott, oly szám, mely egy országra nézve, hoi a folytonos harcok következtében a lakosság mindig csökkent, sem túlságos nagy sem veszélythozóvá nem lehetett s kívül pedig a legtöbb zsidó, ipar- és műveltségben előrehaladott országokból vándorolt be, s így ha nem is mindig sok pénzt, de gyakran iparképességet hozott magával. A többi közt 1780-ban történt, hogy a kaposvári összes gombkötőket az ugyancsak itt rendezett munkaver. tenyben, egy Lengyelországból bevándorolt Pollák Israel nevű zsidó győzte le fényesen, mennyiben csak ő voít képes az éppen körurat tevő Pálffy Miklós nádor elveszett kocsii bojttjait a hasonlóságig utánkészíteni, a mi kiváló kereskedelmi szellemökkel párosulva, csak hasznára válhatott az ország. nak. Nem igen fogható tehát fel, hogy a helytartóság miért törekedett annyira megakadályozni a zsidók bevándorlását — A rendeletben felhozott indok — hogy kímélettel szóljunk — bizonyára nem igaz; mert statistikailag bizonyítható be, hogy a zsidóság közt akadt ugyan csaló és tolvaj, de rabló és gyilkos vajmi kevés. Nagyon helyén volt egyes csavargókat eltolonczozni, csakhogy ez nem kizárólagosan zsidókat érhetett.

A megyék 1735 szep. 25-én ismét felhívták, hogy egy beküldött lajstromminta szerint összeírják a zsidókat, s a földbirtokosokat értesítsék, hogy idegen zsidókat lakókul birtokaikon el ne fogadjanak. Hanem ezen rendelet is az előbbieks sorsára jutván, a helytartóság az országban tartózkodó zsidók számát megkevesbitendő — egy más, erkölcsileg nem igazolható eszközhöz nyúlt. Az 1737-iki január 6-án keltezett rendeletiben meghagyatik, hogy tekintetbe véve a gyakran előforduló lopást, rablást és gyilkolást — minden zsidó, ki kellő igazolvány nélkül tartózkodik az országban, elfogassák és hazájába tolonczoztassék.

Még az annyira magasztalt M. Theresia sem emelkedhetett az állam bölcsészet azon magaslatára, hogy elhitte volna, miszerint a zsidók is — idegenszerű vallásuk és eltérő életmódjuk daczára — csakúgy lehetnek az államnak és uralkodónak hű, áldozatkész polgárai, ha mint ilyenek, nem pedig csupán túrt idegeneknek tekintetnek. Sajnos azonban, M. Theresia is majdnem túrt idegenekként bánt velők. Az 1744-iki év deczemb. 18-án a megyékhez a következő rendeletet menesztette: „A zsidóság Magyarorszáiban csupán túrt népnek nyilvánittatik. Minden egyes zsidó kor,- nem- és állásra való tekintet nélkül tartozik, miként ez más országokban dívik, évenkint 2 frt. türelmi adót fizetni. A pénz a megyei kiadások fedezésére fordittatik, és 3—4 hét alatt lefizetendő.“

Ezen adózás ellenőrizhetése czéljából, meghagyattott a megyéknek, — mint ez már III. Károly alatt történt — hogy pontosan írják össze a zsidókat, és nevezzenek ki különös biztosokat, kik a pénz behajtásáról 1%-tőli díjazás mellett gondoskodjanak.

Ezén önkényes, a rendek beleegyezése nélkül kibocsátott rendeletnek alig volt nagyobb eredménye, mint III. Károlyénak. Az összeírás vagy egyáltalán nem történt meg, vagy csak igen hanyagul és hiányo-

san hajtották végre. *) Mindenütt azonban a megyei feliratok azon záradékkal bírtak, hogy a zsidók oly annyira elszegényedtek, miszerint képtelenek új adó-fizetésre.

A túlcsigázott adóteher ellen felterjesztett számos megyei ellenvetés daezára, már 1749 novemb. 26-án e tekintetben egy szigorúbb királyi rendelet következett. Azt, hogy a zsidóknak megtiltották: kivált a felső, megyékben — a. borral való kereskedést, mi által egy lényeges jövedelmi forrástól megfosztván őket, adóképességöket nagy mértékben csökkentették, egészen figyelmen kívül hagyták.

Lassan-lassan utat tört magának a megyékben azon jogéret, hogy a zsidók elkülönítése és kizárása, úgy az emberiség-, mint az egészséges állampolitika elleni vétség. Ha az aristokraták nem is határozhatták el magokat még akkor, jogaikat megosztani az ország többi lakosaival, úgy legalább a zsidókat óhajtották egyenlőkké tenni a többi nem nemesekkel. S miután a zsidók Magyarországbán jobbadán a megyék és földesurak, s kevésbé a kormány védnöksége alatt állottak s azért küzdöttek is a fő urak állhatatosan az igazságtalan türelmi adó ellen,

Hanem a kormány a már 20.000 frtra emelkedett

*) Hogy mily visszatetszést keltett ezen kir. vagy helytartósági rendelet mindenha, azt elegendőkép bizonyítja néhány megyei jelentés: Pozsony megye kifejezést ad döntésében azon aggálynak, hogy az új adó behozatala nehézségekkel és számbaveendő kellemetlenségekkel lesz összekötve. Fehér megye főispánja gróf Eszterházy Ferencz jelentést tesz, hogy az őszeírás folyamatban van ugyan, de az elszegényült zsidók fizetésre képtelenek. Nógrád megye főispánja, gr. Forgách, 153 zsidót írt össze, megjegyzi azonban, hogy a kívánt adó törvényellenes. Nyitra megye 2360 lelket írt össze azon megjegyzéssel, hogy legtöbbje tűzvész által koldussá lett. Szerém megyében, be sem bocsátották az összeíró bizottmányt. Baranya Csongrád, Tnróoz és Hont megyékben, továbbá Jász-Kunságban, valamint Eperjes, Nagybánya, Kassa, Debreczen Késmárk, Pest, Szeged, Székes Fehérvár, Huszt. Szeben és Felső-Bánya városokban nem is laktak zsidók. Győrött 57, Komáromban 34, Barsban 12 és Szacmár-Németiben 19 lélek. (Löwy Reformban 1870, 309.)

adóhoz annyira ragaszkodott, hogy Fehérvármegye zsidóit — 1750 febr. 25 — adóhátralék miatt katonai executióval fenyegette.

Ezen adót, jóllehet szerfelett nagy volt, még időről-időre emelték is. A helytartóság kimutatása szerint 1755-ig 30.000 frtra, 1772-ben 50.000-re és 1778-ban 80.000 írtra emelkedett. S miután ezen adót nem az országos hatóság, hanem az egyes községek vetették ki, folytonos súrlódásokra és czivakodásokra adott alkalmat; mivel minden egyes község, és ennek megint minden egyes adófizetője, másnak rovásán szeretett volna megkíméltetni, vagy előnyben részesülni.

Mária Theresiának a zsidók iránt tanúsított magaviselete és valóban nagy jelleme közt feltűnő ellenmondást észlelhetünk, ő, ki a schönbrunni kertben a nép egyik gyermekét emlőin szoptatta, és ki a kánpad eltörlésével a bűnösben is tisztelni látszott az emberi méltóságot: egy alaptalan rágalom következtében írja alá a zsidók kiutasítását Csehországból. És midőn Koreff nevű tekintélyes zsidó, mint küldött kihallgattatást nyert a királynénál, s Kaunitz hercegtől a fogadóterembe kísértetett, M. Theresia egy spanyol fal alatt hallgatta végig előadását, hogy ne kelljen a zsidónak arczát látnia. De a kiutasítási parancsot mégis visszavonta, a midőn a zsidók az eddig fizetett türelmi adót tekintélyes pótlékkal növelni ígérkeztek. (Die Juden in Oesterr. I. 190.)

Magyarországban is észlelhetők Mária Theresia eljárásában ilyen ellenmondások. míg a zsidókat egyrészt tűrött lakosoknak tekinti, és az állampolgári kötelességek kivonva, az elviselhetlenné vált türelmi adóval terheli: addig más részt megvédi őket minden erőszakos ünkénykedések ellenében. Mutatja ezt a híres bűnvádi per, mely 1764-ben Sáros megyében tárgyalattott. Éppen így tiltotta meg 1766-ban, még pedig igen szigorúan — a zsidó gyermekeknek erőszakos megkereszteltetését.

Azt már megemlítettük, hogy Schlesinger testvéreknek újból megerősítette a szerződést, melyet III. Károlytól nyertek volt. Az 1760 ápr. 17-én keltezett rendelet értelmében kívánja, hogy az adókivetés alkalmával a szegények lehetőleg megkíméltessenek.

Mindezen ellenmondások csakis a királyné lelkében fellobbanó ellentétes érzelmeknek egymással küzdelmében lelik magyarázatukat. Az apjától örökségben átvett zsidók elleni gyűlölet vala az egyik indulat, mit talán túlszárnyalt a veleszületett: szelídség, nemeslelkűség és igazságszeretet. Ha még megfontoljuk III. Károly és M. Theresia folytonos pénzzavarát, mi a zsidókat — épp úgy mint elődeiknek — nélkülözhetlenké tette, úgy nem lehet csudálkozni, hogy a kifacsart és balkézrel eldobott szivacsot, gyakran ismét fölverték a jobb kézzel, azt ha lehet, újból kifacsarandó.

Ezen korszak záradékaul még felemlítjük M. Thesiának azon rendeletét, mely a zsidók egyetlen jövedelmi forrását, a kereskedést törekedett lassan-lassan megszorítani. Az 1771-ben kiadott helytartósági rendelet megtiltja a zsidóknak keresz, könyvekkel és képekkel kereskedni. Talán a nagy királyné vallásosságának kifolyása lett volna ezen rendelet? — —

ÖTÖDIK KORSZAK.

II. József császártól a függetlenségi harciig. (1781-1848.)

II. József császár trónra léptével a magyarországi zsidók esthomályára az első gyenge fénysugár kezde derengeni. Halvány -volt ugyan még e fény, mert a népboldogító teljes világosság még nem köszöntött be. Mi

alatt József császár az egész államot összes viszonyival és intézményeivel rohamos sietségben akarta gyökerestől átalakítani, addig a zsidókat csak állandó sorvadáshoz vezető, s kórjelek szerinti gyógykezelés alá fogta. Egyes bajokat és visszaéléseket megszüntetett avagy javított ugyan; de az összes bajok alapoka, t. i. a zsidók elkülönített állása — mint állam az államban — még most is egész teljességében megmaradt.

A zsidóknak további elkülönítése, — az eddigi összes uralkodók és törvényhozások meg-megújuló vétésége az emberi és polgári jog ellen — össze nem fért József császár magas röptű szellemével és tetterejével. Azon mentegetés pedig, hogy nem akart egyszerre szakítani a korában még hatalmas előítéletekkel, alig érdemel figyelmet.

József császár, ezen lánglelkű fejedelem, ki a kath. papság mély gyökeret vert visszaélései ellen bátran síkra szállt, ki a klastromi élet rakoncátlanságainak gátot vetett, s ki lelkében azon merész elhatározást érlelte meg, hogy a magyar nemzet ősi alkotmányát megsemmisíti, és az országot német tartományyá változtatja, — neki ne lett volna bátorsága kimondani a zsidók polgári egyenjogúsítását? Hanem megeljük ezen talányszerű ellenmondásnak nyitját, ha megondoljuk, hogy II. József császár sem volt egészen ment az anyjától és nagyapjától örökölt zsidók elleni gyűlöletől; és miként lelkében az autokrata fejedelem érzete és a népszabadságérti érzet folytonos küzdelemben voltak egymással, épp úgy ingadozott a zsidók iránti ellenszenv és az emberiség általános jog és egyenlőség érzete között. A zsidókat nem emelhetette ugyan a jognak tökéletes egyenlő színvonalára a keresztényekkel, de viszont nem is hagyhatta őket a lealacsonyítás eddigi állapotában.

Így maradt a zsidóság II. József alatt is — államgazdászati szempontból — tűrött, idegenszerű elemnek, a mely megtűrésért évenként nem kevesebbet, mint

80000 frtot fizettek, (türelmi rendelet 4. §.) De mintán az ország más lakosai részére gazdagon terített államasztalról, a zsidóknak még csak a morzsalékot sem vala szabad elcsenniük, holott éppen ezen asztal elláthatásához ők járultak az általok alig megszerezhetővel: úgy csak bölcs állami intézkedés volt, hogy a zsidók adóképességét, — a mennyire csak lehetett — fejlesztették. De maga ezen adóképességnek fejlesztése még mindig magán hordta a lealacsonyítás bélyegét, mennyiben sem a mesterré-válás, sem a polgári joggal nem volt összekötve.

József császár a zsidókat kimívelni és tudományosan kiképeztetni is akarta. — Hanem eltekintve attól, hogy a magyarországi zsidók azon korban egyáltalán műveltebbek valának a népnél, József császár még azon kérdést is fölvetette: vájjon mire szolgáljon a zsidó népnek egy magasabb kiképeztetés, ha azt nem értékesítheti. Hiszen a legkisebb államhivatal ajtaja is zárva volt előttök! A magasabb szellemi kiképeztetés csak mélyebb és fájóbb szégyenítő érzetet kelthetett volna a zsidóknál, mert ez azon öntudatra ébresztette volna őket, hogy a lenézés, mi őket mindenfelé és minden téren érte, csakis vallásuk elleni gyűlöletnek kifolyása.

Ám tekintsük meg József császárnak ide vonatkozó rendeleteit, melyek 1783 marmárcz. 31-én érkeztek le az összes törvényhatóságokhoz:

1.) Minden szerződés, kötelezvény, végrendelet, kereskedelmi könyvek és más okmányok magyar, német vagy latin nyelven írandók. Az említett nyelvek egyikének megtanulására a zsidóknak két évi határidő engedtetik; a határidő letelte után pedig minden, zsidó nyelven fogalmazott okmány érvénytelen.

2.) Hogy a zsidó gyermekeknek alkalom nyújtásék az említett nyelveket megtanulhatni, mindenütt felállítandók — a ker. iskolák mintájára — zsidó elemiiskolák.

3.) Ő felségének különös kegyelméből meg van a

zsidóknak engedve, a hazában létező magasabb tanintézeteket is látogathatni.

4.) Miután a zsidók könyvei többnyire oly nyelven szerkesztvék, a mely nyelvet az egyetem tagjai nem ismerik, és e miatt nem is censurálhatják: rendeltetik ezennel, hogy ezentúl zsidó vagy héber nyelven nem szabad könyveket nyomtatni, vagy külföldről hozatni, kivévén a netalán lithurgiai czélokra szükségeseket.

5.) Hogy ezen rendelet keresztülvitelével megbízott iskolaigazgatók, minden felmerülhető nehézségnek idejében elejét vehessék, a következők rendeltetnek:

a.) Minden helységben, hol nagyobb számban telepedtek le zsidók, zsidó község is alakíttassék. A zsidó község pedig tartozik saját költségén iskolát nyitni, azt fentartani, és a kir. isk. igazgató felügyelete alá helyezni.

b.) A zsidók netaláni aggályaiknak eloszlatása végett, a rabbik és előljárók serkentsék a hitközségi tagokat az iskola felállítására Ezen rendelet pedig az imolában kihirdetendő.

c.) Hogy ezen iskolák hány osztályból álljanak, és hány tanító alkalmaztassák, az később határozatik el.

d.) Magától értetődik, hogy a zsidók részére nyitandó iskolákban csakis Magyarországon divó nyelveken lehet oktatni.

e.) Mindazon tankönyvek, melyek a ker. iskolákban használatnak, már takarékosági szempontból is, használandók a zsidó iskolákban is, kivált, hogy a zsidó gyermekek is csak hasznost meríthetnek azokból. (?) A mi a hitoktatást illeti, a zsidó iskolákban is — éppen úgy mint a ker. tanodákban — bizonyos napok és órák állapítandók meg, a melyeken a gyermekek hitoktást nyeljenek.

f.) Kezdetben ker. tanítók alkalmazandók; később azonban zsidó tanítók is alkalmazhatók. Erre különösen figyelmeztetnek az iskola igazgatók, nehogy a zsidók kijátszszák a rendeletet.

g.) A zsidót fel vannak jogosítva tanítókat javaslatba hozni, kik közül azután a ker. iskola-igazgató választhat. A zsidó hitközségnek kötelességévé tétetik továbbá, két hét alatt azon zsidó tanítók névjegyzékét beterjeszteni az igazgatónak, kiket a közel eső képezdébe óhajtanak küldeni.

h.) A zsidó gyermekek különben ker. iskolákba is járhatnak. Ker. tanítók csakis addig alkalmaztatnak, a míg a képezdékből képesített zsidó tanítók ki nem kerülnek. A tanítók fizetése esetről-esetre a türelmi adóval együtt szedendő be, még pedig a hitközségi tagok számarányához képest.

i.) Hogy a zsidó hitközségek félelme, aggodalma és előítélete eloszlattassék, a ker. tanítók a lehető legnagyobb óvatossággal választandók.

k.) Hogy a zsidók gyermekeiket elküldjék az újonnan nyitott iskolákba, és az eddigi jargon-nyelv lassan-assan kiküszöböltessék, rendeltetik:

L.) Magán-tanítónak nem szabad többé zsidó gyermekeket oktatni; az ez ellen vétő tanítók a városi hatóságtól szigorúan büntetendők.

H.) A két évi határidőnek eltelve után, zsidó magán-tanítónak, büntetés terhe alatt — oly helységeken sem szabad tanítással foglalkoznia, a hol még nincsenek is zsidó iskolák.

III.) Tíz évi időköz után olyan zsidónak, ki nem tudja igazolni, hogy valamely zsidó vagy ker. iskolába járt, és 25-ik életévét elérte, meg nem engedtetik kereskedéssel és iparral való foglalkozás; — nem szabad házalnia; gyapjúval, bőrrel, gabonával vagy más egyébbel kereskednie. Az ellene vétőket büntetés éri.

IV.) Minden helységben, hol iskola létezik, mindkét nembeli iskola- köteles gyermekek összeirandók és jskolalátogatásra kényszerítendők.

V.) Szigorúan meghagyatik az iskolaigazgatóknak hogy a zsidó iskolákat időközönként látogassák, és erről kimerítő jelentést, valamint az erkölcsi- és szellemi

haladást feltüntető kimutatást a főigazgatónak betejjeszzenek.

VI.) Azon zsidó gyermekek, kik ker. iskolákba járnak, ugyanoly bánásmódban részesüljenek, mint Bécsben; miért is irányadóul közöltetik a bécsi szabályrendelet.

VII.) Ő felsége óhajtja, hogy az iskola-épülethez szükséges telek békés utón szereztessék meg. E tárgyban, és az építendő iskolák száma felett értekezzenek a megyék a zsidókkal, s tegyék meg jelentéseiket.

VIII.) A zsidó gyermekek buzdíttassanak a körülmények és viszonyok számba vétele mellett az egyetem látogatására.

IX.) Szigorúan megtiltatik zsidó könyveket külföldről hozatni, vagy azokat a hazában nyomatni.

X.) A zsidóknak csak az eseteen szabad parasztelket bérelniök, ha azt önmagok művelik.

XI.) ő felsége kívánja, engedtessék meg a zsidóknak, hogy mint fuvarosok is kereshessék életszükségleteiket.

XII—XV.) Az eddig fennállott tilalmak, mely szerint a zsidóknak nem szabad czimereket vésni, puska-
porral és sóval kereskedni, ezennel beszüntetnek. —
De bányavárosok közelében nem szabad lakniok. Meg van azonban engedve, hogy mint mesterek a czéhekbe léphessenek, és mint tanoncok ker. mestereknél fölvetethessenek. A törvényhatóságok szigorúan örködjenek, hogy a magokat jól viselő zsidó tanoncok ugyanazon bánásmódban részesíttessenek, mint a minőben a ker. tanoncok részesülnek.

XVI.) Mindazon külső, megkülönböztető jelvények, melyeknek viselésére a zsidók eddig köteleztettek, ezennel beszüntetnek, sőt kardokat is hordhatnak, de szakált nem szabad viselniük. Minden városi hatóságnak meghagyatik arra ügyelni, hogy a zsidó gyermekek sem az iskolákban, sem a műhelyekben ne bántalmaztassanak, vagy gyaláztassanak. A törvényhatóságok

ezen rendelet szigorú megtartására köteleztek, és szükség esetén a kellő segély nyújtásra utasítanak.

A m. k. helytartóság
Pozsony, 1783. márcz. 31.

Gróf Csáky János,
Skerletz Ferencz,
Mihálovich János.

A szakálra vonatkozó rendelet csakhamar visszavonatot.

Helytartótanács rendelet 12 sz. a. 3800.

A szakál levétele mindenkinek saját tetszésére hagyatik; egy zsidót sem lehet ezentúl többé erre kényszeríteni. Ezen rendelet azonnal kihirdetendő. Pozsony 178. april. 28-án. Gr. Csáky János, Boros Lajos, Skerletz Ferencz.

József császárnak egy másik rendelete kiadatott 1787. július 23.

1. §. A tartományokban lakó összes zsidók utasítatnak, hogy minden családapa családja részére, minden gyámszülő gyámgyermekai részére, és minden nőtlen férfi, ki atyai, gyámi vagy gondnoki hatalom alatt nem áll — köteles 1788. január 1-sejétől kezdve határozott vezetéknevet iölvenni. A hajadon, apja nevét, a férjezett nő, férje nevét veszi fel; szóval minden egyes személy kivétel nélkül tartozik német vezetéknevet fölvenni, és azt élethossziglan megtartani.

2. §. Minden eddigi — a születési — vagy tartózkodási hely után használatban volt zsidó név végkép elhagyandó.

3. §. Minden családapa, a családja részére fölvett és minden egyes ember a maga részére fölvett személy- és vezetéknevet tartozik legkésőbb 1787. november utolsó napjáig, német nyelven bejelenteni azon városi hatóságnak vagy faluelöljáróságnak, a hol lakik vagy a mely helyre tartózkodási engedélye szól. A jelentés bélyegtelenül, a kerület képviselőjének és a

kerületi- vagy főrabbinak aláírásával ellátva nyújtandó be.

4. §. 1778. január elsejétől kezdve német nyelven vezetendők be a születési — és körülméletési könyvek; nem különben német személy- és vezetéknevvvel írandók be az anyakönyvekbe a születési — házassági és halálozási esetek.

5. §. A 8. §. alatt említett bizonyítvány- jelentések a hatóságok által megőrzendők, és összeírási felülvizsgálat alkalmával a fölülvizsgáló tisztnek átadandók, hogy ez a nevet — első ízben az előbbi neveknek is felemlítésével — az arra rendelt könyvekbe beírja.

6. §. Kijelentetik egyáltalán, hogy ezen rendelet nem bír vonatkozással a zsidóktól 1787. Deczember végéig eddigi nevökön kiállított okmányokra, mennyiben ezek nem vesztik érvényüket, bármily módon történt is legyen az aláírás.

7. §. Hogy ezen törvényt kellő hatálylyal fogantathassák, a következő büntetések állapíttatnak meg:

a.) Azon rabbi, ki 1788. január elsejétől nem német nyelven és nem a fölvelt, meghatározott nevekkel írja be a születési- esketési és halálozási eseteket, vagy az anyakönyveket nem német nyelven vezeti: első ízben 50 frtnyi bírsággal büntetik, másod ízben azonnal elmozdittatik állásától és szolgálatra képtelennek nyilvánítatik.

b.) Mindenki — nemre való tekintet nélkül — ki nem fölvelt és bejegyzett személy- és vezetéknevét használja, 50 ft. bírsággal büntetik, ha az illető vagyonos; ha azonban nem bír vagyonnal, ez esetben összes államainkból egész családjával kiutasítandó. De megjegyzendő, hogy azért az általa netalán kiállított adóslevelek és kötelezvények, — melyeket nem bejegyzett nevével irt is alá, ha erről bizonyosság szereztetik, érvénytelennek bírnak ellene, mint keresetlevelek.

c.) Az, ki a fent érintett bizonyítvány-jelentést be nem adja a meghatározott időre és az illető vagyono-

nos, 10 frtnyi bírsággal büntetik; ha pedig szegény, úgy kímélet nélkül 8 napi nyilvános közmunkára ítéltetik.

d.) Mind ezen pénzbírságok fele részben azon községeknek juttatnak, a hova a törvény áthágója tartozik, a másik felével pedig az jutalmaztatik meg, ki a törvénynek ezen kijátszóját fölfedezte és bejelentette.

Blaisich Mihály.

József.

Szabó Gy. József.

Gróf Pálffy Károly.

Azon ellenmondásoknak és félszegségeknek, melyeket József császár a zsidókkali bánásmódjában tanúsított, meg voltak mégis jó következményei. míg a lázas sietséggel keresztül vitt József-féle reformtervezet nagyobbrészt már a legközelebbi korban, összeomlott, — addig a zsidókra vonatkozó kisszerű javítások csirát hajtható vetésnek bizonyultak be, mi lassan-lassan megtermé üdvös, és érett gyümölcsét.

Miként láttuk, a megyék már több ízben mutattak hajlamot, a zsidók türhetőbb állapotának megteremtése iránt; most tehát, miután a nemzetiségérti harczot szerencsésen átküzdötték, magokévá tevék József rendeleteit, melyek azután lassan-lassan egyengették az óhajtott célhoz végre mégis elvezető utat.

Már néhány év múlva mutatkozott a kedvező befolyás, melyet József császár rendeletei a magyarok igazságos érzületére gyakoroltak. Az 1791-iki országgyűlésen hajlandók voltak a rendek Magyarország zsidó lakósainak tetemes polgári jogokat megadni, ha viszont ők is — mint az osztr. örökös tartományokbeli zsidók — hadi szolgálatra kötelezik magokat.

Ezen kikötés azonban a zsidóságnál a leghevesebb ellenszegülésre talált. Hasztalan tört lándzsát ékes beszédben Rosenthal Naftali (Moorról) az e célra Rohoncza egybehívott zsidó küldöttek gyülekezetében a hadkötelezettség elfogadása tárgyában, és hasztalan fejezé ki abbeli aggodalmát, hogy később amúgy is kénytelenek leszünk a hadkötelezettség teljesíté-

sére anélkül, hogy érette a megígért kedvezményeket várhatnék: Theben Koppel (pozsonyi előljáró) ellene küzdött, és a nagy többség mellette nyilatkozott, kivált, hogy a rohonczi előljáró Ahron magát kötelezte az egész kellemetlen ügyet agyon hallgattatni miben őt földesura Batthanyi bíbornok-érsek gyámolítani ígérkezett.

Midőn azután az 1791-iki országgyűlésen a zsidók hadkötelézettsége szóba hozott, Batthanyi bizonyítani törekedett, miszerint a zsidók nem érdemesek, hogy a magyar zászló alatt harcoljanak. Ez értelemben határozottat is, hogy a zsidók összes viszonyai ugyanazon állapotban maradjanak, mint a minőben 1790, január elsejéig voltak, s a hol netalán változtatva lettek, ismét az előbbi állapotba helyeztessenek vissza (Decr. Leopold II.) Egyúttal országos-bizottmány neveztetett ki, mely e tárgyban javaslatot készítvén, azt a következő országgyűlésnek beterjeszse.

Az említett bizottmány 1792. novemb. 12-én József főherczeg elnökele alatt és a jelentésttevőnek gr. Haller Józsefnek közreműködésével tárgyalta a zsidó kérdést, és elkészítette a következő törvényjavaslatot:

Engedtessék meg a magyarországi zsidóknak, hogy mindenütt — a k. városokat kivéve — megjelenhessenek úgy a heti- mint országos vásárokon, a kereszteniyekekkel egyenjogulag kereskedhessenek, mesterekké lehessenek, és a czéhrendszerrel megegyező mesterséget gyakorolhassanak. Továbbá, hogy a sz. k. városokban, szabadalmazott és földesúri törvényszék alá nem tartozó mezővárosokban tulajdoni joggal házakat vehessenek, az ezen városi hatóságoktól kijelölendő városrészekben és utczákon. Végre, hogy a sz. k. és szabadalmazott városok egész határán üzletet nyithassanak és kereskedhessenek; de a kir. regálék közösségében nem lehet részök, nem bírhatnak választási joggal, s így sem a városi hatóságnak valamely hivatalára, sem más nyilvános állásra meg nem választhatók.

Oly falukon és helységekben, melyek földesúri szék alá tartoznak, a földesuraság beleegyezésével építhetnek házakat, nyerhetnek lakhatási engedélyt, nyithatnak boltokat és gyakorolhatnak mesterségeket.

A sz. k. bánya városokban nem lakhatnak ugyan, de ezen városokon is keresztül utazhatnak.

Horváth,- Tóth- és Dalmátországban az 1729-iki 19. törvényczikk értelmében állandóan nem lakhatnak: de szabadságukban áll kereskedelmi ez élokból ott tartózkodniok.

Meg van nekik tiltva, a nálok szolgálatban levő kath. cselédséget ünnepi- és templomi szertartások gyakorlatában akadályozni.

Felállíthatják saját iskoláikat, csakhogy a hittanítárgyak kivételével — mindenben a kath. iskolákat kötelező rendeletek és szabványok tartandók meg. Azok, kik további kiképeztetés végett felsőbb tanodákat vagy egyetemeket akarnak látogatni, ezt szabadon tehetik; sőt egyes ágakban vagy szépművészetekben tudori rangot is nyerhetnek.

De hogy a kenyérkeresetre nem képes zsidók száma az ország általános hátrányára — ne túlságosan emelkedjék, ezután csak oly idegen zsidók bocsátandók az országba, kia vagy mesteremberek és nagy kereskedők, vagy legalább 1500 frtnyi tőkepénzt hoznak magokkal.“ *)

Ezen törvényjavaslatot — mely ugyan nem sokat nyújtott, de mégis jelentékeny haladást mutatott — a rendek nem is tárgyalták, s így törvényerőre nem is emelkedett. Minden a réginél maradt úgy, mint volt. A zsidó csak türött idegen vala és az is maradt; olyan, ki a beszitt levegőt egy, be nem szereshető adónemben fizette meg a királynak, a vármegyének, a városnak és a

*) Az országos-bizottmány javaslatából kitetszik, hogy a zsidók, — nem mint azelőtt — ósapán pénzügyletekkel foglalkoztak, hanem árakkal kereskedtek, ipart és mesterséget űztek.

földesuraságnak. De cserében érette nem kapott semmit, nélkülöznie kellett a polgári jogok legtöbbjét.

A zsidókat illetőleg tehát, a rendek gyülekezetében most szélcsend állott be. A zsidók ügyei nem kerültek többé nyilvános tárgyalás alá, hanem egyszerűen a helytartótanács egyoldalú hatalomkörébe vonattak. A helytartótanács pedig rendeleteket bocsájtott ki, melyek ép oly kevéssé teljesítettek, mint annak idejében az országos törvények.

Így érkezett le 1793-ban a helytartótanáctól egy rendelet, mely nem tiltotta ugyan meg a zsidók szabad költözködését, hanem annyira megnehezítette, hogy majdnem kivihetetlen vala. Az átköltözőnek mindenekelőtt el kellett magát látnia az elbocsátási irattal, aláírva saját helység bírójától, azután köteles volt egy nem megvetendő elköltözhetési díjt fizetni, és végre bírnia kellett a megyei törvényhatóságtól kiállított útlevelet.

Az 1798-ban megjelent helytartótanács-rendelet, — mely alkalmasint József-féle rendeletek alapján készült — meghagyja, hogy egyetlen egy zsidó esketés se engedtesse meg, a míg a házasulandók fel nem mutatnak iskolai bizonyítványt. Ezen rendelet 1807-ben újra felelevenítettett, de megint eredmény nélkül. Sőt egynémely visszaélésre és csalásra is szolgáltatott alkalmat, mennyiben a legtöbb házasulandó képes volt szerezni magának ilyen bizonyítványt, ha mindjárt nem is járt iskolába.

Miután tehát a zsidók ügyei az országgyűléseken nem tárgyalattak, és a pesti, budai, soproni, nagyszombati, de kivált a pozsonyi kerejkedelmi kamrának szűkkeblű és elfogult kalmár-szellemtől sugalt gyűlöletes beadványaikkal a zsidók ellen 1802-ben fölléptek, ezek az 1807-ki országgyűléshez következő kérvényöket terjesztették be: Miután az ellenök emelt vádak alaptalanságát bebizonyították, és egyszersmind feltüntették az előnyt, mely az országra háramlanék az által,

ha ők is cselekvő és szenvedő képességgel bírnának a kereskedésben, kéri azért a rendeket:

„Teljesítenék az országos bizottmány által kidolgozott törvényjavaslatnak elfogadásán kívül még a következő pontokat: 1) Engedtesék meg az eddigi szokások és szertartások szerint Mózes vallásos törvényeinek szabad gyakorlása; a zsidó templomi-fenyíték zsidók általi kezelése, s mind ezek helyeztessenek az országos törvények védelme alá. 2) A zsidók egyenjogúsíttassanak a többi felekezetek nem nemes lakóival, és szabadíttassanak fel azon nyomasztó állapot alól, mely békóba verte előttük a kereskedést. 3) A magyarországi zsidók öt csoportba osztályozandók, u. m. a) gyárosok, b) iparosok, c) kereskedők, d) polgárok és e) házalók, a mely beosztás a törvényhatóságoknál beirassék és szigorúan megtartandó. Utóbbiak csak addig türessenek meg, míg a nemzet a művészet, gyár, ipar és földművelés terén kellő virágzásra nem emelkedett.“

Az ezen évi bizottmány korlátolta a zsidó templomi fenyítéket, és megtiltott mindennemű lealázó testi büntetést, (az annyira kedvelt nyakvasat) helyben hagyta a kívánt osztályozást, s az iparnak és földművelésnek szabadabb kifejlődést engedett. Betiltotta továbbá végkép a házalást, elrendelte, hogy az okmányok és szerződések hazai nyelven szerkesztessenek, hogy a ker. ünnepek ne zavartassanak lármás munkák által, a ker. cselédek pedig ne akadályoztassanak valásuk gyakorlatában. Végre, hogy minden ide bevándorló zsidó tartozik 1500 frtot érő vagyont felmutatni. Ekkor jött először szóba a türelmi adó beváltásának kérdése, mi azonban csak 40 évvel később lett fogantatva. (Löv „A kongressus.“)

A házalást, mi 1735-ben csak a Hegy alján volt tiltva, 1794-ben pedig ismét megengedtetett, — a regnikolar-bizottmány — miként látjuk — ismét betiltani ajánlotta. De ez a magyarországi zsidókat arra bírta, hogy 1807-ben kérvényt terjesztettek fel ő felségéhez,

melyben a házalást, mint a hazai kereskedést előnyösen előmozdító első és szükséges kellékét tüntették fel, és kérték annak korlátlan gyakorolhatását.*)

A mit Rosenthal Naftali az 1791-iki évben Rohonczon tartott zsidó küldöttek gyülekezetében megjósolt, csakhamar beteljesedett. Már 1807-ben kimondták Magyarországon is a zsidók hadkötelezettségét. Habár nem is mondható ez eljárás egészen törvényesnek, miután a zsidónak nem is volt még tulajdonkép hazája, — melyet védelmeznie kellett volna — úgy mégis a h. a. ladás némi jeléül tekinthető; mert a zsidó a hadkötelezettségben kis talaj at nyert, melyen magát legalább a többi hitfelekezetekkel egyenjogunak érezhette.

Azonban ezen csekély haladást ismét ellensúlyozta egy más — fájdalom — nagy visszaesés. A gyalázatos türelmi adót ez évben megint 50%-val emelték. Az őszszes magyarországi zsidók küldetteinek ez ügyben beadott kérvényére „hogy ezen adónak igazságos és a méltányosság elvének megfelelő kivetése az országgyűlés beleegyezésétől tétetessék függővé“, azzal válaszoltak, hogy a türelmi adót ismét 100%-val emelték.

*) Hogy az állam jogköréhez tartozik-e egyáltalán a kereskedést minden ízében és ágazatában megszorítani, ennek megítélését az államgazdaszatban otthonos szakférfiakra bizzuk. A mi pedig különösen a házalást illeti, nehezen érthetjük meg, hogy miért volt oly annyira utált, és miért tiltották azt be kormányok és törvényhozótestületek? Ama felhozott jogi ok, hogy a házalásnál felhasznált eszközök nem voltak mindig tiszták, nem éppen megczáfolhatlan. Mert ennek alapján be kellett volna tiltani a kereskedés legtöbb ágát, mennyiben ezen a téren is nem mindig igazságosan jártak el. Az állam rendreutasíthatja a kihágókat, büntetheti a bűnöseket; de az önfentartáshoz vezető jövedelmi forrásokat nem rekesztheti el. Egy másik jogi ok az vala, hogy elegendő más mód is kínálkozik, árukkal becsületes módon kereskedhetni. Ez mindenesetre áll oly országokról, melyek sűrű lakossággal bírnak; de Magyarországon, hol mérföldekre vannak egymástól a helységek, az ilyen alkalmak, kivált a szegényebb sorsuak részére, nem igen kínálkoztak. A tilalomnak valódi, osak be nem vallott okát valószínűleg a kereskedők panaszában találhatjuk. A csekélyebb üzletköltséggel élő házaló, sokkal olcsóbban adhatja áruit, mint a kereskedő a min azután nem is a fogyasztók, hanem a kis kereskedők panaszkodhattak.

A zsidók 1811-ben újra beadták kérvényüket József főhercegnek. Fölkérték, lenne szószólójuk a legközelebbi országgyűlésen, az oly gyakran már hasztalanul kérvényezett polgári jogok kinyerhetésében, és egyúttal azon ajánlatot tevék, hogy az 1.600.000 frtot már képviselő türelmi adó-tőkét kiváltják. Hanem ezen országgyűlés sem hozta meg a zsidóknak a kívánt eredményt. Sőt a helytartóság egyik rendelete megtiltotta a zsidóknak az ez évben silányabb ércben vert, és azért értékben stilyedt ércpénzzel való kereskedést.

De a magyarországi zsidók egyetlen egy alkalmat sem mulasztottak el, a midőn sorsuk javítására ez élzó lépéseiket megtehették. Valahányszor az országgyűlés együtt volt, már ők is készek voltak kérvényökkel. — Ugyanez történt az 1831 -iki országgyűlésen is; a mely alkalommal Augusztá Karolina királynő koronáztatása emlékéül, a zsidóktól neki ajánlott és pompás diszkótésben megjelent alkalmi költemény — héber és német nyelven — az országgyűlés tagjai közt kiosztatott. — (Löv „A kongressus.“)

Azonban a helytartóság sem a zsidók országos panaszaival, sem a rendeknek, a zsidók sorsán való javítási hajlamai által nem vezetetté magát félre eljárásában, így adta ki 1812-ben a szigorú rendeletet, hogy zsidó könyveket nem szabad másutt, mint Budán nyomatni.

Megtiltotta 1818-ban a zsidó orvosoknak orvosi bizonyítványt kiállítani, és ugyanezen évben tiltotta meg zsidóknak, nemesi földbirtokokat akár zálogba, akár haszonbérbe venni. Ez által oly jogtól fosztották meg őket, a mely jognak teljes gyakorlatában voltak eddig, kivévén, hogy a nemesi birtokkal járó földesúri jogokat nem igényelheték. Ezen rendeletet 1819-ben meg is újították. Az 1821-iki április 29-én kiadták ismét azon középkori rendeletet, mely szerint zsidóknak nem szabad ker. szolgálakat tartaniok; csakhogy ugyanezen évben e rendeletet megint visszavonták. Legérthetlenebb az 1824-ben kiadott azon rendelet, hogy a zsidók-

nak nem szabad purim ünnepen saját lakjaikban tánc- és zene mellett mulatniok. Végre meg lett tiltva 1829-ben a zsidóknak, gyógyszerárakat nyithatni.

Az 1831-iki országos-bizottmány munkálata ellen, mely — csekély módosítások és függelékek kivételével — hasonló volt az 1791-iki és az 1807 kerületi-bizottmányok munkálataihoz (Löv. A kongressus) erélyesen kikelték a horváth képviselők és a kir. városok követei. Mindkét rész az oly gyakran felhozott csalás és uzsora büntényével vádolt panaszt vetette fel. Hogy egynémely keresztény, kit ugyanezen vádakkal lehetett terhelni — mégis megmaradt a polgári jogok teljes élvezetében, az a korszellem csinálta felfogás szerint egészen rendén volt. Csak a zsidónak magának kellett magasabb, szellemi lénynek — minden földi gyarlóságtól mentnek lennie, hogy állampolgári jogokra képesíthessék. Hiába! Magyarországon az elismerés fája még alig kezdte virágozni, gyümölcs tenyészésre pedig csak később volt hivatva.

Áz 1832-iki országgyűlésen a zsidó kérdést nem is hozták többre szoba. Annál többet foglalkoztak vele a megyék; ezek az 1839—40-iki országgyűlésre e tekintetben szabadelvű utasításokat adtak képviselőiknek.

Példányszerű utasítást adott Pest vármegye: „Mután a zsidók jelenlegi állapota, az annyi előítéleten fényes diadalt aratott 19-ik század szellemével össze nem egyeztethető, de sőt az állam létérdekeivel homlokegyenest ellenkezik, ennek következtében indítványoztassék a legközelebbi országgyűlésen, hogy a zsidó vallás törvényesen bevett vallásnak nyilatkoztassék ki. Ebből kifolyólag, a Mózes hitüeknek akként adandók meg a polgári jogok, hogy mindenütt, a hol laknak, a haza többi polgáraival egyenjogusítottván, ingatlan vagyont, mint tulajdont szerezhessenek. E kívül pedig, tekintetbe véve azon feltüntethető érdekeket, melyeket a király és haza körüli szolgálatban

magoknak szereztek, még nemesi rangra is emelhetők legyenek.“

Az 1839-iki országgyűlésnek első ülései alatt — az urbaris törvény tárgyalásakor — már mutatkozott a kedvező hangulat, mely a zsidók irányában is átlengette a rendeket. A zsidók pedig fölhasználták ezen rájuk nézve kedvező hangulatot akként, hogy József főhercegtől is jóváhagyott kérvényt — szerkesztette Schvab Löv pesti rabbi — terjesztettek fel az országgyűléshez. Magát a főherceget pedig kérték, mozdítaná elő erélyes támogatásával ügyeiket. Ha ezen országgyűlés nem is eredményezte azt egészben, a mit a zsidók tőle vártak, nem lehet mindazonáltal tagadni az ügy tetemes haladását. Ezen országgyűlésen hozták először javaslatba, hogy urbaris-telkek birtoklása engedtesse meg a zsidóknak, a mely javaslatot mindkét ház el is fogadott.

Ilyen törvény által a zsidók még mindig a nemesek védelme alatt hagyattak; míg ellenben a városi testületek, különösen a sz. k. városokéi nehéz föltételeket szabtak nekik.

Fehérvármegye pl. a lakhatási engedélyt 1839-ben, 6000 frtnyi vagyonnak kimutatásától tette függővé, követelt költözködési díjul 400 frtot; és mind e mellett nem adott teljes lakhatási jogot, s nem engedett sem kicsinybeni kereskedést, sem mesterség gyakorlást. De maga ezen jelentéktelen kedvezmény is már a következő évben megint visszavonatot. Hasonló esetek egyebütt is fordultak elő. Kassán pedig az újonnan letelepült zsidókat 1841-ben ismét kiűzetéssel fenyegették.

A kerületi küldöttségek 1831, marczius 31-én megtartott gyűlésében egyhangúlag elfogadták a javaslatot, hogy a zsidóknak adassanak meg a nem nem eseket megillető minden jogok. Ezen javaslat értelmében a törvényczikk következő szövegezést nyert a teljgyűlésben: „A zsidó vallás befogadott vallásnak nyilvánítatik az államban, és híve-

ire nézve megállapítatik: 1. §. A türelmi adó megszüntetik. 2§. A magyar korona területén lakó zsidók élvezik az ország nem nemeseinek minden polgári jogait.“

Marczius 21-én küldetett át a nuntium a főrendi házba, hol a törvény czikk — daczára annak, hogy azt Zay gr. Barkóczy érsek, Erdődy gr. Nádasdy gr. Eötvös br. Teleky József gr. és mások erélyesen védelmezték — a következő módosítást nyerte: „a) A türelmi adó megszüntetik, de kizárattatnak a nemesi birtokok haszonvételéből; b.) Szabad lakhatási jogot nyernek az ország minden részére és városába; c.) Fölvétethetnek minden czéhbe; d.) Vezetnek urbaris telkeket és polgári telkeket úgy a sz. k. mint a szabadalmazott városokban; e.) Idegen zsidók csak az estben nyerhetnek letelepülési jogot, ha 1000 frtnyi vagyonnak birtokában vannak, vagy tudomány, művészet és mesterség által az országnak hasznára válhatnak.“

A főuraknak azon aggodalma, hogy az eddig féltékenyen őrzött pagonjukat a mennyire lehetséges távol tartsák a veszélyes vetélytárs túlkapásaitól — megakadályozó őket a humanismus és szabadelvűség azon magaslatára emelkedni, melynek folytán megadhatták volna a zsidóknak föltétlenül a teljes jogú egyenlőséget. De mindenesetre nagy fontosságú haladás volt a végleges egyenjogúsítás ösvénye felé, mi a legjobb reményekre jogosított.

Sajnos azonban, hogy a remények ez alkalommal sem valósultak. A bécsi görebben — mint Lőv mondja — az imént alkotott törvénynek szabadszelleme elemét annyira gőzzé eresztették, hogy alig maradt meg annak alapeleme. A főuraktól már amúgy is túlságosan megnyirbált törvényen a bécsi laboratóriumban a rendek boszuságára és szégyenére a következő változtatást tették: a.) A bányavárosok kivételével mindenütt szabad lakhatási joggal bírnak; b.) Haszonbérbe vehetnek nemesi birtokokat, de úrbéri birtokokat örök áron nem vehetnek; c.) Városi telket csak ott vehetnek, a hol ez

eddig szokásban volt; egyebütt pedig a kormánysszékek határoznak; d.) Építhetnek gyárakat, gyakorolhatnak mesterségeket, de csupán zsidó segédekkel és zsidó tanoncokkal; továbbá bármely tudományos — vagy művészi pályára léphetnek; e.) A bizonyítványok, szerződések és általában mind az okmányok hazai nyelven szerkesztendők. f.) Kötelesek állandó saját és vezetéknevet használni, valamint a születési- esketési- és halálozási anyakönyveket vezetni.

A rendek a legnagyobb boszankodással fogadták ezen királyi választ; mert általa az országgyűlés méltóságát és a kor szellemét látták kigunyolva, szégyeltek magukat úgy megbízóik mint a mi veit világ elé lépni, és már közel voltak ahhoz, hogy a kir. választ egyszerűen ad acta teszik. De a Pozsonyban jelen volt zsidó küldöttségek, tekintettel, hogy a kir. városokra adott lakhatási engedély a zsidók szellemi és anyagi állapotára jótékony befolyással lehet, — és tekintettel arra, hogy a jó viszony a bécsi udvarral fentartassék tanácsosnak tartották egyelőre ezen kevéssel is beelégedni azon reményben, hogy a jövőben jobb és kedvezőbb eredményeket érhetnek el. A rendek pedig teljesítették a zsidóknak eme kívánságát. (Löv I. c.)

Ez alatt azonban a legtöbb hatáság vonatkozott a türelmi adót végrehajtás útján behajtani és a k. sóhivataloktól kibocsátott sok inquisitioszerű fenyegetés dacára ezen adó oly rendetlenül folyt be, hogy a hátralékok évről-évre szaporodtak. De midőn a zsidók 1842-ben újra kérvényezték a minden jogi alapot nélkülöző adónak beszüntetését, teljes bizalommal közölték a Pestre gyűlt zsidók küldötteivel, hogy a türelmi adó 10 részletben lefizetendő 1.200.000 frt átlagos összegben lenne kiváltandó. Az alkudozás azonban nem vezetett célra.

Az 1848-iki országgyűlésen megint szóba hozták ezen kérdést és a zsidók teljes egyenjogúsítását is; de ez alkalommal nagyon is kedvezőtlen eredménnyel.

Sok igazat, de sok badarságot is beszéltek és írtak pro- és contra. — Végre a türelmi adónak megszüntetését általában elfogadták, de a nem nemesekkel való egyenjogúsítás indítványa 35 szavazattal 13 ellen megbukott. Megemlítendő itt, hogy már ekkor határozták el egy zsidó seminariumnak alapítását, és ajánlták egy rabbi-zsinatnak egybehívását.

A sz. k. városokban lakó polgárok jogainak tárgyában, ezen országgyűlés tárgyalásai alatt október 10-én tartott 75-iki bizottmányülés 99-ik szakaszában határoztafott: „A városi községnek minden tagja, — zsidókat sem kivéve — ki sem atyai, sem gyámi vagy földesúri hatalom alatt nem áll, polgárnak tekintetik, ha: a) a város területén ingatlannal bir, b) ha a város területén 3 év óta mint mesterember, gyámok, vagy kereskedő lakik, és ipara után adót fizet, c) ha másféle jövedelme van, még pedig nagyobb városokban évi 400 frt, kisebb városokban 300 frt és a legkisebbikben 200 frt, s utána adót fizet.“ Az u. é. november 24-én megtartott 109-iki bizottmány gyűlésben megvonták a zsidóktól a városi képviselő jogot, s ezen határozatot december 29-én tartott 127-iki bizottmány ülésben ugyancsak fentartották.

S midőn a rendek 1844. február 9-én a 89. §-ban kimondták: „A zsidók a sz. k. városokban polgárokká válhatnak“ — a főrendi ház ezen indítványt márczius 15-én elvetette.

Az 1844-ik évben megtartott 278-iki bizottmányi ülésnek tárgyalása következő: 1. §. A türelmi adó eltöröltetik, — egyhangúlag elfogadtatik. 2. §. A zsidók az ország minden részén és vidékén, minden városban és ezeknek minden területén megszorítás nélkül lakhatnak. Elfogadtatik 37 szavazattal 12 ellen. 3. §. Haszonbérbe vehetnek nemesi birtokokat, úrbéri és városi telkeket. Elfogadtatik 42 szavazattal 12 ellen. Nemesi jószágokat zálogba vehetnek. Elfogadtatik 25 szavazattal 24 ellen. 4. §. Háborítlanul űzhetnek mesterséget, emel-

hetnek gyárakat, kereskedhetnek, s léphetnek tudományos és művészeti pályára. Elfogadtatik egyhangúlag. 5. §. A külföldről bevándorló zsidók tekintetében később hozassék határozat.

Szeptember 28-án tartott öszsgyűlésben a rendek elfogadták eme törvényjavaslatokat, kivévén, hogy az ügyvédségtől tiltattak el a zsidók. A főrendi házban is elfogadták a törvényjavaslatokat, csupán a művészet és tudomány terét rekeszték el számokra.

Még csak a zsidó foglyokat illető kérdést is elintézték ezen az országgyűlésen, még pedig: 53. §. A zsidó foglyok, miután máskép ez el nem intézhető — egyenlő étket kapnak a ker. foglyokkal. 55. §. Zsidó foglyok szombat- és ünnepnapjaikon nem kényszeríthetők dologra, a mi a ker. foglyokra vasárnap és ker. ünnepek tekintetében nem bir vonatkozással. 63. §. A zsidó foglyok saját szertartásaik szerint végzik az isteni tiszteletet; erre a hatóság ügyel, és tartozik őket e kívül ünnepnapjaikra épületes, erkölcsjavító könyvekkel ellátni. (Ben-Chan. 8.)

Egészben véve, a zsidók irányában különben oly szabadelvű, barátságos hangulat egyszerre szánalomra méltó fordulatot vett megint Magyarorszában.

A zsidó viszonyok feletti vélemények nagyban kezdének elágazni, s ez eltérő véleményeknek leginkább a megyei' gyűlések adtak hol kisebb, hol jelentősebb kifejezést.

Ezen gyors és váratlan fordulatnak okát különböző eseményekben kell keresnünk. Már a rendek által — fentérintett — elvetésre javasolt királyi válaszsál szemben mutatkozott zsidók engedékenysége nagyon is lehütötte a rendeknek amúgy is csak fellobbanó szalmatüzét.

Ehhez járult még az orthodox zsidóknak ellenirányú fellépése, kik minden haladásban — kivált az 1843-iki bizottn. ülés utolsó indítványában fenyegető

veszélyt láttak vélni a zsidó vallásra nézve; miért is a jobbjézésűek törekvését akadályozni törekedtek. *)

De a gyors fordulat bekövetkezésében lényeges oka lehetett valószínűleg a „Pesti Hírlap“ szerkesztőjének, Kossuth L. befolyásának, ki már majdnem a közvélemény teremtője és az egyenjogúsításnak határozott ellensége lévén, — lapjának egyik számábau keményen kárhóztatta az egyenjogúsítást az okból, mivel a zsidó étek- törvények merően lehetetlenné teszik a polgári egyenjogúsítást. Br. Eötvös Józsefnek 183⁹/₄₀ megjelent: „A zsidók emancipatiója“ című röpiratában is említés tétetik ugyan a zsidóknak jogosan, vagy nem jogosan tett szemrehányásokról; de a fenkölt szellemű államférfin igaz értékökre szállítja le azokat, és kimutatja, hogy csak a teljes egyenjogúsítás szüntethetné meg mindazon támadásokat és vádakat. Azonban bármily híven az igazsághoz, és bármily meggyőződés, sei fejtegette is a kérdést, az kevesebb vizshangra talált egyáltalában, mint Kossuthnak gyűjtő és remek szavai; mivel minden tagadás mindenha könnyebbe n nyer hitelt, mint a még oly tiszta és igaz, határozott állítás.

E tárgyban igazán szép, zsidó érzülettől átlengett szavakban nyilatkozott Kunevalder, a pesti hitk. elnöke, — kár, hogy nem maradt következetes — midőn a magyar védegylet választmányba bevásalztván, e megválasztást következő szavakkal utasítá vissza: „Az utolsó év tárgyalásai, a midőn a törvényhozó testület kebelében olyan 240000 magyarnak sorsa felett tanácskoztak, kik velem együtt a gondviseléstől zsidóknak születtek; és a mely alkalommal mindig az elvetemült és alacsony lelkű zsidók szolgáltak az ítéletben irányadóul, míg a becsületes, mocsoktalan, és a hazához hí-

*) A pozsonyi rabbinatus 1844-ben azon nyilatkozatot tévé az államfőbíróságnak, hogy a zsidónak csakis Palastinát szabad valódi hazájának tekinteni. Ezen nyilatkozat a zsidó törekvések elleneseinek csak malmunkra hajtotta a vizet.

ven ragaszkodó zsidókat — mint a minők velem együtt ezenként élnek hazánkban — egészen mellőzték, szíven mély sebeket ejtettek. Kigúnyoltak, kicsúfoltak bennünket, s a szószékről még akkor is sárral dobáltak bennünket, midőn a zsidó kérdés nem is volt napi rendre kitűzve, csakhogy egyik-másik követ élczszikráit pattogtassa. Ezen eljárás megfosztott minden bátorságtól; s a legnagyobb aunomaiianak is tartom, hogy egyrészt a legelvetemültebbekhez számíttassam, míg más részt azon magas kitüntetés érjen, egyesülten tanácskozni az országjaváról oly férfiakkal, kikre, mint hazánk büszkeségére tekintünk. — *)

Végre József főherczegnek kegyes közbenjárása által elérték a rég óhajtott célt. 1846. jul. 27-én a kir. leirat megengedi, hogy a zsidó türelmi- adó hátraléknak beváltása Magyarországnban 1200000 frton elfogadtassák. Az összeg 5 év alatt leszen kifizetendő, a türelmi adó pedig egyszer- mindenkorra megszűnik. Az Összes magyarországi zsidó hitközségekben ünnepélyes isteni tiszteletet tartottak, istennek áldását kérvén ki az uralkodó házra. **)

A pesti zsidó hitközség különben más, hazafiasabb módon is iparkodott kifejezést adni őszinte hálájának. Közeledvén ugyanis József főherczeg 50 éves jubileuma, megvette ez alkalomra Lutzenbacher-féle éremgyűjteményt, és a jubiläum emlékéül a magyar akadémiának ajándékozta. Egyúttal 4000 frtos ösztöndíjt alapított az újonnan épített ipar-iskola részére, a mely tőkének kamatait az intézet két tanulója — vallásra való tekintet nélkül — élvezze. Mindkét rendbeli ado-

*) E munka szerzője Kunevaldertől, a ker. vallásra történt áttérése előtt néhány nappal vett levelet, melyben még megígéri, hogy a zsidók állapotának javítása érdekében ezentúl is működni fog, sőt a zsidó zsinatnak egybehívását is közeli kilátásba helyezi.

**) A tiszteletbeli hivatalnokhoz számított és eddig türelmi adót nem fizetett zsidó orvosok is ön kénynt ajánlkoztak hozzájárulni a váltság díjhoz. A többi közt Dr. Jakobovich F. pesti kórroda-orvos e célra 500 frtot bocsátott hitközsége rendelkezésére.

mányt a főherczeg — kinek nevére lettek alapítva — elismerőleg fogadta. (Busch Jahrb. 1848.)

Ezen évben változtatták meg a zsidó esküt is, mely kötelező lett az egész osztr. birodalomban. Az esküttevő csak jobb kezét teszi a bibliára: Mózes II. k. 20. 7., — az esküminta pedig — a felekezeti jelleg megtartása mellett — megegyez a többi felekezet eskümintájával. (ibid.)

HATODIK KORSZAK.

A függetlenségi karostól napjainkig.

Az 1848-iki márczius 15-ke volt a nagy nap, mely hivatva volt összetörni végre a zsidóknak századokig viselt bilincseit. A hangosan hirdetett és örömrivalgással üdvözölt háromság: szabadság, egyenlőség és testvériség lett a varázseszköz, mely egy egész néposztályt szabadított fel a nyomasztó teher alól, mit szikkeblőség, roszakarat és előítélet vállaira rakott. — A zsidók hálaérettől telt kebellet kettős szabadságünnepet tarthattak, u. m. a magyar nemzetét és saját magukét.

De a mint látszik, a magyar nép túlnyomó része nem volt még eléggé érett eme emberboldogító adomány elfogadására. A helyett, hogy a szabadságot úgy tisztelték volna, mint jóságos közvetítőt az állam különböző elemei és ezeknek polgári jogai közt: a nép tömeg úgy fogadta a szabadságot, mint boszuálló és zsákmányvágyó zsarnokot, mely sem törvényt, sem rendet nem tartozik tisztelni.

Ennek első és következményeiben sajnálatra méltó jelét a pozsonyi nyárspolgárok adták. A dühöngő nép-

tömeg ugyanis márczius 19-én és 20-án megtámadta a pozsonyi zsidókat, bántalmazta őket és elrabolta vagyonukat. A még együtt levő rendek és az új miniszterium mit sem tettek az erőszak megakadályozására. Sőt Kossuth oda nyilatkozott: — a mi eléggé nevetséges és roszakaratu vala — „Minden hatósági közbelépés annyi lenne, mint a zsidókat mészárszékre vinni.“ A katonaság végre — még pedig önszántából — határt vetett a csőcselék rablás vágyának. (Hetilap 1848.43. sz.) Csak az országgyűlési ifjúság őrizte meg ez alkalommal nemzeti nemességét, mennyiben a nyugalmat és rendet ismét helyre tudta állítani. Azonban rosszabbul viselte magát a pozsonyi polgárság. Vissza akarta szorítani a zsidókat az egykori gkettoba — a várhegyre — és a házalást betiltani. Még több, ehhez hasonló humánus indítvány is került tárgyalás alá a pozsonyiak gyűléstermében. A pozsonyiaknak eme megboesáthatlan magaviseletét nem kis mértékben szépitgette az ország képviselőinek gyávasága. Az országgházának márczius 14-iki gyűlésében már megadatott volt a zsidóknak is a választási és választhatási jog. De a pozsonyi polgároktól provokált zenebona annyira megijeszté a rendeket, hogy az említett törvényt visszavonták, és a választási ininősítvények élén ismét ott diszlett az egykor gyűlöletes „törvényesen bevett vallás.“*)

A pozsonyi példa csakhamar utánzásra talált az ország más városában is. Már a következő április és május hónapokban Székes-Fehérvár, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Vág-Ujhely, Szered és más városokban is — ehhez hasonló középkori j elenetek rendezettek. De magában a fővárosban Pesten is — tehát újra a miniszteriumsze me láttára — végbe ment a zsidó üldözés.

*) Ennek folytán a zsidók továbbra is oda voltak utalva hitfelekezeti intézményeiket saját költségükön fentartani (Horváth: Függetl. harcz.) De hát nem így van-e ez még napjainkban is? —

A nyárspolgárság mit sem akart hallani és tudni az iparszabadságról vagy az egyenjogúsításról.

De ennél még mélyebb megaláztatás is várt a zsidókra. A pesti polgárság nem akarta őket a nemzetőrségbe befogadni. Jóllehet, ezen intézkedés a pesti ifjúság műve, mely külön hadosztályt állított fel; — de a polgárságtól élesztett s fenyegető szint öltött rendezavarás miatt a zsidóktól el kellett szedni a fegyvereket. Hasonló eljárással másutt is találkozunk, s valószínűleg nagyobb mérvben és önzőbb jellegben.

A míg a nemzetőrség csupán katonásdi mulatságnak tartatott, addig a zsidóknak meg volt tiltva a nemzetőrségbe lépni; de, midőn az ellenséggel már véres csatákat is vívtak, ekkor besorozták gyorsan a zsidókat is és feleskettették őket. (L. „Kaposvár 40 év óta“ ez. művemet.)

A nemzet megkezdte szabadságáért és függetlenségéért, valamint a bécsi kamarilla ellen dicső harczát, s ebben a zsidó ifjúság is a legnagyobb odaadással vett részt. A barcz eleinte hazánkra nézve szerencsétlenül folyt. Windischgrätz győzelmes előnyomulásainak a készületlen magyar sereg ellent nem állhatván, a kormány az országgyűléssel egyelőre Szegedre menekült. Itt történt, hogy miután a zsidók már a csatatéren, vérökön vásárolták meg polgári jogaikat, Szem ere Bertalan miniszterelnök 1849. július 28-án a következő törvényjavaslatot terjesztette a nemzetgyűlés elé eltogadás végett. A törvényjavaslatot el is fogadták.

1. §. Minden Mózes vallású lakosa e hazának, ki a magyar állam határain belül született, vagy törvényes utón itt letelepedett, ugyanazon politika és polgári jogokkal bir, mint a hazának más hitfelekezetű lakosai.

2. §. A törvényes letelepedés föltételeit a kormány ideiglenes rendelet útján állapítja meg.

3. §. Keresztények és zsidók közt kötendő házasságok — polgári következményeiket tekintve — törvényeseknek nyilatkoznak. Ezen házasságok a polgári

hatóság előtt kötendők. A házasságkötés módozata ideiglenes rendelet utján szabályoz tátik.

4. §. A belügyi miniszternek egyúttal meghagyatik:

a.) Hogy Mózes vallású papokból és a zsidóság által választott képviselőkből álló gyűlést hívjon egybe; részint, hogy hit vallomásaikat nyilvánítsák, illetőleg azokat reformálják, részint pedig, hogy jövő templomi szervezetök tekintetében korszerű javításokat tegyenek.

b.) Ezen törvénynek foganatosítása azon utasítással tétetik a belügyi miniszter kötelességévé, hogy a Mózes vallású hívek alkalmas módok és szabványok által szoktassanak mesterségek gyakorlására és földmívelésre.

Azonban az elhamarkodás bélyegét magán hordó eme törvény, már későn látott napvilágot.

A magyar kormány épp oly kevésbé volt képes ezen törvényt érvényre emelni, mint a többi 48-iki törvényeket. Mindennek valósítása a későbbi kornak lett fentartva.

Az 1849-iki Aug. 13-án Világosnál bekövetkezett katastropha megsemmisíté a nemzetnek alig kiküzdött ifjú szabadságát, s ezzel a zsidók is elveszték a már kinyert jogokat. Mindketten drágán fizették meg mérészségöket. — A nemzet vérével, a zsidóság pénzével. Az önhittségében megkeserített Haynau, ki az álmódózott borostyánok elnyerésében is csalatkozott — búskomorságát elüzendő, sok jeles hazafit adott hóhér kézbe, a zsidókra pedig 2.800.000 frt sarczot vetett. (Menzel 120 Jahre.)

Az ifjú, nagylelkű Ferencz József császárnak nemes érzete és igazságszeretete mindkettőnek véget vetett. A Kivégeztetések beszüntettek, — Haynau visszahivatott és a zsidókra kivetett sarcz felényire szállított le. Az összeg azután kegyelmi pénzzé változtatott át, még pedig úgy, hogy a zsidók által fizetendő egy millió frt — jóságos uralkodónk kívánatára — 1850-ben létesítendő zsidó-iskola alapítványul szolgáljon. A tőke

állami felügyelet alatt állván, csakis iskolai czélokra leszen fordítandó. (J. Rannicher Denkschrift.)

E czélból a kormány a zsidóság kebeléből bizalmi férfiakat hívott meg, hogy velők az alapítvány létesítése tárgyában tanácskozzék és véleményüket meghallgassa. A választmány összes tagjai — egynek kivételével — hálás elismerésben adák beleegyezésüket az alapítvány életbe léptetéséhez, csupán azt kütötték ki, hogy a pénz kizárólagosan iskolai czélokra, nem pedig kultus czélokra is fordíttassék, mivel a zsidó kultusügy ez idő szerint a legnagyobb ziláltságban van. (ibid.)

Ezen tanácskozmányok azt eredményezték, hogy 1860, szept. 20-án rendelet jelent meg, melynek alapján a zsidó hitközségeknek és családoknak végkép elengedtetik az eddig fizetett sarcz, és e tekintetben minden további eljárás beszüntetendő. Rendeltetik ellenben, hogy a zsidó iskola és tanügy előmozdítása czéljából egy külön alapítvány alakíttassák következő határozmányok alapján:

a.) Minden zsidó — szegények kivételével — tartozik jövedelméhez képest ezen alaptökéhez hozzájárulni, míg a tőke összeg nem emelkedik egy millióra.

b.) A járulék 1854. deczember végéig két egyenlő részletben a budai kamra fősóhivatalnál befizetendő.

c.) Ezen adó — a közelebbi meghatározások fen. tartása mellett — különös adónemnek, csakis zsidó iskola- és tanügyi czélokra fordítható alaptökének tekintetik.

Miután a kivetett járulékok legnagyobb része már befolyt,* megjelent 1856. márcz. 29-én a zsidó iskola- és tanügy alaptökének hova fordítása tárgyában a rendelet, melyet azután, miután az igazgató választmánynak indítványa lévén, az illető kormányközegek is támogattak. A rendelet pontjai.

A.) Egy rabbi- képezde felállítása, melynek helye, belső berendezése és költségvetése tárgyában a magas kormányhoz felterjesztés intézendő.

B.) Mintaiskolák felállítása, még pedig úgy, hogy minden igazgatókerületbe egy mintaiskola jusson. A helyet a közoktatásügyi miniszter határozza meg, föltétlenül szabván az illető hitközségnek, a hova a mintaiskola jut, hogy az építkezést és az épület fentartását sajátjából tartozik fedezni. A mintaiskolákon kívül még mindenütt, a hol kívánatosnak és czélszerűnek mutatkozik, képezdei tanfolyamok is nyitassanak. Mind e mellett a zsidó népiskolák segélyezése, kivált hol a szükség kívánja, el ne hanyagoltassék.

C.) Szegény, zsidó szülőknek vak- és siketnéma gyermekei részére alapítványi helyek állítandók. Ezen alapítványok nyilvános pályázat útján a legszegényebbeknek és arra legérdemesebbeknek adományoztassanak a közoktatásügyi miniszter útján, de mindig a kerületi igazgatók véleményének meghallgatása és tekintetbe vétele mellett.

Azonban miként a nagy világegyetemben természetes sorrendben váltja fel egymást napfény és eső: akként követte itt is a derűt csakhamar a ború.— Az általános hálaörömré, mit ő felsége nagylelkű adománya, és ennek hova fordítása feletti határozat előidézett, néhány kisebb, sötét felhőcske takará el a zsidók már oly szép kében diszlő egét.

Az 1852-iki november 29-én kiadott, és Magyarországra is érvénynyel bíró „általános osztr. polg. törvénykönyv“-vei itt is érvényre emelték a soha nem ismert „politikai házassági engedélyt,“ — mit azonban a hatóságok soha nem vettek oly nagyon szigorúan

Ezalatt a kormány nagy tevékenységet fejtett ki a zsidó tanügy terén, és az országos pénzalapból több iskola nyert subventiot. A már fennálló iskolák közül a pesti, ó-budai, pozsonyi és pécsi k. mintaiskolákká szerveztettek. A zsidó iskolákba alkalmazott tanítóknak pedig bizonyos határidő szabattott, a mely alatt a közel eső képezdékekben tanképesítő vizsgát tehetnek.

Más részt a kormány viszont a zsidó tanügy

hátrányára való hibát követett el. — Kellőleg gondoskodott ugyan, hogy a zsidó rabbik száma meg énkint szaporodjék; de az iskola - igazgatóság tisztét kizárólagosan rájuk bízta, jóllehet, csak igen kevésnek volt meg hozzá a kellő képzettség és szakismeret. Sokkal szerencsésebb aquisitio volt Lővnek megválasztása kerületi iskola-igazgatóvá. Ugyanez okból nem vezetett eredményhez a kormánynak a középiskolák vallástanításáról való gondoskodása. Ugyanis a vallástanítást csakis a rabbiknak kellett volna vezetniük; hanem eltekintve attól, hogy a magyarországi rabbik közt alig volt még néhány erre képes, — a kormány elmulasztotta az általános tantervezet kidolgozását, minek következtében a legtöbb rabbi nem is tudta, hogy voltaképen mit tanítson.

Ugyanez évben épített Schey Fülöp Kőszegen saját költségén egy zsidó templomot és ápodlát — Albrecht főherczeg nevéről nevezett — szegény nyomorékok számára, vallás különbség nélkül. *) Nem sokára ezután Schey F. tapasztalt hőségének elismerésül, s a közjó érdekében kifejtett áldozatkészségének jutalmazásául, a vaskorona III. oszt. lovagrendjét nyerte.

A magyar nemzet hangulata, az alkotmány elvesztése óta a zsidók irányában általában véve javult. Mindkét félnek a közös bú és gyász ideje alatt alkalma nyílt egymást közelebről megismerni és egymáshoz közeledni. Bármennyire iparkodott is az osztr. korin, a germanisatioval, a zsidók mégis a magyar elemhez és a nemzeti nyelvhez ragaszkodtak. Sőt a zsidó ifjúság annyira haladt a tudományos műveltségben és szakképzettségben, hogy a pesti keresked. kamra 1859-ben már indítványozhatta: „A zsidók is ruháztassanak

*) Ezen humánus, a korszellemnek megfelelő intézményt azzal vizszonezta 1860-ban az esztergomi bibornok érsek Seitovszkv János, hogy a miniszterhez intézett iratában a legnagyobb sajnálattal fejezi ki, miszerint ami rendelet, melyet a zsidóknak kir. cselédek tartását megtiltja, Magyarországon nem foganatosítható (W I 1864. 18)

fel a tőlük eddig megtagadott cselekvő- és szenvedő választójoggal a ker. törvényszéki-ülők állomás betöltésére.“ — Mi mellett megjegyzé: „hogy a zsidók a testület többi tagjaival, mint a kiktől e választás függ — a műveltség és képzettség ugyanazon fokán állanak, a mely képzettség e hivatáshoz megkívántatik. I. 1860. 61.)

De nem csupán műveltség és tudomány terén haladtak a zsidók. Maga a zsidók létszáma oly jelentékenyen emelkedett, hogy lassan-lassan országos tényezővé vált. Az 1861-iki statistika, Magyarországnak 8.054.200 lakosa közt 365,171 zsidót mutat fel, míg 1787-ben (Pray I. 45. — Fessler IV. 1001.) csak 80.894 zsidó lakott az országban. Erdélyben is gyorsan emelkedett, a zsidók létszáma; 1857-ben p. 18792 zsidó lakosa volt Erdélynek, és 1860-ban már 21273-ra rúgott a számuk, tehát három évi időköz alatt az emelkedés 2581 lelket tüntet fel. (W. I. 1860.)

Azonban bármennyire iparkodott is a kormány a tanügynek lendületet adni, mégis nagyon kevés történt azv iskola belső szervezete ügyében, és még kevesebb a bizonytalan állású, rosszul díjazott, és a hitközségektől éppen nem kedvelt zsidó tanítók érdekében. úgy, látszik itt is a „segíts magadon és Isten is megsegít“ közmondásnak kellett érvényre emelkednie; mert a zsidó tanítók csakugyan az önszegélyezés elvéhez nyúltak. Egy zsidó tanító egylet szervezése ügyében először szólalt fel Strummer tanító Szegedről a „Ben-Chanan-jában,“ és Buscbaum Pozsonyból; de nem igen keltettek viszhangozt.

Szerencsésebb volt e tekintetben 1865-ben Seligmann E. a pesti mintaiskola igazgatója, ki az említett évben a pesti,- budai- és ó budai tanítókat egy egylet alapítására szólította fel, mely egylet azután — a politikai nehézségek daczára — Dr. Meisel főrabbi elnöksége alatt létre is jött. Az egylet következőket tűzte ki feladatául: 1.) Szegény tanítókat, különösen ezek

özvegyeit és árváit a mennyire lehetséges, segélyezni. 2.) A zsidó hitfelekezeti szellemet iskoláinkban emelni, és 3.) Gondoskodni képzett zsidó tanítókról. Az egylet alapszabálya u. é. augusztus 6-án felsőbb helyen helybenhagyatott.

Most az egylet felhívást menesztett az összes zsidó hitközségekhez és zsidó tanítókhöz az egyletbe lépés végett. A felhívásnak szép eredménye lett. Csatlakoztak a szegedi, aradi, temesvári, sátoralja-ujhelyi, makói és pécsi tantestületek; a zsidó hitfelekezeti lapok pedig hathatósan gyámolították a megindult vállalatot.

Az egylet így gyors terjedésnek örvendett. 1867-ben már 10 alapító, 10 pártoló és 218 rendes tagja volt az egyletnek; 1868-ban pedig 19 alapító, 90 pártoló- és 224 rendes tagja. Az egylet alaptökéje, mihez a csekély tagsági díjakon és a pártolók nagyobb járulékein kívül — egyes nagylekűek tekintélyes adományai is járultak, csakhamar 11490 frtra szaporodott, és már oda jutott, hogy szegény tanítókat segélyezhetett.

Az egylet nem csak Pesten tartotta gyűléseit. 1868-ban Szegeden, 1869-ben Aradon és mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadták annak tagjait. Mind a mellett a hitközségek nem csatlakoztak az egylethez, a miért is az egylet csak a zsidó tanítók magán-egylete maradt. A bajon nem segített a kongressushoz beterjesztett kérvény sem; mert a kongressus a zsidó tanítóknak sem erkölcsi, sem anyagi állapotának emelésére nem teremtett biztos alapot.

A kormány pedig megint egy lépéssel előbbre haladt, persze csak a fent jelzett irányban. Az 1864-iki udvari kancelláriának egyik rendelete átruházza a zsidókra, felekezeti iskoláik autonomikus felügyeletét; a mely felügyeleti jog eddig csak a kath. papokat illette meg.

A tankerületben levő igazgatókon kívül, — kik közvetlenül ügyeltek \$z egyes iskolákra — rendelkezett, hogy a zsidók kebeléből is választandó 2—3 tan-

felügyelő, a kiket a hitközségek tartoznak díjazni. A hivatalos lap ezen rendeletet azzal a megjegyzéssel kíséerte, hogy dicséretreméltó elismeréssel emlékezik meg a zsidók képességéről, valamint az őket megillető küldetésről. (W. I. 1864. 31.) Hanem ezen rendelet is, mint sok más — ritkán, vagy egyáltalában nem lett fogantatva.

Végre bekövetkezett a megváltás nagy napja. — Deák Ferencz halhatatlan hazafias érdeme, hogy döntő befolyásának sikerült visszaszerezni 1867-ben a nemzetnek, rég nélkülözött alkotmányát, melynek kinyerésével, a zsidók is a XVII. törvényczikk értelmében, az összes polgári jogok teljes élvezete mellett egyenjogúsítottak.

Hogy a zsidók egyenjogúsítását mily helyeslőleg fogadta a nép, vagy legalább mennyire lehetett ennek bekövetkezésére elkészülve, eklatánsán mutatja azon körülmény, hogy már a legközelebbi országgyűlésre Budapest Lipót-város polgárai Wahrmann Mórt választották meg képviselőnek. Oly férfiú, ki úgy az országházban, mint a delegatióban kiváló szerepet játszik.

Hanem alig voltak a zsidók a rég óhajtott vívmány birtokában, és alig vált ez vérré-hússá, már is magasra csapkodott a pártoskodás lángja a magyarországi zsidók közt. S ez alkalommal annyiban is öltött nagyobb dimensiokat, miután maga a kormány veszélyes és élesztő üszköt dobott beléje.

Br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter, a zsidó emancipationnak eme buzgó előharczosa, a kivívott győzelem önértében — gyorsan és teljes mértékben óhajtotta volna keresztül vinni az egyenjogúsítás összes következményeit. A hitfelekezeti- és iskolaügyek szervezése végett 1868 február 16-ára bizalmi férfiakat hívott meg, hogy egy zsidó kongressus egybehívása tárgyában a meghívottakkal közösen értekezék.

Hogy a miniszter fel volt-e jogosítva a magyar-

országi zsidók vallásos ügyeibe avatkozni, azt ezúttal nem fessegetjük. Alkalmassint az 1844-iki országgyűlésnek erre vonatkozó határozatai szolgáltak e tekintetben kiindulási pontul. Hanem mindenesetre elkövetett oly hibát, melynek káros következményei kihatottak a jövőre. Midőn Br. Gehringer kir. főbiztos 1850. február 6-án ugyan ily célra hívott meg bizalmi férfiakat, ő 4 rabbit és 3 laikust választott.*)

Br. Eötvös ellenben csakis laikusokat hívott meg bizalmi férfiakul, kik azután a kongressustól távol szertették volna tartani a rabbikat és más fizetéses hivatalnokokat. Tehát távol tartani a tulajdonkepi zsidó értelmiséget azon ürügy alatt, hogy ez kézzelfogható bizonyítékul szolgáljon arra, miszerint a kongressus nem akar semmiféle vallásos ügyekkel foglalkozni.

Azonban éppen ezen megnyugtatóra célzó indok töltötte el bizalmatlansággal az orthodoxokat az összeülő kongressus intézkedései iránt. Hogy eme bizalmatlanság nagy részt jogosult volt, azt a jövő megmutatta. A rabbik mindazonáltal felruháztattak ugyan választóképesseggel; de a bizalmatlanságnak elhintett magva csakugyan megtenné férges gyümölcsét.

Az 1868-iki július 30-án keltezett k. leirat alapján, a miniszter augusztus 5-én az összes főispánokhoz rendeletet menesztett azon meghagyással, hogy a kongressusi képviselők választása ügyében intézkedjék, még pedig minden egyes megyében a zsidó lakosok számarányához képest választassanak a képviselők.

Br. Eötvös József a 220 tagból állott zsidó kongressust, 1868. december 14-én, a pesti megyeházban a következő beszéddel nyitotta meg: „Miután az állam bármely vallásfelekezetenek csak az esetben adhatja meg az autonómiát, ha biztosítékai vannak az iránt, hogy az illető hitfelekezet képes lesz az önkormány-

*) L. „Der jüd. Kongress in Ungarn“ Lövtöl, hol a szervezeti alapszabály-javaslat egész terjedelmében van közölve. Továbbá: „Die jüd Wirren in Ugar“ nyanyantól.

zatot gyakorolni, kebelében a teljes rendet fentartani, és a kormány a szükséges főfelügyeleti jogot nehézség nélkül gyakorolhatja: mulhatatlanul szükséges, hogy zsidó polgártársaink is — ha vallásos ügyekben önállólag akarnak intézkedni — mindenek előtt állapítsák meg az egyes kultus-községek szervezetét; azután pedig ezen hitközségek élére — autonómiájok tiszteletben tartása mellett — (?) oly hivatalos közegeket állítsanak, kik az egyes hitközségekre és iskolákra felügyelnek, s kikkel az állami kormányzat, főfelügyeleti jogának gyakorlása alkalmával, érintkezésbe léphet, a nélkül, hogy kénytelen legyen a vallásfelekezet belügyeibe avatkozni. (L. Der jüd. Kongress 287. és az észrevételeket.)

A miniszter előterjesztése és felső helyen történt helybenhagyás szerint, a kongressus tárgyalása és határozata körébe a következő pontok tartoztak volna. 1.) A hitközségek szervezetének ügye. 2.) A nagy kongressus választási alapszabálya, 3.) A népiskolák, rabbi-képezdek és talmudthora iskolák ügyei. 4.) Az iskolai pénzalap kezelése. 5.) Ennek hova fordítása. 6.) A mintaiskolák beszüntetése. 7.) Az országos iskolai pénzalapból kölcsönzött összegek visszafizetése. 8.) Az anyakönyvek vezetése, és végre 9.) A chevra-kadischa egyesület viszonya a hitközséghez.

A mitől féltek, az be is következett. A kongressus csekély eredményeket mutatott fel, mivel annak határozatai nem kelthettek általános megalégedést.

A „schulchan-aruch“ — a zsidó egyetemes codex — nem csupán vallásos szertartási és liturgiái rendeleteket tartalmaz, hanem ezeken kívül a hitközségi autonómia széles talaján gyökeredző még oly közigazgatási rendeleteket is, melyek mindaddig maradnak irányadók és hozzáférhetlenek, a míg illetékes helyről nem történik másnemű intézkedés. — A kongressus végkép mellőzi ezen codexet a nélkül, hogy közigazgatás tekintetben ennél jobbat teremtett volna.

De a kongressus a hitközségek eddigi autonómiáját nagyobb részt még meg is szorította. A schulchanaruchnak demokratikus-autonom szellemű rendszabályai szerint, minden hitközség, belső szervezete és igazgatása tekintetében teljesen önálló, és minden más hitközségtől független testületet képezett. Csupán egyes kiváló esetekben, mint pl. a türelmi adó, vagy emancipatio ügyében küldötte ki minden egyes hitközség, vagy megye saját képviselőjét, hogy az illető kérdésben a többiekkel tanácskozzék, intézkedjék; de távolról sem gondolt arra, hogy magát valamely kerületi hatóságnak alávesse. A kongressus ellenben „az országos iroda“ intézményben megteremtette ezen hatósági közeget minden jogosultság és minden szükségesség nélkül. Politikai viszonyban a zsidó is, mint minden más polgár — megyei vagy városi hatóság alatt áll; hitfelekezeti viszonyban pedig a kormánynak nincs semmi érintkezni valója a zsidóval, vagy ha van is, az nem gém bírhat fontossággal.

A kongressus még a rabbiknak eddig mérvadó befolyását is törekedett megingatni,*) mi által csak azt idézte elő, hogy a rabbik nyilvános és titkos izgatások segítségével megghiúsították a kongressus alapszabályainak törvényes jogerőre emelését, holott erről a kongressus férfiai már szépeket álmodoztak. Azon ürügy alatt, hogy a kongressusi határozatok veszélyeztetik a vallás- és lelki szabadságot, az orthodox zsidók kérényt terjesztettek fel az országgyűléshez, melynek alapján az országgyűlés 1870. márczius 18-án azon határozatot hozta, hogy a kongressus alapszabályát nem lehet senkire sem erőszakolni. A vallás- és közoktatási miniszter pedig, ki 1869. novemberben meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy a kongressusi határozatok éppen úgy, mint az államtörvények a legszí-

*) L. Hildesheim. „Zum Kongresse“ s ennek: „Aussführlicher Rechenschaftsbericht“ című röpiratait.

gombban végrehajtassanak, már 1870 április 2-án kénytelen volt ezen rendeletet visszavonni, és teljes lelkiismereti szabadságot hirdetni.

Erre az orthodox zsidók is gyűlést tartottak, melynek szülöttje egy külön szervezési - alapszabály javaslat vala. És a kormány az erre különösen kinyert felhatalmazásnál fogva — az 1871-iki október 2-án hozott határozat értelmében — ezen alapszabály határozatait is megerősítette, s u. é. november 15-én kelt miniszteri rendelet kíséretében azokat az összes törvényhatóságokkal közölte. (Rannicher Denkschrift.)

Végén csattan az ostor. — A magyarországi zsidók összes vívmányainak zárkövét, a zsidó seminariumnak alapítása képezte. A miniszternek és kongressusnak minden balfogásai, — és az orthodoxok minden machinatioi daczára, ezen intézet végre mégis csak létre jött.

Hanem ezen rabbi-képezde történetének kiegészítésül a már említettekén kívül, még régiebb dolgokról is kell megemlékeznünk. Az eszme, Magyarországon rabbi-képezdét állítani, Bajorhonból beköltözött Kohn Dávid agyában szülemlett meg, ki 1806-ban József nádornak be is terjesztette a tervezetet. Csakhogy a pesti hitközség, Wahrmann Izrael rabbival élén, nagyban ellenezte, s így az egész ügyet ad acta tették.

Az 1831-iki országos bizottmány által javaslatba hozott tervezetnek sem volt semmi eredménye. Ezen országos bizottmány azt indítványozta, hogy ezentúl csak oly rabbik alkalmaztassanak, kik nyilvános felügyelet alatt nyertek hivatásuknak megfelelő kiképzetetést, és az anyakönyveket magyar nyelven vezethetik.

Az 1844. szeptember 27-én tartott rendek gyűlésében egyhangúlag kimondták a rabbi-képezde felállítását. Az erre vonatkozó határozatok a következők:

8. §. A zsidók részére Pesten alapítandó különös tanintézet érdemében — rabbik és nép tanítók kiképzetésére — ezennel rendeltetik.

11. §. A tanintézet költségeinek fedezéséhez hozzájárulnak az összes magyarországi zsidók a kir. helytartóságtól megállapítandó évi járulékkal. Ezen évi járulékot az általok fizetendő másnemű adónak módja és rendje szerint vehetik ki a hívekre.

Azonban ezen törvényjavaslat sem emelkedett törvényerőre; mivel a létesítendő intézetnek bizonyos alaptőkére lett volna szüksége, a minek előteremtéséhez a zsidók nem igen mutattak nagy hajlamot. Csak a haza szabadságának visszaszerzésével és dicsőőén uralkodó Ferencz József királynak kegye folytán jött létre, — miként láttuk — az alaptőke, melynek segélyével azután az intézet életbeléptetésének lehetősége is beállott.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter azonnal meg is kezdette az építkezéseket, és már 1877. október 4-én megtörtént a zárkó letevés- és felszentelési ünnepély Tisza K. miniszterelnök és Trefort A. vallás- és közoktatásügyi miniszter által, számos nép jelenlétében.

Az épületek szerencsés befejezése után csakhamar bekövetkezett a tanári testületnek megválasztása, mit szintén szerencsés választásnak mondhatunk. Brüll S. L. a pesti rabbinatusnak elnöke, Bloch M. L. volt leipniki rabbi, Dr. Bacher W. volt rabbi-helyettes Szegeden, Dr. Kaufmann D., továbbá Deutsch H., a pesti izr. tanítóképezdének igazgatója oly férfiak, kiknek működése a rabbi-képezde felvirágzása és iránya tekintetében a legszebb reményekre jogosítanak.

MÁSODIK RÉSZ.

A zsidó nép belső viszonyai

Minél nyomasztóbb és visszatetszőbb alakot öltöttek a zsidók külső viszonyai, annál inkább voltak a zsidók az egymáshoz ragaszkodásra utalva, minek kifejezését látjuk a hatalmas tényezőkként szerepelő és karöltve járó, kalauzul szolgáló 3 csillagzatban, u. m. vallásban, közösségben és családban. Gazdag kárpótlást nyújtottak ezek a zsidóknak a politikai és polgári téren szenvedett nélkülözésekért.

Azon örökös küzdelmek közepette, melyeket rajongás, tévhit, álszenteskedés és irigység támasztottak, és azon állandó testi és szellemi erőltetés közepette, mire a zsidót azon ösztön vezette, hogy életfentartási szükségleteit kényszerített, gyűlölt és sokszerűen korlátozott módon szerezze meg: a zsidó csakis családjá körében lelt vigasztalást és örömteljes perczeket, gyámolítást és segílyt rokonérezelmű és vele együtt szenvedő hitsorsosai körében, s vallásos hitében és meggyőződésében vigaszt, hitet, egy jobb jövőt reménylhetni.

Különösen az utóbbi — a vallás — vált egész életére és összes tetteinek vezércsillagává. Minden lépése, családjának és hitközségének összes viszonyai a vallás rendeletéinek értelmében rendeztetek be, és a vallásnak befolyása kihatott a tudományoknak különben szabad mezejére. Ezen lapoknak feladata lesz feltüntetni, hogy a magyarországi zsidók belső viszonyai miként fejlődtek és hogyan tartották fenn magukat a vallásnak oltalma alatt.

Hitközségi viszonyok.

A legnagyobb mértékben központosítva volt zsidó nemzetet, a minden központosítás nélkül élni kezdő zsidó nép váltotta fel, minek kifejezésteljes képviselője a hitközség lön. A hitközségben egyesültek mindazon elemek, melyeket a zsidó vallás híveitől mintegy megkövetelt.

Szóhagyományi rendelet értelmében minden nyilvános imához, vagy más szertartási eljáráshoz 10 férfiú jelenléte kívántatik meg. Bárhol települtek le tehát zsidók, első sorban abban iparkodtak, hogy 10 hitsorsossal közelebbi összeköttetésbe léphessenek. Ez volt ahitközségeknek első keletkezése, minek ideje Magyarországon is visszavihető a római uralom virágzásának koráig.

Hogy hol keletkeztek először az ilyen kezdetleges eredetű letelepülések hazánkban, az még csak hozzávetőleg sem állapítható meg. Valószínűleg azonban a rómaiak alapította városokban, mint pl. Sicambriában (Buda), Arrabonaban (Győr), Sabariaban (Szombathely), Scarabanciaban (Sopron), Serbinumban (Pécs), s. t. m. h. Az, hogy Pozsony — melyet a monda szerint Tiberius császárnak Piso nevű hadvezére alapított legyen — már akkor valóban római gyarmat volt-e, nem éppen bizonyos. (Gebhardi I. 92.) Azt sem tudjuk bizonyosan, hogy ezen római gyarmatok és ezeknek zsidó lakosai milyen változásokon mentek keresztül a későbbi idő folyamában; csak annyi bizonyos, hogy a 14-ik század végén Magyarországon csupán a következő 5 zsidó hitközség létezett, u. m. Pozsony, Buda, Nagyszombat, Esztergom és Sopron. (Magy. akad. ért. V.) Ezen adat szerint Kálmánnak azon rendelete, hogy a

püspöki városok jelöltesse ki a zsidók lakhelyeiül, — úgy látszik — vagy egyáltalán nem teljesített, vagy pedig — a mi sokkal valószínűbb — egészen elfelejtették. Mert a zsidók többnyire a sz. k. városokban iparkodtak letelepedni, a hol a kifejlett ipar és már meglehetősen lendületet nyert kereskedés mellett könnyebben juthattak a megélhetés eszközeihez.

Egy hitközségnek keletkezése maga után vont mindazon elemek bekövetkezését, melyek szóhagyományilag megkivántattak az ilyen egyesülés lényegéhez.

A közös imaház (synagoga) volt az első kellék, a mire egy hitközségnek szüksége vala, hogy hitközségnek neveztessek.*)

A rómaiktól birt területen ilyen imaházak csakugyan fennállottak. A pogány rómaiak talán megvetették a leigázott, szétszórt és kereskedéssel foglalkozó zsidókat; (Momsen 1. c.) de vallásos meggyőződéseikkel, szertartásaikkal és szokásaikkal nem törődtek. Eléggé bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a rómaiak a zsidóknak szabad vallásgyakorlatot engedtek. Csak a kereszténység nem akart egyezni az akkor, még mint vételetyártástól rettegett zsidó vallással, s már akkor is ellenséges támadásokat intézett a synagoga ellen. Sőt a kormány védő beavatkozását is kikérte, a mint ezt az említett Honorius-féle ediktum bizonyítja.

Ugyanezen viszonyra akadunk a magyar nemzeti törzsnek uralma alatt is. A pogány vallásu magyarok idejében, kik a más hitfelekezetű, békés lakosok iránt igen türelmesek voltak, a zsidók bárhol és bármiként építhettek synagogákat, és háborítlanul végezhatték

*) Az első templomokat egyik hitk. tagnak házában rendezték be. Csak a hitközség nagyobbodásával foghattak valóságos, formaszzerű synagoga építéséhez. Az idők későbbi folyamában a synagogához való telket a földesuraságtól kellett bériének. a miért csekély évi bérösszeget fizettek. A veszprémi hitközség pt Zichy grófnak évi haszonbér fejében 80 frtot fizetett templom és más hitk. épületekért. A telek 1834 ben 12000 frt vételárért a hitközség tulajdona lett.

isteni tiszteletöket. A keresztény vallás behozatalával, különösen pedig Kálmánnak azon rendelete után, mely szerint a zsidók a püspöki városokra utasítottak, — a zsidók synagogait is egynémely megszorítás érte. Félre-
eső helyen volt csak szabad synagogat építeniök, (Bél M. 1. c.) és itt is igen gyakran voltak kitéve a papság szította népgyűlölet ellenséges támadásainak, úgy, hogy IV. Béla kénytelen volt a zsidó templomokat a törvény védelme alá helyezni.

Egy-egy hitközségnek csak egy synagogája volt. Így pl. Pozsonyban a mostani kalap-utcán, melyet Nagy Lajos a zsidók kiűzetése után a városnak ajándékozott, (Magyar akad. ért.) és később a visszatért zsidóktól ismét visszereztetett. Templomuknak másodikban történt elvesztése után —1526— a pozsonyi zsidók két templomot építettek, az egyiket a várhegyen, a másikat a czukrosmandola-utcán; mindkettő Pálffy védelme alatt. (Bél M. 1. c.) Buda városának zsidó hitközsége ellenben két synagogával birt a török uralom idejében; az egyiket alkalmasint a német zsidók, a másikat pedig a török zsidók használták. Ugyanezen viszony fejlődött ki alkalmasint — kivált kezdetben — Temesvárott *) (Orient.)

A synagogának építési módja mindenütt egy és ugyanaz volt. Egyszerű stylre akadunk mindenütt. A templom boltozatos hajója valamicskével alantabb fekszik, s ez néhány sajátságos alakú ablakon nyer hálává ny világosságot; a szent frigy szekrény keletfelé emelve, és a templom közepén az emelvény, (bírna.) Midőn 1864—66-ban a pozsonyi zsidók új templomot építettek kupolával, és a kassaiak 1867-ben az emelvényt nem az imaház közepére, hanem a szent láda közelébe helyezték el, a magyarországi orthodox zsidók

*) Temesvárott még napjainkban is két hitközség létezik, u. m. egy német és egy török, mely utóbbi spanyol hitközségnek nevezetik.

jajveszeklést hallattak, és mindkét synagógát egyházi tilalommal sújtották.

Minden zsidó hitközségnek második kelléke a belső szervezet vala. Azon időszakban, a midőn a magyarországi zsidók még némi politikai tényezőkként szerepeltek, nem egy zsidó comes állhatott alkalmasint saját hitközsége élén. Hanem később, a mint a különvált hitközségek alakultak, az összes hitközségi tagok választották meg elnöküket, — Magyarországon zsidó bírónak nevezték — menten minden külső befolyástól. Az idő folytán ezen választást is korlátok közé szorították, mennyiben a földesuraság helybenhagyásától lett függővé. (B. Ch. 8. 57.) Ezen szokást József császárnak 1787. márczius 27-én 11868. sz. a. kiadott és a magyarországi községek rendezéséről szóló rendelete, sem változtatta meg. A választás évenként, rendszeren újév körül történt az urodalmi tisztviselők egyikének jelenlétében, ki három egyént hozott javaslatba, kiknek egyikét azután bíróvá választották. A választás napját megelőző napon az összes hitk. tagok megválasztották a 30 tagból álló választási bizottmányt, a mely bizottmány azután a bírón kívül megválasztotta a 4 emberből álló belső vagy szűkebb tanácsot és a 12 emberből álló külső vagy tágabb tanácsot.

A bírónak hatáskörébe tartozott: a hitközségben a rendet és nyugalmat fentartani, a bevételeket és kiadásokat ellenőrizni, s a hitközségi- és országos adót kivetni s behajtási módját megállapítani. Mind ezen ügyek elintézhete érdekében elegendő volt, ha a szűkebb tanácscsal értekezik.

Fontosabb ügyekben, különösen a hitközségi hivatalnokok félfogadásánál, mindig a nagyobb bizottmányt, sőt néha közgyűlést volt kénytelen egybehívni. A bírón ezen kívül hitközségi ügyekben érintkezett a hatósággal vagy földesurasággal. Hogy kiváló ünnepélyek alkalmával az elnök képviselte hitközségét, azt már más helyt — p. Corvin Mátyás idejében — elmondottuk.

A zsidó bíró IV. Béla és Zsigmond rendeletei folytán csupán kisebb rendőri vétségekben, vagy kisebb perekben ítéltetett; a nagyobb és fontosabb peres ügyek a nádor vagy király elé vitettek, a mi azonban ritkán történt meg.

A régi zsidók szorosan ragaszkodtak azon hagyományos renDELETEH, mely meghagyja, hogy peres ügyeket saját magok közt, még pedig talmud-jogi alapelvek szerint intézzék el; ehhez persze a talmud-tudománynak némi ismerete kivántatott meg, a mely képességgel a zsidó bíró nem mindig birt. Miért is ezen nemű eljárásokat a rabbira ruházták.

A rabbi volt ennek folytán a bíró mellett, a hitközségnek legfontosabb személye, egy *conditio sine qua non*. Bél. M. (1. c. II. 164) afölött csudálkozik, hogy a pozsonyi rabbi annak idejében olyan jó fizetést kapott, holott a templomba csak akkor jár, mikor neki tetszik, és ott sincs semmi funkciója. „Foglalkozása abból áll,“ — így szól Bél. M. — „hogy évenként 1—2-szer prédikál, vallásos kételyeket felderít, tévelygőket igaz útra térít, békétlenkedőket csillapít, az esketésikörülmetelési- holtak eltakarítása- és a levágott kövér libák körüli teendőket elvégzi.“ A jó Bél. M. kicsinlőleg szól ezen foglalkozásokról, holott a ker. papságra sem nehezedett ezeknél több és fontosabb foglalkozási teher.

Mint a zsidó hitelvek hirdetőjének és magyarázójának, mint az egész vallásos-élet rendezőjének oly kiterjedt hatásköre volt az egykori rabbiknak, a minőről a jó Bél talán távolról sem alkothatott magának fogalmat.

A rabbi hatásköre és funkciója három irányban nyilvánult: 1.) Hitközségének vallásos, szertartásos és liturgia ügyeire felügyelt és kezelte azokat. 2.) Hitközsége kebelében előforduló mindennemű vitás és peres ügyekben Ítéletet hozott a talmud rendeletei alapján, mely oZÉlra a rabbi mellé még két talmud-tudó ülnökét rendelték. 3.) Minden rabbinak úgy vallásos kötelessége, mint erkölcsi feladata volt talmud ismer-

reteit másokkal közleni részint az által, hogy rabbi-jelölteket minden díj nélkül oktatott, őket a pályára kiképezvén, részint az által, hogy az imaházban nyilvános, oktató előadásokat tartott. Ez utóbbit azonban minden arra képesített laikusnak is megengedhette a templomi előjáróság. (Orient. 1. c.) Végre a rabbi teendőihez tartozott az is, hogy a hozzá intézett szertartásos kérdésekre írásbelileg válaszolt. Ezen módon keletkeztek az úgynevezett véleményezési nyilatkozatok. Magyarország e nemben csupán 3 rabbi tekintélytől mutathat fel ilyeneket: Eisenstadt Meirtől 1715, 1740, — Zwi Echachamtól 1712 — és Sofer Mózesről 1801—1839. Ezen véleményezések rendszeren állandó törvényes erőre emelkedtek.

A rabbi működése körében önállóan és minden más rabbi tekintélytől függetlenül intézkedhetett, sőt fel volt jogosítva, szigorú vizsgálat után a rabbi jelöltnek érvényes bizonyítványt kiállítani. Az, hogy 1649-ben Wertheim Samson bécsi rabbi és 1749-ben Berusch nikolsburgi rabbi magokat országos-rabbiknak nevezték, nem volt egyéb üres czinnél, miután Magyarországon semmiféle papi befolyással nem bírtak.

Az önmagára hagyatott hitfelekezet politikailag és társadalmilag elkülönítve lévén, korán volt arra utalva, hogy oly institutiókat léptessen életbe, melyek a kölcsönös gyámolítás lehetőségét előmozdítsák. Es csakugyan találunk Budán — a kezdetleges chevra-kadischa (temetkezési egylet) egyleten kívül, más jótékonycélú egyleteket is, mint: halott-kísérő, szegényeket ruházó, és betegápoló egyletet.*) Ezeken kívül létezett még egy egylet, melynek célja volt a zsidó rabszolgákat kiváltani, s ezen célra nagy Összegeket küldtek Salonichba.**)

*) Kezdetben az összes egyleteket mindkét hitközség közösen kezelte, később külön válván, minden hitközségnek meg voltak táját jótékony egyletei (M. Isserls G. A. N. 82.)

**) Az olasz és más országbeli zsidók tömérdek pénzt áldoz-

Minden egyesület külön-külön saját kebeléből választott elnököt és választmányt, valamint igazgatóságot még pedig a hitközség képviselő testületétől független igazgatóságot. Csak a legújabb időben kebelezettek Pesten az összes jótékony egyesületek a hitközségi igazgatóság vagy elnökség körébe, a mit azonban kevés hitközség akar utánozni. — (A kaposvári hitközség igenis utánozta.)

A hitközségi intézmények egyik lényeges részét teszi továbbá az úgynevezett „nők fürdője.“ Bél. állítja, (1. c. III. 444.) hogy Budán még 1735-ben a bécsi utcán — egykori zsidó utca — fennállott azon régi épület, melynek pinczéje egykor ilyen fürdőnek volt berendezve.

Ha a vallásos rajongás az élők közt emelt választalat, úgy nem lehet csudálni, hogy ezen rajongás a holtakat is kívánta elkülöníteni. A zsidók nem akarták, és a keresztények nem engedték meg a közös sírkerte két. Miért is a zsidók mindenütt, a hol egy hitközséget képeztek, külön temetővel is bírtak. Budán a Krisztina városban a zsidó kapu előtt, — most fehérvári kapu — Sopronban az egykői várnak bástyái megett. Falukon vagy pusztákon lakott egyes zsidók kötelesek voltak holtjaikat elvinni oda, a hol zsidó temető létezett, a mi sok vesződéssel és vámpénzszarolással járt. Ezen méltánytalanságot megszüntette ugyan IV. Bélának 16. sz. a. hozott törvénye, de csakis rövid időre. Mert csakhamar életbe léptették ismét, és érvényben hagyták egészen a közelmúlt napokig azon vakhittól élesztve, hogy szerencsétlenség következik be, ha a hullát az egyik határból a másikba viszik. Hogy Ver* böczyt, a corpus juris nagynevű szerzőjét csakugyan a budai zsidó sírkertbe kellett-e eltemetni, ezt bizonyítsa be maga Löv. (L. B. I. 1847. 83.)

tak, foglyai esett hitsorsaik kiváltására. A többi közt Spitzer Abrakán), a bécsi hitk elöljárója sok zsidót váltott ki azok közül, kik Buda ostromlása alkalmával foglyokul ejtettek. (B. I. 1874.)

Belszervezet és igazgatás tekintetében minden hitközség egy önálló, autonóm köztársaságot képezett, mely semmiféle függési viszonyban nem állott más hitközséggel. Mind a mellett a kormány közvetlen közelében, tehát Budán is, később Pozsonyban választottak egy tekintélyes férfiút, ki az ország összes zsidóit hatóságokkal szemben képviselte, és szükség esetén velök hitsorsosai ügyében érintkezett.*)

Az egyes megyékre kivetendő türelmi adónak megállapítása és beszédese, — mi egészen a zsidókra bízott — egy külön képviselet szervezését tette szükségessé. Ennek megfelelőleg minden megyében, a kerületek számarányához képest — a hitközségek külön választmányi tagokat jelöltek ki, kik rendszeren a megye székhelyén és a megyei gyűlések napjain gyülekeztek össze, hogy a türelmi adó tárgyában tanácskozzanak. Ezen választmány lassan-lassan szélesebb működési kört nyert, mi a megyék hallgatag megegyezésével történhetett. Ezen választmány kezelte, még pedig a legnagyobb önzetlenséggel és pontossággal hitsorsosai árvapénzeit; az évnegyedes gyűlések alatt békebiróságot is képezvén, elintézte a hitsorsosok közt felmerült peres kérdések legtöbbszörét, s hozzá az ügyvédek sajnálkozására oly ügyesen, hogy ritkán alkalmatlankodtak a foldesuraságnál vagy megyénél. Végre oda is törekedett ezen választmány, hogy személyes befolyás vagy kérvényezés útján egy-egy szigorú rendelet enyhítsen, vagy vótkép megsemmisítsen. Az is megtörtént, még pedig igen gyakran, hogy ezen választmány kebeléből küldöttség menesztetett a fővárosba, hogy egyik-másik fontos tárgyban ott az illetőkkel értekezzenek.

*) A 15-ik század végén a pozsonyi zsidó bíró Mendl Jakob, ki a kormánynál nagy tekintélyben állott, nyerte el a Praefektus Judaeorum címet, a mely fényes hivatalt családja bosszn időn át 1482—1626 viselt. Hanem a Präf. jud hivatalra nem mindig zsidót neveztek ki. Így p. 1426-ban a soproni polgármester Gallnsoh Péter, és 1431-ben Gara Miklós nyerte el a méltóságot (Magy. akad. ért.)

A türelmi adó eltörlésével fölöslegessé válván a választmány, ez is felosztatott, és ismét bekövetkezett az egyes hitközségek régi autonom állapota teljes korlátlanóságában. Hogy ezen állapotot — jóllehet sok fény, de még több árnyoldala volt — megváltoztassák, a kormány 1868. december 8-ára egybehívta Pestre a zsidó kongresszust. Úgy közigazgatási, mint a kormány rendeleteknek könnyebb végrehajtása céljából, a központosításnak egy bizonyos nemét törekedtek behozni, a mely központosításnak egyes szálai a pesti országos irodában egyesülnének.

Azonban egynémely, és nem mindig önhibája miatt elkövetett túlkapások és hamis fogalmak folytán nem egy, hanem két központosítási szervezetet teremtettek, melyek most növekvő elkeseredéssel állnak szemközt egymással. *)

II. FEJEZET.

Ipar és kereskedelem.

Mint az ó-kornak más népei, különösen pedig a keletiek, a zsidók sem szerették a mesterséget. Lealázó foglalkozásnak tekintették, a mit csakis asszonyokra és rabszolgákra bízta. Ha tehát Fessler II. Endre azon törvényéből, mely a zsidóknak vásár- és ünnepnapokon megtiltott zajos munkát végezni — azt követelteti, hogy a zsidók már akkor mesterségeket űztek: úgy ez csakis a rabszolgák munkáira vonatkozhatik, kik akkor a háznép kiegészítő részét képezték, és a vagyoni állapot leltározásakor fontos szerepet játszottak.

A kereszténység terjedése után, mi maga után

*) Az országos iroda ellensúlyozására az orthodoxok is felállították, „Durchführungs-Comission“ (végrehajtó bizottmány) név alatt saját központosítási orgánumukat, melylyel azonban éppen oly kevés dolga van a kormány na mint az országot irodával.

vonta a zsidók rabszolga tarthatási jognak megszorítását — különösen pedig akkor, midőn a zsidók a sz. k. városokban is visszaszorították a ghettoba, belátta, kivált a szegényebb osztály, hogy valamely kézmunkához kell nyúlnia, ha életfentartási szükségleteit meg akarja szerezni. De csak a könnyebb mesterségekre szorítottak, mint: szabó, varga, aranymives, tímár, szűcs, pálinkafőző *) és különösen a gombkötő mesterségre; utóbbiak Lengyelországból vándoroltak be. A nehezebb, kivált a némi veszélylyel járó mesterségeket a keresztényekre bízta. Magától értetődik, hogy az összes mesterségeket kizárólagosan hitsorsaiktól voltak kénytelenek megtanulni, s mind ennek daczára néha oly remekműveket készítettek, hogy fölkelték általa a czéhek irigységét (1. f.)

Csak az új korban, a midőn József császár az ipar előtt is emelt korlátokat lerombolta, nyúltak a magyar zsidók is teljes buzgalommal az ipar különféle ágaihoz. Pozsonyban már 1820-ban alakult egy egyesület, zsidó kézművesek kiképeztesére, mely egyesületbe azonban csupán oly tanoncok vétettek fel, kik a talmud tanulmányozására képességgel nem bírtak.

Több eredményt mutattak a hasonczélú egyesületek, melyek a 80-as években Pesten, Kanizsán és Aradon alakítottak; s midőn 1845-ben egy zsidó küldöttség József nádor előtt panaszt emelt, hogy a czéhek vonakodnak zsidó kézműveseket testületökbe felvenni, a főherczeg azzal csillapítá őket, hogy a czéhek saját híveik irányában sem tanúsítanak szabadelvűbb eljárást, mennyiben ezeknek is különféle akadályokat gördítenek utjókba. Mindennek daczára sikerült egyik-másik zsidó mesterembernek felső vagy legfelső helyen úgynevezett engedélyt nyerni, minek folytán nyilvános

*) Lengyelországból bevándorolt zsidók tanították Magyarországon először, miként kell gabonából pálinkát főzni. (Fessler ill. 77 l.)

műhelyekben gyakorolhatták mesterségüket a nélkül, hogy a cézhek ebben okét akadályozhatták volna.

A zsidók máskülönben nagyobb vállalatokba is bocsátkoztak. így alapította pl. a Goldberger család a nagyszerű kartongyárat Budán, melyet 1854-ben ő felsége is szerencsételtett látogatásával; továbbá Fischer Mór a világhírű kőedénygyárat Herenden; Müller a kitűnő és a külföld gyáraival is versenyt kiálló üveghutát Daruvárott, melyben ugyanez idő szerint — mi eléggé sajnós — nem dolgoznak; s végre Posner K. Lajos lovag papír és vonalzó gyárat Budapesten.

Kevesebbet foglalkoztak a magyarországi zsidók, kivált a magyarok bejövetele előtt a földműveléssel. A rómaiak uralma alatt mindenütt szerezhettek ugyan magoknak ingatlant, de még mindig azon erős hitben élvén, hogy a messiás visszavezetendi őket elvesztett hazájokba, Palastinába, nem akarták magokat sehol sem tulajdon földhöz kötni. Ingó vagyon szerzésében fejtettek kiazért kiváló buzgalmat, a mit annak idejében majd könnyen magukkal vihetnek.

Más viszony fejlődött ki a magyarokkal bevándorolt kozár zsidók közt, kik mint csapatfőnökök az elfoglalt országrészből tulajdon földet nyertek. Ezen kozár zsidók, kik nem voltak annyira áthatva a messiás eszméjétől, földjeiket az akkori szokásnak megfelelőleg foglyokkal, vagy pénzen vásárolt rabszolgákkal műveltették, a mi nemcsak az Árpádok idejében, hanem még később is igen gyakran megtörtént. így érthető meg csak, hogy zsidó comeseknek felemlítették közül: Teha, Besenyőnek volt birtokosa, Herul, Komáromnak bérelője, és mások, más-más jószágok birtokosaiként szerepelnek. Említettük, hogy mihelyt a ker. vallás szilárd gyökeret vert, a zsidóknak meglett tiltva ker. rabszolgákat tartani, a mi igen megnehezítette a földműveléssel való foglalkozást. És mégis különös előszeretettel foglalkoztak vele a zsidók; minden zaklatások daczára, részint haszonbérletben bírt gazdálkodást folytattak,

részint pedig saját birtokaik voltak, a melyek mindig mások nevére voltak telekkönyvileg bejegyezve. Különben a ker. rabszolgák tartására vonatkozó tilalmi törvény sem igen tartatott meg szigorúan, minek következtében a zsidók tovább is ker. rabszolgákkal neveltették földjeiket. Nem kívántatott ehhez egyéb, csak a földesuraság beleegyezése. *)

A török uralom alatt semmisenem akadályozta a zsidókat a mezei gazdálkodásban, miután tetszés szerint tarthattak, vehettek és eladhattak ker. rabszolgákat, sőt minden, zsidótól törökhöz szökött rabszolgát, ha az izlamra át nem tért, azonnal ki kellett szolgáltatni. (Magy. akad. ért.)

Ezen igazság is József császár rendeleteinek köszöni nagyban lendületét és felvirágzását. Eme rendelet értelmében a zsidó csak az esetben bírhatott úrbéri jószágot, ha azt saját maga műveli; hanem a magyar jó indulat e föltétel iránt is elnézéssel lévén, a zsidó akadály nélkül juthatott földbirtokhoz, s nem is kellett azt arcza izzadságával megművelnie.

Nagyobb buzdítást nyertek erre a zsidók 1839-ben azáltal, hogy az ez évi országgyűlés mindkét háza elfogadta az indítványt, mely szerint a zsidóknak föltétlenül megengedtessek úrbéri telkeket bírhatni; a törvényjavaslatot azonban Becsben nem szentesítették. Különös előszeretettel fogtak most a zsidók a földműveléshez. Aradon (1859.) és más városokban egyletek alakultak a földművelés előmozdítása végett, a mely idő óta a zsidók ezen a téren is kiállják a versenyt, sőt gazdálkodási, illetőleg takarékosági szempontól itt-ott még talán felül is múlják ker. polgártársaikat.

A magyarországi zsidóknak legfontosabb foglalkozása — nem lehet tagadni a kereskedés vala. Magyarországon is éppen úgy, mint egyebütt leginkább

*) A rohonczi zsidók 1692-ben Batthyányi Ádám gróftól bírtak földeket, az urasáénak ettől földadót fizettek, de tetszésük szerint nevelhették a földeket. (B. Oh 1. c.)

ezzel foglalkoztak a zsidók. Már a rómaiak idejében mindenféle árucikkkel kereskedtek: de a rabszolgákkal kereskedést nagyban űzték, az egyes hadfiaktól vásárolták, vagy cserélték be őket, a miért azután az államnak meghatározott adót fizettek. (L. Ann. Aventin. Baj. 288.)

Magyarországban a kereskedések gazdag forrása nyílt meg a népvándorlás idejében, a midőn az egyik nép kiszorította és kifosztotta a másik népet, s a harcosok örömezt túladtak az ejtett, nekik csak terhőkre vált zsákmányon. Be viszont a harcos sem nélkülözhetette a kalmár zsidót, mert ez látta el őt az élelmi szerrekkel és szerezte be számára a kisebb-nagyobb szűk. ségleteket.

Eme tulajdonainál fogva a zsidónak a magyarok is hasznát vették. A zsidók látták el a magyarokat is a szükséges s előttük még ismeretlen árukkal, a miért cserében átengedték a zsidónak a zsákmányt, még pedig első sorban a rabszolgákat. A rabszolgákkal azután a zsidók jövedelmező kereskedést folytattak.

Be még nagyobb hasznát vették a zsidóknak az ország azon békés lakói, kik egymástól messze fekvő falvakban, várakban vagy tanyákon telepedtek le. Mint Ó-Angliában, úgy Magyarországon is fontos eseménynek tartották, valahányszor a zsidó házaló ilyen helyeken megjelent. Nem csupán a háztartáshoz szükségelt apróságokat hozta, hanem a nagy világ híreivel is ellátta magát, a miknek elbeszélésével azután néhány estén át szórakoztatta a helység apraját, nagyját.

Egyes zsidó kalmárok már jó korán telepedtek le faluhelyeken, (Fessler) még pedig a földesuraság védnöksége alatt, a mely védnökségért bizonyos, meghatározott adót fizettek. Ugyanekkor nyerték földes uraiktól a regálékat — t. i. bor-, sör-, palinka-mérés és hús-vágási jogot — haszonbérbe. Hanem a haszonbérleti összeg néha oly túlcsigázott volt, hogy kénytelenek voltak mindenféle szabad- és nem szabad eszközökhöz

nyúlni, csakhogy az összeget bármi úton-módon előteremthessék.

Hogy a zsidók az államregalékat is bírták, s e körül sem téveszték szem elől saját előnyöket, azt fent, az illető helyen már említettük.

A nagyobb városokban letelepedett és többnyire jómódú zsidók, nagyban folytattak kereskedést. A budai zsidók áruaktárakkal és nyitott kereskedésekkel bírtak, sőt áruikat elvitték — különösen vizen — a közel fekvő helységekbe. (Orient 1. c.) Vizen tették meg az utat a többi közt Eszékig is, a vásárokat látogatni. (S. E. 33.) Egy alkalommal ilyen hajót kalózkodtak meg és három zsidót meg is öltek. Külföldi összeköttetéseiknél fogva — kivált Németországgal — lehetővé vált nekik Magyarország gazdag terményeit ott forgalomba hozni, s onnét a nálunk hiányzott kézműipar készítményeket behozni. A magyarországi zsidók első sorban Mainz városával álltak szoros kereskedelmi összeköttetésben, a mi eléggé csudálatos. (Mon. hung. hist. 1.13.574. 576. Orient 1847.)

De kelet felé is jelentékeny, kiterjedt kereskedést folytattak a zsidók, Belgrad, Salonich és Alissona városokkal állandó kereskedelmi összeköttetésben állottak. Utóbbi városból hozták a vallásos szertartáshoz szükséges pálmaágakat és etrogokat (cedrusalma). (Orient 1. c[^]) A zsidók belkereskedése is ügyeimet érdemel, mennyiben a budai zsidók a Dunán fel- és lefelé mindenütt megjelentek áruikkal. A városokban már inkább volt korlátozva a kicsinybeni kereskedés. A pozsonyi zsidóknak pl. meg volt tiltva lovakkal és finom posztóval kereskedni, a budaiknak pedig — a lefoglalás terhe alatt — nem volt szabad idegen kereskedőktől vásárolniok. Budán a házalás is tiltva volt; árucikkeiket hetenként csak egyszer — ezt is a zsidó-utczán — vihették piacra. (Buda városi jog 194. — Magyar akad. ért. V.)

A török uralom alatt a budai zsidók a só-, hús-*) és bor-árulást jognak voltak birtokában, mely utóbbiról azonban önkényt lemondottak, mert gyakori összekoczczanásokra adott alkalmat.

A legkiválóbb és legjövödelmezőbb ügylet maradt mindenestre — nem kizárólagosan a zsidóknál — a pénz- vagy jobban mondva az uzsora-üzlet. Ennek erkölcsstelen és káros kihatása — mi az önkény és erőszak idejében, mint a középkorban mindenütt, úgy hazánkban is a főnemesség és főpapság hatalmaskodása alatt napirendjén volt — (Fessler V. 849. és tov.) nem éppen a zsidóknak tudható be bűnül.

Hiszen keservesen szerzett vagyona minden pillanatban ki volt téve egyik-másik főnr hatalmaskodásának. Arra volt tehát utalva, hogy a már szenvedett, vagy még ezután szenvedő veszteségekért némiképp kárpótolja magát. A török uralom idejében, a midőn egyáltalán nem volt tanácsos törököknek pénzt kölcsönözni, a zsidók csupán magok közt csináltak díj-üzleteket. A határozott időre azután vagy az áruczikketet szolgáltatták, vagy megfizették a járulékot. (Orient I. c.)

Azonban az uzsora-üzlet távolról sem öltött oly aggasztó alakot, miként azt Bél, Fessler s mások a gyűlölet. látható jelével elhithetni szeretnék. Hogy egyes zsidók üzlet dolgában visszaéltek egyeseknek könnyen-hívóségével, ezt épp oly kevésbé lehet az összes zsidók bűnéül felróni, a mint nem lehet az egész magyar nemzetet azért elítélni. a miért egyes főurak vagy főpapok bűnös erőszakoskodásokat követtek el. A zsidók, miként Bél naivul megjegyzi, csupán polgártársaik tudatlanságát és ostobaságát aknázták ki saját előnyökre. De mindkettőt felhasználják még napjainkban is nemcsak zsidók, hanem más vallásuak is ehhez hasonló és más-

*) Voltak török mészárosok is, kik kóser húst árusítottak el, ha marhát zsidó vágta le, és a húst zsidó rítus szerint egészesnek találta. (Orient I. c.)

nemű czélokra.*) Hogy mily uzsoráskodás történt Magyarországon az itt vert ércpénzzel, azt már említettük; itt elegendő legyen még megemlíteni, hogy nem kizárólagosan zsidók voltak, kik ezzel foglalkoztak. — Nagy nyeresényt nyújtott a zsidóknak és bolgároknak a silányabb ércből vert s rájuk bízott pénzeknek becserélése. Mert az általok önkényileg számított kamara nyeresémen kívül még minden helységtől, a hol pénzbevéltás végett tartózkodtak, egy-egy napra három lat ezüst járt. (Deer. Aud. II. d. ann. 1224. — Fessler II. 754.)

Az új korban végre azon meggyőződésre jutottak, hogy az államháztartás legfontosabb tényezőinek egyike: a kereskedés, s így nem érdemli meg azon megvetést, a miben a középkorban részesítették. Ellenkezőleg, égető szükség, hogy a kereskedést az állam gondos ápolás és hathatós gyámolítás alá vegye, hogy vele a jómódú és legtisztesegebb állampolgárok buzgóan foglalkozzanak. .

Magyarországnak is haladnia kellett e téren. Jóllehet, hazánk kiválólag első rendű agrikulur ország, s a földbirtokkal gazdagon megáldott magyar ember különös előszeretettel lévén a mezei gazdálkodáshoz, nem igen bir hajlammal a kereskedés iránt; mégis sok, nagyon sok történt a kereskedelem felvirágzása körül hazánkban, kivált a legújabb időben. S nem lehet tagadni, a magyarországi zsidók nagy érdemeket szereztek magoknaa az által, hogy az államháztartás ezen ágát kezükbe ragadván, szemlátomást mozdították elő az

* Igen gyakran megtörtént, hogy a pénzületeket is megnehezítették a zsidóknak, sőt néha-néha csalókévá is lett. Mint fent jeleztük, a kikötött kamatokat leszállították, s gyakran végkép betiltották. Budán évenként egyszer, minden kötvényt és záloglevelet. megvizsgálás végett be kellett mutatni a városi hatóságnak „auf dass dy posen Juden mit arger list icht dye Christen nmb ír erb pringen“, hogy a gonosz zsidók álnok utón meg ne foszszak vagonukul a keresztényeket. (Buda városi jog 196 cz.)

ország jóllétét és felvirágzását.*) Igaz, hogy a zsidók ezen a téren sem feledkeznek meg saját énjükről, és ez által az irigység felköltésére gazdag tápanyagot szolgáltatottak, a mi azután gyűlölettől átlengett vádakban tör utat magának; de ez senkit meg nem lephet, ki a viszonyokat tökéletesen ismeri.

III. FEJEZET.

A zsidók vallásos viszonyai.

A második templom elpusztulása után már széles körben hódított volt Mózes törvényeinek pharizaus-féle értelmezése, s az így módosított zsidó vallástant terjesztették is a zsidók a nagy terjedelmű római birodalomnak minden iránya felé. Bárhova vezette is a fáradt zsidó vándort végzete, vallásától sehol meg nem vált; ez volt minden tettének rugója, életének reményhorgonya, és ez határozta meg egyáltalán egész életmódját. Egy és ugyanazon tan fűzte össze közös kapcsolattal a szélrózsa minden irányában szétszórt zsidókat.

A kelet és nyugat római birodalom minden tartó, mányában, nem különben Pannóniában is így volt ez, a hová a római légiókkal egy időben emelkedtek érvényre a talmud szabványok.

Ugyanezen tan terjedt át valószínűleg később N. Károly hódításai alatt Német- és Franciaországból az akkori Avar birodalomba, hol már számos letelepült hívei valának.

A magyarokkal bevándorolt kozár zsidók — mint látszik — a karai felekezet hívei voltak, (Orient 1847) hanem alkalmasint csakhamar elfogadták az itt talált

*) Az ország legmíveltebb és legbefolyásosabb egyének egyike csak a napokban nyilatkozott jelenlétben, hogy ő nem tudja, mi módon állhatna fenn egyáltalán a kereskedés Magyarországon zsidók nélkül.

hitsorsosaik tanait, úgy, hogy a vallásnak egyöntetűsége és egysége csakhamar ismét helyreállított.

Azonban a régi zsidók nem igen tarthatták meg szigorúan a rabbik szabványait; eléggé bizonyítja ezt ama körülmény, hogy a vegyes házasságok napi renden voltak, s így az étel, és más törvények szigorú megtartásában sem igen erőltethették meg magokat. Ennek okát a hatalom kezelőinek akkori eszélyes politikájában kereshetjük, kik hitfelekezeti korlátokat még nem akartak emelni emberek és emberek társadalmi élete közé. Különbösen a hitközségi szervezet, a synagoga, a nők fürdője, a törvény-tekercsek készítése és tiszteletben tartása, és a szombat ünnepélyének szigorú megtartása, — mit IV. Béla 5. sz. a. törvénye szerint a törvényhatóságok is tartoztak tiszteletben tartani — mindez eléggé bizonyítja, hogy a magyarországi zsidók a rabbi-szabványok értelmében rendezték be vallásos életmódjukat.

Ezen egyetlen, az összes zsidóságot magán hordozó szilárd talajon emelkedett fel a magyarországi zsidóságuak büszke csarnoka, mely azután irányt szabott életmódjuknak. Ha akadunk is némely régi héber iratban, mint pl. Eisenstadt Meier véleményadásában azon adatra, hogy kétféle u. n. német és spanyol zsidók laktak itt, kik, mint Budán, Temesvárott és más helyeken külön templomokkal is bírtak: úgy ezeket csupán csekély véleményeltérés a szertartások vagy liturgiák terén, különítette el egymástól. A rabbi-zsidóságnak teljes általánosságban elismert elveinek mindketten közösen hódoltak, és a zsidó vallás egységét fentartották.

A közös tanhoz való szoros ragaszkodás daczára, Magyarország még sem lett egészen megkímélve a néhanéha feltűnő felekezeti szellemtől, s az azzal karöltve járó csalástól és fanatikus rajongástól. így tolt fel magát pl. 1684-ben Messiásnak egy bizonyos Mardachai Komáromban; hanem kevés követőkre talál-

ván Magyarországon, Olaszhonba ment, bol azután nem sokára lelépett a világ színpadáról. (Jóst Judenthum III. 216.) Sabatbai Zwi által megteremtett, és Lengyel-, Morva-, Cseb-. de kivált Törökországban oly annyira elterjedt felekezetnek is akadtak hívei Magyarországon, kiket azonban vad düh vei üldöztek. így volt kénytelen pl. S. Casson Jehuda Lóv rohonczi rabbi — a nagyhírű Eibenschnitz Jónathannak tanítványa — megszökni működési helyéről 1750—60,*) bármint fáradtak is barátai és hívei ennek megakadályozásában. Pozsonyban pedig 1760-ban, egy ünnepnapon hurczolták fogságba az említett Eiben schnitz Jónathannak fiát, Mardachait, az ottani előljárónak Leidesdorfernek eszközlésére csupán azért, mivel őt is, mint atyját sabathaismussal vádolták.

Azon felekezet életbehívását, melyet 1616—18-ban sabbatariusok név alatt Erdélyben fennállott, tévesen tulajdonítják a magyarországi zsidóknak, különösen pedig a sabathaismus híveinek. Bethlen Gábor fejedelem alatt Pécsi Simon, Bocskaynak volt titkára alapított egy keresztény hitlelekezetet, melynek fő valláselvei voltak: a zsidó éttörvények megtartása, a szombat-ünnepélése és a háromság tagadása. Miért is sabbatariusoknak vagy judaicusoknak neveztek. Hogy a körülmetélést és más efféléket fölvettek-e programijukban, arról nincs tudomásunk. De miután a vallásfelekezetet Erdély rendei el nem ismerték, csakhamar feloszlott. A sabathaismussal azonban, mint Jóst hiszi, nem állhatták semmiféle összeköttetésben, miután ezen felekezet alapítója csak 1625-ben született.

Sokkal mélyebb gyökeret vert és nagyobb elterjedést nyert a chasidismus, melylyel Lengyelország

*) A stomfai rabbit Árhoicz Náthánt, kit ugyancsak, mint a sabathaismus hívét vádoltak, és kit e mia»t Barbi M. pozsonyi rabbi hivatal vesztéssel fenyegetett — földesura, Pálffy gróf vette pártfogásába, úgy hogy haláláig — 1791 — menten minden zaklatásoktól ott megmaradhatott.

szerencsételtetett bennünket, és leginkább, az ország északi megyéiben fészkelte be magát. Egy kegyeletes, titokszerű felekezet vala ez. mely sem a biblia, sem a talmud szabványait nem tartotta meg szigorúan, hanem erkölcsös élet, imádkozás és a rejtélyes tanokban (kabbala) való firkezésés által törekedett egyesülni a schechinával, a világosság ős forrásával. Magyarországon első, ilyenmű zadik, a Galicziából meghívott Dattelbanm M. vala. vagy miként enmagát nevezé Teitelbaum, ki Sátoralja-Ujhelytt egy önálló, chassidäus hitközséget alapított. Imponáló külseje, kitűnő talmud tudománya, de még inkább kabbalistikus szédelgései és kiosztott amulettek segélyével véghez vitt csudagyógymódok által csakhamar világhírűvé és csudatevő szentté lön. Közel és távolról vándoroltak hozzá gyögyíthatlan betegek, fizetéseképtelen adósok, magtalanok és más elégedetlen házasfelek, hogy amulettjei és áldásai segélyével orvosoltassanak. Alig szükség említeni, hogy a kiosztott csudaczedulák rendszeren több hasznot nyújtottak az adónak, mint az átvevőnek.*)

Keni annyira a történet mint inkább a monda körébe tartozik Jóst által is ily alakban tárgyalt Brett Samuel angol missionariusnak elbeszélése, egy, állítólag Magyarországon megtartott zsidó zsinatról. Ugyánis Nagy-Idán, Abaujmegyében — 1650 — 300 rabbiból álló nagy zsinat tartatott, melyen a messiás kérdést tárgyalták, határozván annak megérkezését várni. Hanem a rabbik a jelen volt papsággal vitába keveredvén, a zsinat eredmény nélkül feloszlott (L. Jost VIII. 226 - Löw Busch I. 1846-47.)

A zsidóságnak eddigi egysége Magyarországon is lassan-lassan mindig nagyobb és nagyobb szakadásnak ment eléje. Mendelsohn korszaka nem maradhatott be-

*) Eléggé sajnós, hogy az erkölcsiségen alapult felekezet csakhamar a legerkölcstelenebb érzékiséggé fajult, melyet azután minden jobb gondolkozás zsidó került és megvetett. (L. Perle József „Megalle Temirin“ című művét,)

folyás nélkül a magyarországi zsidókra, biblia fordításából ismerni tanulták a magyarországi zsidók a német nyelvet és irodalmat, ismeretkörük, fogalmaik tágultak, úgy hogy az, mit a talmud nekik nyújtott kicsinynek, szűknek és korlátoltnak tetszett.

Egyes embereket, eddig nem ismert sejtelem szállott meg egy magasabb és nemesebb vallásos rendeltetésről, kik azonban csak szívok mélyében rejték el a nyert meggyőződést, a nélkül, hogy azt szabadon hirdetni merészkedtek volna. Az aradi főrabbi Chorin Ahron volt a legbátrabbak egyike, ki szabadon hirdetett vallásos meggyőződésének vértanúja is volt.

A magyar zsidóságnak ezen nemes előharczosa abban fáradozott hivatalba igtatása óta, (1789) hogy hitközségében jobb vallásos szellemet ébresztszen. Eltávolított azért minden babonáshitü szertartást és szokást a synagogából és a nép társadalmi életéből. Midőn később 1798-ban ő is elfogadni merte a temesvári rabbtól már 1792-ben megadott engedélyt, hogy a tokhalat enni szabad, megindult ellene az eddig csak csendben működött fürgeteg, s 40 rabbi eretneknek nyilatkozta.

A nikolszburgi rabbi kezdeményezésére, — ki országos rabbi czímet viselt — a budai rabbinatus tanács elé csalogattatván. kelepczébe került: mert különféle cselszövények és megalázó fenyegetések által kényszerítők őt nyilatkozatainak visszavonására. De midőn 1804-ben a tíz bűnbánati nap szombatján, a hitszónoklat közben gyalázták, kényszerítve látta magát a törvény védelmét kikérni. A törvény nem csupán kiereszkolt visszavonását semmisítette meg, hanem elégtételt is akart neki szolgáltatni, a miről azonban nemeslelkttleg lemondott. Halála alkalmával, mi 1844-ben, 79 éves korában következett be, a legritkább kitüntetésben részesült; ugyanis Arad városának összes harangjai adták a gyászkíséretet. Chorin talán egy egész századdal jött hamarabb Magyarország számára; de

törekvései a jövőre nézve itt-ott mégis áldást hozó nyomokat hagytak hátra. Reformatori tevékenysége és szelleme az aradi hitközséget mint a községgé emelte, kifelé pedig nem egy csiraképes magocskát vetett el.

S ez volt Magyarországon az első haladás a zsidók vallásos terén, mi azonban unikum maradt a maga nemében, és mint gyöngéd növényt gondosan kellett megőrizni a fanatizmus zord fuvallatától.

Ekkor lépett fel Ullmann Gabriel, a pesti hitközségnek elnöke, (1827) ki, hogy a csüggedő haladást merészen a nyilvánosság elé vigye, a bécsi eseményt követve Pesten is korszerű és javított isteni tiszteletei rendezett be. Kezdeményezésére a fennálló iijusági egyesület, (Chessed neurim) — melynek ő is tagja volt — új imaházat rendezett be; kántorul az ó-budai származású Denhoft, német hitszónokul pedig az ugyancsak ó-budai tanítót Bach Józsefet alkalmazták. Ki a pesti zsidóknak akkori kultúrállapotát csak némileg ismerte, ezen vállalatot rendkívüli haladásnak tartotta, mit igazságtalanul gyalázott és alacsonyított le a külföld, sőt maga a szellemdus Lőv is. (L. LŐv. Zsidó kongressus 108.)

Bármily örvendeztető és dicséretre méltó volt is ezen első föllépés, annál veszélyesebbek voltak annak következményei. Első, saj nála trara éltő alkalmat szolgáltatott ez, a fővárosi zsidó hitközségben szakadást előidézni. Először állott szemközt egymással két vallásos hitközség, u. m. az orthodox és neolog, melyek állandó karezot folytattak egymással, még pedig nem mindig nemes fegyverekkel.

Ez időtől kezdve a szakadás mindig nagyobb-nagyobb mérveket öltött; mert miként Pesten kétféle templom és kétféle mészárszékek — egymást kölcsönösen gúnyolva — állottak fenn: akként alakultak ezen viszonyok Fehérvárott, Nagyváradon és hazánk más városaiban. Csak igen kevés helyen sikerült javított isteni tiszteletet berendezni, és korszerű rabbikat meg-

hívni a hitközség ketté választása nélkül, mint ez pl. Nagy-Kanizsán történt.

Miután a haladás szelleme Magyarországon mindig több-több tért hódított a maga számára, az aggodalommal telt orthodoxok ennek útját akarták állani, vagy a hol lehetséges, végkép elfojtani az által, hogy — mint fent láttuk — a régi eszközhez, a zsidó templom-fenyítékhez nyúltak. Ennek alapján ugyanis mindenkit, ki valamely mózesi- vagy rabbi-törvényt áthágott, pénzbírsággal, fogsággal, nyak vassal*), vagy kiközösítéssel büntettek. Eme tisztességes cél elérhetése végett a pozsonyi zsidóbírónak, Lembergernek ajánlatára az ottani rabbi Sofer Mózes 1832-ben kérvényt terjesztett be a kormányhoz, hogy ezen középkori eljáráshoz megkapja az engedélyt. A kormány azonban, mint várható volt — szigorúan megtiltott minden, emberi méltóságot megalázó testi büntetést. Eléggé különös, hogy a rendek éppen hajlandóknak mutatkoztak a zsidóknak is — mint a keresztényeknek — megengedni bizonyos határok közt a valláskényszert. (Löv. „A zsidó kongressus.”)

De mind ezen mozgalmak daczára a magyarországi zsidóság megtudta őrizni a vallásos egység látszatát; s habár nem szenved kétséget, hogy egy schisma már befészkelte magát, úgy azt nyíltan még nem akarta senki sem bevallani. Az orthodoxok még mindig azon hiszemben voltak, hogy az eltévedtek ismét visszatérnek elhagyott nyájokhoz; míg a neologok a korszellembe bizván, azon reménnyel kecsegtették magokat, hogy sötétségben élő hitsorsosaik nem sokáig zárhat-

*) E lapok fiatal olvasói talán érdeklődnek ezen büntető eszközzel közelebbről megismerkedni. Hiszen némely hitközségben még ma is őrzik, mint holmi tisztességes ereklyét. A templom udvarán, a synagoga külső bejáratánál, félhold alakú, mozgatható vas volt a falhoz erősítve sark foglalással. Az elítéltet falhoz támasztották, nyaka köré tették a vasat, és lezárolták, ilyen helyzetben kellett a pelengérré állítottoknak maradnia rendesen isteni tisztelet alatt.

ják el magokat a haladás fénylő világossága elől. A jövő azonban hivatva volt mindkét félt esalálmából felriasztani.

Eötvöstől, kellő tájékozás hiányában egybehívott bizalmi férfiak gyűlése által, az orthodoxok bizalmatlansága a legnagyobb fokot érte el, és „Magyar zsidó” című orgánumban először hirdették a schisma utáni vágyat, mihez azonban a neologok nem adták beleegyezésüket. Azok, pozitív alapra fektetvén vallásos meggyőződésüket, szilárd önállóságra vergődhettek; míg ellenben a neologok, negatív közönyükkel egy teljes szakadás esetén, elvesztették volna a talajt lábaik alól.

És a kongressus alatt mégis könnyelmű szándékból, vagy vastag tudatlanságból tárt kaput nyitottak a schismanak. Az által, hogy a zsidó hitközségeknek közigazgatási viszonyait — melyek a zsidóság alapját képezik — egészen mellőzték, kény szerített ék ellenfeleiket kilépni figyelő állásukból. Ugyancsak „schomre hadasz” (hitőr) nevezet alatt az összes magyarországi orthodoxok egy áttörhetlen phalanxxá tömörültek, mi áthidalhatlan úrt képezett köz öttök, és a haladópartiak között; az utóbbiaknál pedig hiányzott az öntudat és bátorság, a már ténynyé vált szakadást nyíltan bevallani.

De miként láttuk, minden egyes hitközség külön hitfelekezeti köztársaságot képezett, melynek ólén, vallási tekintetben a korlátlan cselekvési joggal felruházott, és semmi idegen tekintélynek alá nem rendelt rabbi áll. Eme patriarchalis viszony megszüntetésért törekedett néhány, a központosításhoz szító, magyar rabbi.

A pápai és sz.-györgyi rabbik felszólítására 1844. augusztus 21-én az orthodox rabbik gyűlésbe hivattak Paksra, kik indványozták és keresztül akarták vinni, hogy az összes magyarországi zsidó hitközségek négy kerületbe osztassanak. Minden ily kerületben az ott lakó rabbik saját kebelökből háromtagú kollégiumot

választanak, a mely kollégium, évenként megtartandó gyűlésben tanácskozik a kerület vallásos ügyei felett és ezeknek szigorú megtartására felügyel. Minden 3-ik évben pedig az egyes megyéktől kiküldött rabbi- képviselők közgyűlést tartanak.

Rabbi-képesítő diplomákat kiadni, csak a kerületi kollégium van feljogosítva. Sőt rabbi ülnök választása, azaz a rabbi teendők elvégzésére való felhatalmazás, csakis három rabbinak együttes véleménye alapján történhetik meg.

A rabbi-kollégiumnak hatásköréhez tartozik továbbá a hitközség és rabbi közt felmerülő viszályok kiegyenlítése; utóbbinak azonban fennmarad a jog, hogy a közgyűléshez felelbezhet.

A közgyűlés örködött az összes hitfelekezeti ügyekre; különösen pedig meghatározta, rendezte és vezette a synagogát, imákat és gyermekek tanítását. Utóbbit persze orthodox felfogásban és orthodox irányban.

Ezen, zsidó hierarchiát megállapítani készülő központosítás ellen erőlesen szállt síkra Schwab, pesti főrabbi. Ő is egy magasabb központosítási szervezetet óhajtott volna létesíteni Magyarországon, de rabbikból és értelmes laikusokból álló orgánum alapján, melynek gondoskodása alá tartozott volna a vallásos ügyek mellett, korszerű, tudományos elemek terjedését is előmozdítani a zsidóság körében. Az indítványt csak a bajai rabbi Schverin Götz és a temesvári rabbi Oppenheim Hirsch pártolták, ezek is csak amúgy immelámmal, minden erőly nélkül. (Löv. „A. zsidó kongressus.”) Miután a nagy többség Schwab indítványait elvetette, a gyűlés eredmény nélkül feloszlott.

IV. FEJEZET.

Tudományos viszonyok.

A zsidó állam romjain emelkedett fel a zsidó tudományosságnak dísztemploma. A föld kerekiségén szétosztott zsidók első és szent kötelességüknek tartották gyermekeiket a biblia és talmudtudományokban oktatni. Hiszen ennek elhanyagolása volt a bekövetkezett nemzeti hanyatlásnak egyik főoka.

A mulasztottat pótolniok kellett. Ha az apának magának nem volt ideje vagy képessége, úgy tanítóra bízta gyermekei tanítását, ki úgynevezett Chederben (zugiskola) nyitotta az első oktatást a bibliában és talmudban, s készítette elő növendékeit a magasabb talmudiskolák — jeschiva — részére.

Ezen utóbbi, magasabb akadémiai tanintézet jellegével bírván, a rabbi kötelességszerű hatáskörébe tartozott, a mivel különben laikusok is szerettek foglalkozni. Minden nagyobb hitközségnek rabbija, vagy talmudtudós tagja, némileg vallásos kötelességének tartotta több vagy kevesebb talmudtanítványt kiképezni anélkül, hogy fáradozásáért díjazást igényelt volna; s minél több képességgel rendelkezett a magántanító, minél élesebb elmét tanúsított előadás közben, annál inkább emelkedett hallgatóinak száma.

Az említett két tanintézetet: chedert és jeschivat már oly sokszerűen és oly élesen bírálgatták és gúnyolták, hogy el kell hinnünk, miszerint nyugodt lélekkel ítélnék el mindkettőt. De a dolog egészben véve még sincs úgy. — A régi századok legnagyobb zsidó gondolkozói és tudósai többnyire ilyen tanintézetekből kerültek ki, míg a híres ker. tanintézetek nem mindig adtak a világnak Kantokat és Newtonokat.

Tekintsük meg csak elfogulatlanul a zsidóknak

egykori összes viszonyait, és kénytelenek leszünk a kérdéses tárgyban is enyhébb ítéletet hozni, A mit a zsidó tett, vagy a miben működött, az soha sem vala szabad akarathóli elhatározásának kifolyása, hanem történt a viszonyok kényszerítő hatalma folytán. Minden más tisztességes foglalkozástól elzárva, kényszerítve látta magát az akkor még megvetett kereskedelmi ág ntán nyúlni. Mesterséget kereszténytől nem tanulhatott, és egyenlő joggal nem is űzhette azt; oda volt tehát utalva, hogy saját ereje és képessége segélyével emelkedjék a megkívánt magaslatra.

A keresztény iskolák ajtain hiába kopogtatott; hogy tehát tudományszomját kielégítse, kénytelen volt saját tanhelyiséget és saját tanmódszert teremteni, ön-maga készített tantervezet alapján. Gyermekek számára a chedert, felnőttek számára a jeschivát.

Mind a kettő nem felelt meg ugyan korunk felületes mindentudákosságának, de korántsem lehettek e tanintézetek olyan szervezetűek, mint a milyeneknek közönségesen híresztelték azokat. A talmudnak tanulmányozása által, mely felkarolta a theologiai-, jogi-, bölcsészeti-, ethikai-, természettani-, természetrajzi- és történelmi-ismereteket, egy encyklopädiai tudományosságnak vetették meg alapját.

Ha azután ezen ismereteket más héber vagy keresztény munkák tanulmányozása által szélesbitették, oly tudományosságot sajátítottak el, mely néha bámulatba ejtett. Ide magyarázható, hogy a középkorban sok babonáság volt ugyan a zsidóság közt, de oly tudatlanságra mint a keresztények közt egyáltalán nem akadunk. *)

Ha már most az eddig mondottakat a magyarországi zsidók viszonyaira alkalmazzuk, úgy több igazságot szolgáltatunk az említett két tanintézetnek, mint

*) A nyájas olvasót erre vonatkozólag utalom B Ch, II 83. 1°. 231 és 878. számait átnézni.

a mennyit közönségesen megengedni szoktak. Oly országban, hol harcz és háború képezte a lakosság éltető elemét, és az olygarchák önzése uralkodott, ott a tudomány békepálmája nem virulhatott. Azért hazánkban szó sem lehetett czélszerű tanintézetekről, s mindenkit, a ki tanulni akart, külföldi iskolákat — többnyire Páris és Bologna — volt kénytelen fölkeresni. Igen gyakori eset volt, hogy magas állású főurak nem tudták ne őket leírni, és egy-egy főpap jobban értett a buzogány és kard, mint a toll forгатáshoz.

Miként gondolható tehát, hogy egyedül a zsidónak lettek volna jobb iskolái? Be mi czélből is? — Vallása csupán azt követeli, hogy gyermekeit a zsidó vallás hittételeire, és ezeknek megértésére tanítsa, a mely követelésnek teljes mértékben meg kellett felelnie. Másnemű ismereteket könnyen nélkülözhetett, mivel azokat sem az államban, sem a társadalomban nem érve nyeshíthette.

Megérthető immár most, hogy a magyarországi zsidók kívánalmainak elegendőképp megfelelték a cheder és jeschiva-féle tanintézetek. Hanem a tanerőket mindkét iskola számára, külföldről kellett meghívni; a cheder ekh ez a már míveltebb morva- vagy cseh tanítók köréből, a jeschivákhoz pedig a nálunknál is messzebb elmaradt Lengyelországból. Ugyan innét hitták meg a magyarországi zsidók rabbiikat is.

A régiebb időből ismert rabbik azonban csak másodrendű nagyságok lehettek a talmud-tudomány terén, és legfeljebb helyi értékkel vagy helyi befolyással bírtak. Nincs tehát történelmi értéke a következő neveknek: Eisak, (Nagyszombat) Salmoni József, Scheraga, Feiwisl, Aschkanazi Jakab, Hirsch (Buda) vagy Eisenstadt Májer; mert mind ezeknek az öszszsidóságra általában nem volt semmi befolyásuk. *)

*) A két utolsó vitairatáról ismeretes, s már inkább megérdemelnék a helyet zsidó irodalmunkban, csakhogy Asohkanasi nem is tartozik a magyarországi rabbik sorába, mintán basánkat ifjú korában hagyván el, többet élt és többet irt más országokban.

Nagyobb, csakhogy sajnos egyoldalú befolyást gyakoroltak a következő rabbik: Boskovitz Farkas és Heller Hirsch Budán, Deutsch Dávid Vág-Ujhelytt, Ullmann Schalum, (Lacsonback) Rappoport Farkas Pápán, Barbi Meier és még mások. Ezeknek legalább azon érdekük volt, hogy széles talmudismereteiket közölté-nagyszámu hallgatóikkal, s törekedtek Magyarországnak mívelt — bocsánat! míveletlen hazai rabbikat kiképezni.

A legnagyobb, de egyszersmind a legkártékonyabb befolyást gyakorolta a magyarországi zsidóságra a pozsonyi rabbinatus. A pozsonyi rabbik — első sorban a nagyhírű Sofer Mózes — számos talmud-tudóst képeztek ki ugyan, hanem minden más ismeret hiányában lévén, egész generatiók előtt zárták el a haladás felé vezető utakat. A messze földön ismert Sofer, kinek vallásos véleményezései és vitairatai mindenütt a legnagyobb elismerésre találtak, kérlelhetlen ellensége vala minden profán tudománynak.*) Sőt elvetvén Mendelsohnnak biblia fordítását, szigorúan megtiltá utódainak annak olvasását.)

Sofernek működését ellensúlyozhatta volna, és a magyarországi zsidóság tudományos kiképeztetésére jótékony befolyást gyakorolhatott volna Schwab L. pesti rabbi, ha oly túlságosan nem hódolt volna a „dolcefár riente“-féle elvnek. Neki, ki széles talmudtudományon kívül sokoldalú műveltséggel és gazdag, mély gondolkozást! olvasottsággal is bírt, neki — mondjuk — nem volt elegendő erélye önállóan lépni küzdterre a haladás eszméjéért megvívandó. És csak akkor kelt a haladásnak védelmére — még pedig elég szellemdúsan — ha külbenyomások őt erre szorították.

Sokkal többet tehetett volna a zsidóság művelődése érdekében veje, a külföldön is jó hírben állt Löv Lipót, ha történetesen Schwab után ő nyerte volna el a

*) L. Sofernek nyomtatásban megjelent végrendeletét.

pesti rabbiságot. Ezen lángeszű, erélyes, korszerűen kiképzett és hazafiasságáért nagyrabecsült rabbi, minden tartózkodási helyen (Kanizsa, Pápa, Szeged,) úgy az iskola ügyet, mint a zsidók szellemi életét egyáltalán szóval és írásban hatalmas mozgásba hozta. Lóv, mint a tóvárosi zsidó hitközségnek rabbija, a zsidók tudományos viszonyaira bizonyosan nagy és előnyös befolyást gyakorolhatott volna. Kár, hogy bírálatai gyakran igazságtalanok és inkább gáncsolók, mint buzdítók és oktatók. Talán éppen e miatt, vagy a pesti hitközség kebelében szőtt ármányok következtében mellőzték őt, és Schváb utódául Dr. Meiselt választották meg. Meisel, ki inkább költői eszmékben gazdag hitszónok, mint talmudtudós vala, mái e miatt sem lehetett kiváló befolyással a zsidó tudományosságra. Az általa alapított Talmud-Thora egyesület, félig halva született gyermekhez hasonlítható, melyet alkotója nem vala képes életerős férfiúvá felnevelni. Mind e mellett Meiselnek sok jótékony célú intézet és egyesület köszöni keletkezését; a többi közt, mint alant meglátjuk, az országos tanítóegyesület.

De az előre törekvő korszellemnek mily gúnyos átékat találjuk éppen Pozsonyban. Magyarország megtestesült orthodoxismus székhelyén érlelt meg először az eszme, hogy jobb tanintézetek létesítésén fáradozzanak. Már 1811-ben intézett nyílt szózatot a pozsonyi hitközségnek egyik része az összes hitközségekhez, nyilvános tanintézetek alakításának tárgyában.

És Sofer minden erőlködései daczára Biederman H. gr. Szapáry József és más mágnások hathatós támogatása folytán oly iskola jött létre Pozsonyban, melynek mintájára azután a pesti hitközség is alakított egyesületet. Az 1814-iki év november 5-én, tehát éppen akkor, midőn a szövetséges hatalmak kongresszust tartottak, nyitott meg az elemi népiskola. Azonban rövid működés után csakhamar megint beszüntették.

Ez időtől kezdve Magyarországnak majdnem min-

den nagyobb városában alakítottak zsidó iskolák, névleg: Ó-Budán, Kanizsán. Nagyváradon és Aradon, csak-hogy József császár szervezete szerint rendezték be azokat. József császár ugyanis az elemi oktatás alapismereteire szorítkozott csupán és ezt is elválasztotta a hitoktatástól. Egyik sem felelt meg a magyarországi zsidók kívánalmainak. Széleskörű vallásoktatáson kívüül úgy óhajtották kiképeztetni gyermekeiket, hogy azokat kereskedelmi és más gyakorlati pályára előkészítsék, vagy pedig oly módon sajátíttassák el velők az ismereteket, hogy magasabb tanintézetekbe léphessenek. így keletkezett a legtöbb hitközségben — az említetteken kívül — 3—4 osztályú tanoda, melyeknek növendékeit szívesen fölvették a magasabb tanintézetekbe.

De azon élénk buzgalom közepette, mely czélszerű iskolák életbeléptetése körül mindenfelé nyilvánult, megfeledkeztek az iskolák vezetőiről, a tanítókról. A csekély fizetés és a hitközségek szeszélyétől függővé vált ingatag állás nem igen volt alkalmas arra, hogy a tanítói pályához különös kedvet ébresztszen. A tanítók tehát önsegélyre gondoltak; mert „segíts magadon és Isten is megsegít“ — tartja a közmondás.

Egy zsidó tanító-egylet alapításának első eszméjét — mely az önsegélyezés céljának megfelelné — először pendítették meg Strumer szegedi és Busbaum pozsonyi tanítók a Ben-Cha. 1850-iki folyamában; de nem igen talált viszhangra.

Csak Seligman Elásarnak, a pesti kir. minta-tanoda igazgatójának felszólítására jött létre — a politikai nehézségek daczára — Meisel főrabbi elnöksége alatt ezen egylet, melyhez mindjárt csatlakoztak az Összes pesti, ó- és új-budai tanítók. Az egylet céljai: 1.) szegény tanítókat, tanítók Özvegyeit és gyermekeiket gyámolítani. 2.) a zsidó hitfelekezeti szellemet emelni, és 3.) iskolák részére derék tanítókat ajánlani. Az egylet alapszabálya 1865. augusztus 6-án nyerte meg a helytartósági helybenhagyást.

Most Magyarország összes tanítói és a hitközségek csatlakozásra szólítottak fel, s a felszólítást szép siker koronázta. Azonnal csatlakozott a szegedi, aradi, temesvári, újhelyi, pécsi és makói tanító testület. A zsidó hitfelekezeti lapok pedig melegen kardoskodtak a cél- és korszerű vállalat mellett.

Az egyesület gyorsan emelkedett tagokban. 1867-ben 10 alapító, 10 pártoló és 214 rendes tagja vala; 1868-ban már 19 alapító, 90 pártoló és 224 rendes tagja. Az alapító, mely a tagok csekély évi járulékából és egyes nagylelkűek tekintélyes adományaiból állott, már 11490 írta rúgott, és az egyesület azon helyzetbe jutott, hogy szűkölködő tanítók segélyezéséhez hozzá foghatott. — (Magy. izr. orsz. tanító egyesület értés. I. 13. sz.)

Az egyesület nem csupán Budapesten tartotta gyűléseit; így 1868-ban Szegeden, 1869-ben Aradon, és mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadták annak tagjait. De a hitközségek nem csatlakoztak az egyesülethez, a miért ez csupán a tanítók privát-egylete maradt. Eme bajnak orvoslása végett a kongressushoz beadott kérvény mit sem változtatott a dolgon.

A tanítói állás biztosításának kérdését sem karolta fel a kongressus elegendő erélyvel és jóakarattal. A három évi próbaidő, — mit a kongressus az országos törvénynek ide vonatkozó cikkével merően ellenkezően kimondott — csak kibúvó lyukul szolgál a hitközségeknek kikerülhetni a végleges alkalmaztatást; mert rendszeren az első vagy második év után elbocsájtják tanítóikat, s így ezek csak igen ritkán jutnak a végleges alkalmaztatáshoz. Az országos törvény sokkal jobban gondoskodott a tanítók sorsáról. Az 1868-iki 38. §. értelmében a tanító állása egy évi sikerteljes próbaidő után véglegesnek tekintetik. Miután azonban a zsidó hitközségek ezen törvényt kijátszották, a közoktatásügyi miniszter 1878. április 18-án 8330. sz. a. rendeletet menesztett az összes tanfelügyelőkhöz, melyben felhívja figyelmöket, hogy gondjuk legyen, miszerint csak

tanképesítő okmánynyal bíró tanítók alkalmaztassanak s hogy ezek azután a kiállott próbaidő után — ha nem kellőleg kifogásoltatik — állomásaikban megerősíttessenek.

A tanító-egylet, valamint a tanügy érdekében egyáltalán nagy tevékenységet fejtett ki Löv Lipót. Éppen ily sikerdúsan működhetett volna Dr. Zipser Székesfehérvárott, ha a pártoskodás szelleme elő nem idézi a szakadást, a mi őt távozásra késztető.

De míg egyrészt az elemi oktatásról minden irányban gondoskodtak és czélszerű tanintézeteket nyitottak, addig másrészt az ifjúságnak magasabb, theologia¹ kiképeztetése érdekében mi sem történt hazánkban, úgy, hogy rabbi-jelöltjeink kénytelenek voltak külföldre, különösen Boroszlóba menni kiképeztetés végett. Az országgyűlés már 1843-ban ismerte ugyan el egy rabbi-seminarium alakításának szükségességét, de annak kivitelét megakadályozta a szükséges eszközök hiánya. Ekkor kísérté meg Dr. Hildesheim Izrael kismártoni rabbi — ki Halberstadtból hivatott be — egy ilyen tanintézet alakítását, és ezt 1851-ben saját költségén meg is nyitotta. Az ifjak, kik tanodáját látogatták a zsidó theol. szakismereteken kívül a gymn. tantárgyakban is nyertek alapos oktatást. Hogy önzetlen, tetemes áldozatokkal egybekötött működésének mily kedvező eredménye volt, legfényesebben bizonyítják szép számú tanítványai, kik Magyarországon mint rabbik általános elismerés mellett működnek.

Hildesheimnak nemes törekvése nem talált visszhangra. A haladó pártiak orthodoxnak tartották és az orthodoxok haladó pártinak kiáltották ki. Félreértve és félreismerve, készséggel fogadta el a meghívást Berlinbe azon reményben, hogy ott kedvező talajt lel törekvéseinek, a mely reményében nem is csalatkozott.

De a rabbi-seminarium felséges uralkodónk fenkölt szelleme és nagylelkűsége által mégis létre jött, és a

legszebb reményekre jogosít. Mindezt azonban már fent elmondottuk.

Ha a korábbi időkben az összes zsidó ismeretek elsajátítására tökéletesen elegendők voltak a cheder- és jeschiba-féle iskolák, úgy Mendelsohn korszakában ezek már ki nem elégíthették a tanulni vágyó zsidó ifjúságot. A mint Magyarországon elterjedt Mendelsohn biblia fordítása és bölcsészete, a német szellem is utat tört magának, s ezzel együtt fölébredt a vágy, profan ismereteket elsajátítani. Nem volt ritka eset, hogy találkoztak Magyarországon egyes zsidók, kik a német bölcsészeti rendszerrel teljesen tisztában voltak, míg szaktudományban ki nem képezték magokat, mivel ezt nem értékesíthették.

A profán ismeretek utáni vágyat még fokozták József császárnak rendeletei. A keresztény iskolák ajtai feltárultak a zsidó előtt is, csakhogy a tudományos ágak csupán egyikét, az orvosit választhatta életpályául. Hanem ez már magában is tetemes haladás volt.

A 16-ik században még alig volt Magyarországon zsidó orvos, s ha Budán aggasztó betegség merült fel, úgy Bécsből vagy Belgrádból*) hozattak zsidó orvost, vagy máshonnét török orvost, (Orient Magy. akad. értés.) sőt Bocskay István erdélyi fejedelemhez Lengyelországból hozattak bizonyos Eleasar nevű zsidó orvost. (Engel IV. 230.)

Az első zsidó, ki Magyarországon orvossá avattott, Oesterreicher Mózes József volt O-Budáról. Köaön-ségesen Doktor R. Moersch név alatt volt ismeretes, ki egyszersmind Balaton-Fürednek fürdőorvosa volt, s „Analyses aqu. budens“ (megjl. 1781-ben) cím alatt megjelent dissertatiojában ismertette a budai és füredi gyógyforrásokat. Ez időtől kezdve többen léptek az

*) Belgrádban 1660 körül Aszter nevű híres zsidó orvos élt, kinek József nevű veje ugyancsak itt volt gyakorló orvos. (Schaar Efraim G 112)

orvosi pályára, hanem — sajnos — nem egy szegényteljes megszorításnak föltétele alatt. Csakis a beteg gyógyítására szorítkozhattak, és másnemű orvosi segélyt nem nyújthattak. Így tiltatott meg nekik pl. 1818-ban orvosi véleményezést kiállítani, és 1830-ban a beoltástól is eltiltattak. Az orvosi működéssel szorosan egybefüggő gyógyszerár nyitást, már az 1829-ben kiadott helytartósági rendelet tiltotta meg. De hála a felvilágosultság szellemének! napjainkban mind ezen megszorítások elenyésztek, és a magyar zsidók egyenjogúsításával minden lehető és gondolható iparág nyitva áll előttük, úgy hogy minden, tetszése szerint szabadon választott pályán bír cselekvő és szenvedő képességgel.

Mint mindennek a világon meg vannak saját fényes árnyoldalai, úgy hasonló tünetek észlelhetők az egyenjogúsítás körül is. A szellemi és politikai téren kivívott szabadság nagyon is hátrányára vált a zsidó hitfelekezeti életnek. A zsidó gyermek, a mint elhagyta az elemi iskolát, hogy közép vagy felső iskolába lépjen, csakhamar elfeledte az eddig nyert felekezeti fogalmakat és tanításokat, mivel nem kínálkozott alkalom azokat szakadatlan láncolatban tanulmányozhatni. Nem is lehet csudálni, hogy a legtöbb szabadszellemű és atheista a zsidóság körében találtatott; miért az ortodoxoknak sem lehet rősz néven venni, hogy a korszellem áramlata ellen buzgólkodtak, és minden haladást úgy politikai, mint tudományos téren elvetettek.

Kuritz Mózes új-budai rabbit — ki azután Pesten lakott — illeti meg a dicsőség, hogy e tekintetben is megtette az első lépést. Már az 1828—30. években ki tudta eszközölni a pesti iskolahatóságnál, hogy minden zsidó tanuló köteles megjelenni a rabbitól berendezett és felügyelete alatt álló isteni tiszteleten, s ezen látogatást igazoló okmányt tartozik a tanév végén az iskola vagy egyetem rektorának bemutatni.

Ezen intézkedés, legalább félig — meddig, kivált míg Kuritz élt — segített a bajon; de a középtanodákba járó zsidó tanulóknak rendes hitoktatást nyújtani, erre senki sem gondolt még. A legújabb időnek volt ez fentartva. Az 1868-iki 38. § értelmében a vallásitanítás szigorúan el lett rendelve minden középtanodában; a vallásitanítót azonban minden hitfelekezet tetszése szerint választhatja. Ezen intézkedés megint kettős bajnak volt megteremtője. Először is nem mindig voltak a hitközségek szerencsések a választásban, a vallásitanító képességét illetőleg; másodsor pedig a vallásitanítás egészen a tanítók önkényére bízott, úgy hogy a tanítóknak különböző szellemi iránya szerint, maga a tanítás is különböző irányban vezetett.*)

Mielőtt ezen fejezetet be végeznék, meg kell még emlékeznünk azon tanintézetekről is, melyek a zsidók ismert jótékonyági szellemének köszönik keletkezéseket, és a melyek egyszersmind fényes bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy a zsidó is tudja méltányolni a korszellem kívánalmait.

Első helyen említendő a pozsonyi óvoda. Már az 1842-iki évben határozták el a zsidó casinóban ezen intézetnek alapítását, a mely célra azután a cassino tagjai tekintélyes összegeket Írtak alá. Horovitz L.

*) míg a zsidó vallás teljes, erős egységében fennállott, addig különös vallásitanításra nem is volt szükséges; tanultak bibliát, talmudot, s mindenki tudta és ismerte hitének alapelveit. De mióta a zsidóság kebelében oly szembetűnő szakadás támadt, hogy voltaképen senki nincs tisztában a vallás hitelveivel, azóta egészen másnemű viszonyok keletkeztek. A haladópartiak kétségbe vonják a talmud traditióját, és csupán Mózes vallásáról ábrándoznak, jóllehet ezen tanokat sem teljesítik. Az orthodoxok viszont, állítólag mindent akarnak hinni; de a hol a vallás a kényelemmel, az önfentartási ösztönnel, vagy a korszellemnek elodázhatlan követelményeivel jön összeütközésbe, ott kibúvó lyukat keresnek a vallás tétel kijátszására. Ilyen körülmények közt azután felette nehéz általános érvényű hitoktatást nyújtani az iskolákban. Meglehet különben, hogy a majd idővel egybehívandó napi zsinat még ezen a bajon is fog segíteni.

felszólítására idegenek is csatlakoztak a korszerű vállalathoz.

Az intézet kitűnő gyámolítója, ki későbbi fennállhatásának is megvetette alapját, Todesko H. bécsi nagykereskedő vala. ő a czélnak megfelelő házat vásárolt, melybe a zsidó elemi tanoda és felső leányiskola is elhelyezendő volt. Azonban, mint illető helyen említve volt, az épület 1848-ban a durva vandalismus martalékvává lett. Csak nagy nehezen heverhette ki eme csapását az intézet. — Most azonban alaptőkéje már 29350 frtot teszen.

A pesti árvaház és süketnémák intézete egy egyszerű, pesti zsidó polgár különös nagylelkűségének köszönik létüket. A hervadhatlan babérokot szerzett férfiúnak neve Fochs Antal, ki majdnem összes vagyonát áldozta a két intézetnek. Az első részére vett házat, hol az árvák atyai gondoskodása és felügyelet o alatt a kellő ápolásban és nevelésben részesíttettek. A másik részére pedig vagyonának nagyobb részét hagyományozta végrendeletileg azon kikötéssel, hogy az intézet ne az ő neve után, hanem a pesti izr. hitközség intézetének neveztesse. Az 1878-iki június havában tették le ünnepélyesen az épület zárkövét, melyben ma már vagy 40 ilyen szerencsétlen süketnéma gyermeket ápolnak és nevelnek. Az alkalmazott tanerők képességéről pedig meglepő bizonyítékok tanúskodnak.

V. FEJEZET.

A zsidók családi élete.

A zsidóságnak felhőkkel borított és folytonosan zivatarral fenyegető egén, csak egy nyájas, barátságos csillag tündökölt: a családi élet.

A fáradtság, és néha szégyenteljes napimunkának

bevégzése után a zsidó, családjához vágyódott; ennek körében elfeledé a külvilág nyomorát és zaklatását. Itthon, saját tűzhelyénél, ősatyai egyszerűségben korlátlan ur vala ugyan; de szeretetteljes és áldozatkész gondoskodással ügyelt övéinek sorsára, nem zárván ki gondoskodása köréből keresztény szolgálait sem.*) A keresztény szolgálakat a zsidók több szelídséggel és jószággal halmoztak el, mint a többi hitfelekezetek, miért is gyakori eset volt, hogy áttértek a zsidó vallásra. Ekkora család tagjaiul tekintettek, és ennek megfelelőleg bántak is velők. (Orient 1846. Magy. akad. ért. 1865.)

Habár a házasság kötések egészen keleti szokás szerint történtek, — azaz a férfiak megvásárolták a nőt, — úgy utóbbiak mégis bizonyos tiszteletben részesültek, a mely tiszteletet senkinek sem volt szabad megsértenie. Így nem oldhatta fel pl. a férfi az eljegyzést, nehogy a leány megszégyenítessék. Midőn 1664-ben, Budán ily eset előfordult, — az elnök minden lehetőt megkísérlett, hogy az eljegyzés feloldását megakadályozza; s miután az ifjú makacsul ragaszkodott a feloldáshoz, a legnagyobb kiátkozásnak szigorát éreztették vele. (Schaar Efraim véleményezése.)

A thalmud szabványa szerint a leányt 12-ik életévének betöltése előtt nem volt szabad férjhez adni.

Ellenkező esetben jogában állt a fiatal asszonykának válólevél nélkül is elhagyni férjét, és mással lépni házasságra.**) De itt is voltak kivételek. (Említett véleményezés 107.)

*) A törvényes tilalmak és rendeletek daczára a zsidók mindig tartottak ker. cselédek; de, sőt a török uralom idejében bizonyos adó lefizetése mellett szabadon vásárolhattak ker. rabszolgákat. Ha ilyen cseléd a törökökhöz menekült, úgy azt — ha csak nem tért át az izlamra — ki kellett szolgáltatni. Az izlamra térés esetén csupán a vételárt kellett megfizetni. Török rabszolgákat nem tarthatott a zsidó. (Orient 1. c.) Török területen sem?

**) Budán 1660-ban csakugyan fordult elő ilyen eset, mely nagy feltűnést keltett, mennyiben a fiatal asszony férjének élhetlenségét hozta fel indokul, hogy őt elhagyja. (Ugyanazon véleményezés 112)

Hogy a magyarországi zsidó nők mily nagy tiszteletnek örvendtek hitsorsosaik előtt, ez különösen a követelt elválás alkalmával mutatkozott. A biblia és thalmud törvényei szerint az olyan nőtől — ki már férjének nem tetszett — válni lehetett, még pedig igen könnyű módon. Később Magyarországon is történtek némi megszorítások ebben a dologban. E kívül pedig a rabbi és a hitközség tagjai, fáradságot nem kiméivé törekedtek a házasságok között helyreállítani a békés egyetértést, hogy a válás megakadályoztassék. De maga az elválás cselekvénye, csakis a nőnek szabad akaratából történt beleegyezése folytán volt végrehajtható. (Nodabich. I. 70. 75.)

Akadtak ellenben oly egyes esetek is, a midőn törekedtek előmozdítani az elválást. Ha a nő férfi Magyarországból Törökországba, vagy távolibb országokba szándékozott utazni, úgy — netaláni eshetőségeknek elejét veendő — kénytelen volt elutazás előtt, nejeének ideiglenes válólevelet kézbesíteni, [hogy halála esetén ne legyen örökös özvegységre kárhozható. Ha azonban szerencsés visszaérkezésekor a nő nem lett még másnak neje — úgy az első házasságkötés teljes érvényben maradt. (Több ily esetet I. Schaar Ephr. 1. c.) (Noda bihuda II. 2. II. és még egyebütt.)

Sajnos azonban, hogy már a múlt században is sok magyarországi nő eljátszotta az eddig irántok táplált tiszteletet. Gyakori házasságtörések elegendő alkalmat szolgáltatottak arra, hogy az elválás a nő beleegyezése nélkül is megtörtént. (L. erre vonatkozólag több véleményezést. „Noda bichudában.“)

A házasságkötések és elválások kizárólagosan a rabbinak hatáskörébe taroztak; a rabbi intézte ezeknek úgy vallás-szertartásos, mint pénzügyi viszonyait^ még pedig az államhatóság minden befolyása és közbeszólása nélkül.

Csak József császár alatt tették azon egyoldalú s éppen azért nem sikerült intézkedést, hogy a zsidók

házassági ügyeit a politikai hatóságok jogkörébe osztották. Azóta megint minden a réginél maradt. Mihelyt a zsidó kir. adót, földesurának pedig a haszonbérletet és védpénzt megfizette, s a szükségelt kölcsönösségeket előteremtette, akkor tetszése szerint köthetett és oldhatott házasságotat.

Hanem a dolognak eme korlátlansága és felelősségre nem vonhatása miatt számos visszaélés történt. Megengedtek házasságkötéseket anélkül, hogy ezeknek ki- vagy ki- nem fogásolhatóságáról meggyőződtek volna, úgy viszont eszközöltettek elválások minden alapos ok és szükségesség nélkül. A vallás — ezen közös nimbus, — mely eddig a zsidó házasságokat környezte, leromboltatott egyrészt az állatias vágy, másrészt pedig egyes, méltatlan rabbik pénzvágya által.*) Ezen visszaéléseket maga a kormány szüntette meg 1863. November 2-án kelt erélyes intézkedésével. A magyar udvari cancellarianak 15940. sz. a. és a helytartóság-
nak 87414 sz. a. rendeletéi szerint minden egyes házasság nyilvánosan kihirdetendő a templomban, hogy annak érvényessége biztosítottassék. Továbbá a kötött házasság beírandó a szabályszerűen bevezetett anyakönyvbe, és tudomásul vétel végett a politikai hatóságnak bejelentendő. Végre az elválás is egy előirt és szigorúan megtartandó eljárás által olykép szabályoztatott, hogy a házasfelek minden egyoldalú, az állam törvényeivel ellenkező önkény ellenében megvédve legyenek.

*) A rabbi-koriphäusok is csak akkor kísértették meg a a válópert megszüntetni, ha a kiállított válólevélen valamely alaki hibát tehetett bebizonyítani. A dolog ethikai oldalát egészen figyelmen kívül hagyták. Erre elegendő számban találunk példákat Landauer híres vélemény-iratában.